

1

1961.

развитак

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА

р а з в и т а к

ГОДИНА I

ЗАЈЕЧАР, ЈАНУАР—ФЕБРУАР 1961.

БРОЈ 1

с а д р ж а ј

д а н а с о в д е

Јанко Симеоновић :	20-ГОДИШЊИЦА НАРОДНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ — — — — —	2
Владимир Милошевић :	КАДРОВИ — УСЛОВ ЗА ДАЉИ РАЗВОЈ — — — — —	7
др Љубинко Стојковић :	НЕКИ (БИОЛОШКИ) АСПЕКТИ СПРАВЉАЊА ЖИВЕ ВАКЦИНЕ ПРОТИВ ПОЛИОМИЈЕЛИТА — — — — —	11
инж. Миодраг Николић :	ИСКУСТВА У РАЗВОЈУ ПОЉОПРИВРЕДНИХ КООПЕРАЦИЈА НА ПОДРУЧЈУ НАШЕГ СРЕЗА — — — — —	13
Градислав Миленовић :	НЕКЕ ПРОМЕНЕ У НАШИМ ШКОЛАМА И НОВИНЕ У НАСТАВИ — — — — —	19
инж. Михајло Рајчић :	GERMANIUM — НОВИ ПРОИЗВОД РУДАРСКО-ТОПИОНИЧАРСКОГ БАСЕНА БОР — — — — —	24
Живојин Павловић :	ФИЛМ У ШКОЛСКИМ КЛУПАМА — — — — —	29

з н а ц и и п у т о к а з и

Јанко Симеоновић :	НАРОДНИ ХЕРОЈ МИЛЕНКО БРКОВИЋ-ЦРНИ — — — — —	34
Милан Перић :	ПРВЕ ЖРТВЕ КРАЈИНСКОГ ПАРТИЗАНСКОГ ОДРЕДА — — — — —	38

в и д и ц и

Драгиша Баљошевић :	ВЕТАР И ЛИШЋЕ — — — — —	44
Вујина Спасић :	ПОДНЕ ПЕСМЕ — — — — —	47
Божидар Милошевић :	ТРЕНУТАК — — — — —	48
Зоран Милић :	ТРИ ПЕСМЕ — — — — —	49

с у с р е т и и т р а ј а њ а

Ђорђе Маио-Зиси :	ГАМЗИГРАД И ЊЕГОВИ МОЗАИЦИ — — — — —	50
Јакша Динић :	ПОЛОЖАЈ РАДНИКА И ЊИХОВЕ АКЦИЈЕ НА РУДНИКУ „ТРЕ-СИБАБА“ ОД 1915. ДО 1920. ГОДИНЕ — — — — —	55

ЛИКОВНИ ПРИЛОЗИ И УМЕТНИЧКЕ ФОТОГРАФИЈЕ : Душан Стефановић, Мирослав Мирковић, Југослав Гњеч, Миодраг Недељковић, Војислав Мицић, Чеда Ивановић

ЈАНКО СИМЕОНОВИЋ:

ПРОСЛАВА 20-ГОДИШЊИЦЕ НАРОДНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Иазазимо се на почетку године која означава двадесетогодишњицу устанка народа Југославије, двадесетогодишњицу почетка наше народне револуције. Ове, 1961. године навршава се 20 година од оних крупних историјских догађаја који су се одиграли у нашој земљи пре две деценије, од доношења одлуке ЦК КПЈ о формирању партизанских одреда, од образовања првих народноослободилачких одбора, од оснивања Југословенске народне армије и других значајних догађаја везаних за народну револуцију.

Како је наглашено у писму Централног одбора Савеза бораца, прослава 20-годишњице народне револуције има за циљ:

— да евоцира успомене на све оне догађаји који су се одиграли 1941. године;

— да у свој пуноћи и ширини укаже на циљеве, изворе снага и на тековине Народне револуције, да њен дубоки историјски смисао, карактер и особености учини још ближим и схватљивијим најширим слојевима грађана, нарочито омладине;

— да подсети на организаторску и предводничку улогу Комунистичке партије Југославије у устанку и народноослободилачком рату, на масовно учешће најширих слојева свих наших народа у револуцији, на масован хероизам и револуционарни самопрегор њених бораца;

— да нагласи и истакне чињеницу да је народноослободилачки рат био организована борба свих народа Југославије и да је том борбом руководио Централни комитет КПЈ и Врховни штаб НОВ и ПОЈ;

— да укаже колико су друштвени преображаји које је народна револуција собом донела, а који су омогућили крупна достигнућа у свим областима живота и развој нашег социјалистичког друштва.

Ове поставке ће нам бити добра оријентација о организовању прославе у нашем срезу и помоћи ће нам

да у својој активности у оквиру прославе у целој земљи допринесемо да она буде што потпунија и величанственија. Прослављајући општенородне празнике — Дан борца, Дан Југословенске народне армије, Дан народног устанка у Србији и неке друге значајније датуме заједничке свим нашим народима, ми морамо да обратимо пажњу и на догађаје који су се 1941. године одиграли у овом крају.

Централна свечаност ове велике прославе одржаће се четвртог јула у Титовом Ужицу и имаће општејугословенски карактер. На њој ће масовно учествовати народ из околних крајева и чланство одређених друштвених организација из свих народних република, чланство Савеза извидника и планинки, Савеза планинара, Феријалног савеза, Савеза за телесно васпитање „Партизан“, Народне технике и још неких организација.

Четврти јул ће се на најсвечанији начин прославити у целој земљи, и то тако што ће се у организацијама, школама, предузећима и установама организовати приредбе, академије и пригодне изложбе. Овај дан ће се обележити и откривањем разних спомен-објеката, масовним излетима, спортским и физкултурним приредбама са одабраним програмима.

Дани устанка појединих народа Југославије (7 јул, 13. јул и други) прославиће се свечаније него ранијих година у свим местима у свакој републици посебно. Предвиђа се организовање конференција, зборована, академија и пригодних уметничких приредаба у радним колективима, школама и другим установама.

Прославиће се углавном они значајни догађаји који су се одиграли 1941., догађаји чија 20-годишњица стварно пада ове године, и то у првом реду они од којих је у највећој мери зависно даљи ток и развој народне револуције.

У том оквиру ми треба да сагледамо и поједине догађаје који су се, у складу са одређеном линијом КПЈ за дизање на оружани устанак, одиграли пре 20 година у овом срезу, да их обухватимо својим програ-

мимо прославе и прикажемо и њихов значај за борбу народа овога краја, као дела борбе свих народа Југославије. Логично је, исто тако, да ће у општинским центрима и појединим другим местима, предузећима или установама ове године свечаније него раније обележити и неки датуми из каснијег периода народноослободилачке борбе, на пример из времена борби за ослобођење овога краја и други (годишњица ослобођења градова и других места).

Уочи Дана борца треба у свим седиштима општина организовати свечане академије са рефератима и одабраним културно-уметничким програмима. У селима и рударским насељима у срезу најбоља форма прославе ће бити предавања о значају 4. јула за дизање народног устанка у земљи и овом крају и за ширење и распламсавање народноослободилачке борбе, затим приредбе, или пригодне другарске вечери на којима би се износила сећања на догађаје из наше славне прошлости. Сутра дан или 7. јула Савез бораца и друге наше организације треба да организују масовне излете омладине и осталих грађана, да организују народна весеља, разна спортска односно физкултурна такмичења.

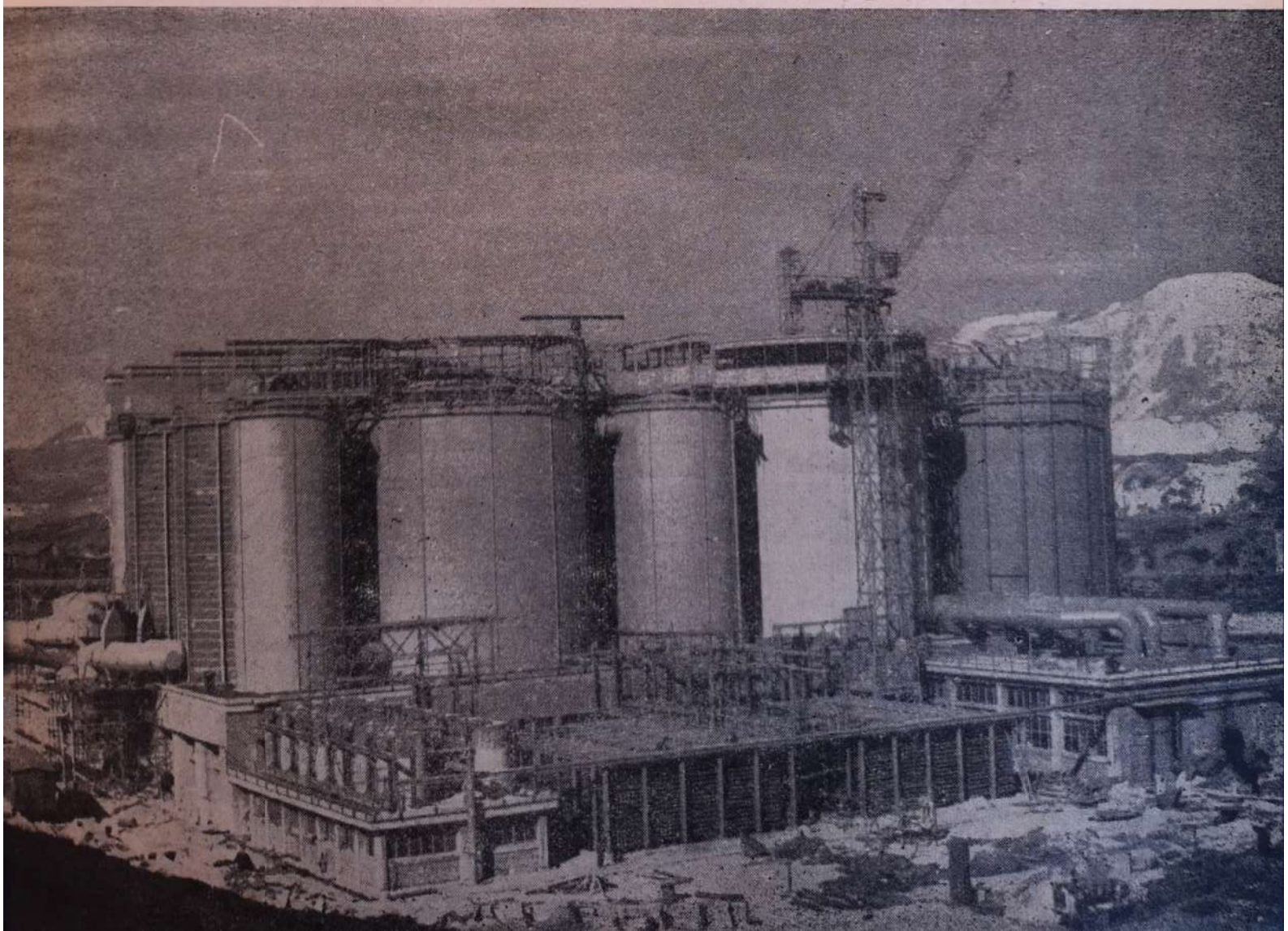
У целом срезу има много значајних историјских места из времена народноослободилачког рата: Братујевац, Алија, Стеванске ливаде, Грозничевац и друга. И до сада се иначе створила традиција да се народ сваког 4. или 7. јула окупља на тим местима. Сада наши напори треба да се усмере тако да ови излети и

манifestације у природи буду организованији, боље припремљени него раније и што масовнији. Морамо настојати да ове манифестације добију карактер општенародних сабора. При овоме користимо се и досадашњим искуством које је показало да поједина забаченија села у прослави Дана борца или Дана устанка нису била довољно обухваћена. Организацијама у овим местима није увек пружана сва потребна помоћ, те су ови народни празници били обележавани понеким предавањем, слабијом приредбом, или пак заједничким ручком малог броја домаћинстава. Људи из удаљенијих места нису могли, а неће ни ове године моћи, да у већем броју присуствују прослави у оним, до сада устаљеним центрима.

Зато ће бити нужно да у овој јубиларној години, када се ради о прослави 4. и 7. јула посветимо више пажње и тим забаченијим селима, и то у првом реду тако што бисмо их благовремено оријентисали на ближа места, исто тако позната по догађајима из народноослободилачког рата, или нека друга, погодна за масовне излете и манифестације у природи. Ово се односи на нека села у Заглавку, у бољевачкој општини, Крајини, а и у другим деловима среза.

Обзиром на то да се школе већ у јуну распуштају те просветни радници и ђаци одлазе на одмор, у овим просветним установама треба много раније организовати разна пригодна предавања за ђаке која би држали наставници, учесници у народноослободилачкој борби и

Ова јубиларна година у нашем срезу биће обележена изградњом нових значајних индустријских објеката. На слици: Фабрика сумпорне киселине у Бору, која ће ове године бити пуштена у погон.

*Масовни излети и посећа места везаних за нашу револуцију биће шакође један од видова прославе
На слици: Спомен пирамида код Сврљишке Тоиле.*

други политички радници. Ту пре свега треба да се ангажује омладинска организација, али и културно-просветне заједнице и надлежни органи народних одбора. У општинама, а и у срезу, биће и конкретнијих договора о овоме, као уосталом и о програмима прославе у целини. Овде пак желимо да истакнемо да ученике наших школа, а њих као што знамо има преко 40.000, треба у овој јубиларној години свестраније упознати са тековинама народне револуције, а првенствено са значајем одлуке ЦК КПЈ од 4. јула 1941. У том циљу се за ученике средњих школа и старијих разреда основних школа могу предвидети и писмени задаци у којима ће се обрадити поједини догађаји из времена народног устанка и почетних борби против окупатора. За најбоље радове би се одредиле и извесне новчане награде, или награде у књигама. Исто тако, по разним питањима везаним за прославу 4. јула треба благовремено да се предвиди и сарадња међу појединим школама, подразумевајући ту и помоћ мање развијеним од стране јачих школских колектива.

Срески одбор Савеза друштава за телесно васпитање „Партизан“ у част 4. и 7. јула предвиђа у свом програму једну масовну спортску манифестацију у Зајечару која ће трајати два дана, а имаће срески карактер. Како ће у овој спортској смотри поред радничке и сеоске омладине учествовати и велики број ђака средњих и основних школа, она се мора одржати раније,

пре 4. јула, односно пре школског распуста.

На околност да се Република Србија налази у посебном положају у погледу прославе 4. и 7. јула због кратког временског размака између ова два празника, скреће нам пажњу и Републички одбор за прославу 20-годишњице. Нужно је да се ова чињеница има у виду и да се и у нашем срезу разне манифестације и акције распореди тако да се у одговарајућој мери обележе и прославе и један и други празник. Академије, конференције, зборови, излети, разне културно-уметничке приредбе у радним колективима, омладинским и другим организацијама, спортска такмичења и манифестације и тако даље, могу се распоредити и припремити тако да прослава оба ова значајна датума у погледу масовности и садржаја буде на достојној висини.

Поводом једног или другог празника могу се откривати разна спомен-обележја, негде отворати изложбе докумената из народноослободилачке борбе и сл.

У вези пак са овим изложбама, посебну пажњу треба да посветимо музејима у Неготину и Зајечару, који у свом саставу имају и одељења народноослободилачке борбе. Постоје у нашем срезу многи још несакупљени материјали и документи које у овој јубиларној години треба пронаћи и изложити, како би они били доступни сваком нашем човеку, нарочито омладини. Овај задатак могу да узму на себе музеји и историјски архиви који су и досада на том радили. У ствари, они ће

организованије и интензивније, уз већу помоћ друштveno-политичких организација, само наставити ову делатност. Морамо настојати да, на пример, фотографије, разно оружје и опрему, сачуване ствари изгинулих бораца, прогласе и друге писане документе — све оно што очигледно приказује догађаје и људе из времена народног устанка и каснијег периода, а још се налази код појединих учесника или сарадника народноослободилачког покрета, сада сакупимо и средимо у музејима и архивима.

Када је реч о музејима, напомињемо да би требало до 4. односно 7. јула решити и питање музеја у Бору, па можда и у Књажевцу, о чему је и раније било разговора, а сада се ово поставља и као питање везано за прославу 20-годишњице наше револуције. Иначе, у Бору има услова, а свакако и потреба, да се оснује једна таква установа, док би у Књажевцу требало у првом реду радити на томе да се на Дан борца отвори изложба докумената из народноослободилачке борбе. Изложени материјали би сачињавали одељење НОВ при музеју, уколико се он касније буде основао.

Ову јубиларну годину радни људи и у нашем срезу ће обележити и великим достигнућима у привреди. Биће изграђени нови, веома значајни индустријски објекти у Бору (фабрика сумпорне киселине, нова топионица), затим фабрика цемента у Прахову, кожара у Зајечару, фабрика обуће у Књажевцу. У овоме ће посебан привредни и политички значај за Бор и његову околину имати фабрика сумпорне киселине, јер ће њеним отварањем бити одстранени отровни сумпорни гасови који су деценијама наносили велике штете првенствено пољопривреди тога краја.

Већ смо напоменули да ће се централна свечаност ове године одржати 4. јула у Титовом Ужицу и она ће имати општејугословенски карактер. Тога дана ће се поред осталог открити споменик, отворити Музеј револуције и одржати велики митинг. Како је назначено у Републичком програму прославе 20-годишњице, значајније манифестације у Титовом Ужицу биће преношене преко радија и телевизије. У том циљу Републички одбор налаже да се у радним колективима, задружним и омладинским домовима, у домовима културе и другим јавним просторијама обезбеди праћење преноса преко радија, а да се разне локалне манифестације 4. јула организују тако да оне не буду у време преноса са прославе у Титовом Ужицу. Нужно је да ове чињенице имамо у виду приликом израде, односно извођења програма прославе у срезу.

На Дан устанка народа Србије, а и после овог празника, Републички одбор за прославу предвиђа у свом програму организовање већих зборова у неколико места у Републици. Један такав збор ће се најесен, највероватније у септембру, одржати у Зајечару.

Нешто о прослави неких значајних догађаја који су се одиграли у овом крају: Ради се, на пример, о одлуци Окружног комитета у Зајечару да се формирају партизански одреди у Тимочкој Крајини, донетој првих дана јула 1941. године на Белом брегу, затим о окружној конференцији СКОЈ-а одржаној на истом месту нешто раније, 22. јуна. Обележавање ова два догађаја треба да спојимо и обавимо једновремено, и то тако што ће се оба момента видно истакнути у локалној штампи и у рефератима на академијама уочи Дана борца.

Даље, ако бисмо ишли једним хронолошким редом, 12. јула 1941. године у Књажевцу је била одржана међусреска конференција СКОЈ-а за тадашњи заглавски и тимочки срез, на којој је скојевска организација Заглавка и Тимока преузела конкретне задатке и обавезе у вези са припремама за дизање народног устанка. Свакако да би најпогоднија форма обележавања овог датума била да се, на пример, шири скуп омладине из књажевачке и минићевске општине, на коме би преживели партијски и скојевски руководиоци, учесници на конференцији, упознали омладинце са значајем ове конференције.

Међу најзначајније датуме народноослободилачке борбе у нашем крају спадају 28. јул, 8. и 16. август, дани када су пре 20 година образовани Бољевачки, Заглавски и Крајински партизански одред. Двдесетогодишњицу формирања ових одреда треба да прославимо што масовније и свечаније. Тих дана би се одржали зборови на местима где су одреди формирани (у Бољевцу, Књажевцу и Неготину односно Салашу), а говорили би на њима преживели најистакнутији руководиоци одреда и други познати организатори и руководиоци наше револуције.

Исто тако, треба припремити и разноврсне културне и спортске програме, а ради бољег упознавања омладине са борбом ова три партизанска одреда могу се на неколико дана пре сваке прославе трагом одреда

Ове и идућих година ошклониће се разни недостаци на спомен обележјима наше револуције. На слици: Спомен плоча у Вишковцу на којој је ујадљиво погрешно дељење на слојеве

организовати партизански маршеви припадника предвојничке обуке и омладинаца из свих општина које ће учествовати у организовању прославе.

Такође је потребно обележити поједине најпознатије борбе првих партизанских одреда против окупаторских и квислиншких снага. Поред осталих свакако долазе у обзир: напад на руднике Ртањ, Вину и Подвис; рушење неких жељезничких мостова; борба код Штитарца, на „Стеванским ливадама“ и код Кренте; затим борбе самосталних чета на пример борба I. чете Бољевачког одреда са Немцима код Брестовачке бање. Двдесетогодишњица неких од ових догађаја може се обележити њиховим импровизовањем, реконструкцијом, и то уз помоћ и учешће гарнизона ЈНА и предвојничке обуке, или пак предавањима и евоцирањем успомена на те догађаје у местима где су се они одиграли.

Овамо спадају и датуми оснивања првих народно-ослободилачких одбора 1941. године у Метришу, Сала-

Ми смо са нашим књигама, говорима и бригама извукли испод рушевина пригушене голубе и законима залили семење добродичинства на непрекидним стазама људског руковања ... Ми смо заједно

крај небодерних димњака који негују дисање уковљених пожара запаљених на непрекидним лествицама претварања; претварања заљубаних темеља у колевке времена, претварања топовских усана у ластина гнезда, претварања скамењених њива у судове изобиља.

Миодраг Павловић

шу и неким селима у Заглавку, Тимоку и тадањем Зајечарском срезу.

Таквих „локалних“ догађаја, везаних за поједина места или уже рејоне, има још много. Све њих треба ове године на један или други начин означити и истаћи, о чему се мора водити рачуна приликом израде среског и, у првом реду, општинских програма прославе 20-годишњице.

У писму Централног одбора Савеза бораца, а и у програму Републичког одбора за прославу наводе се, као што смо у почетку напоменули, и неки други датуми које такође треба обележити: 27. март, 6. април, 27. јун (доношење одлуке о оснивању Главног штаба НОВ и ПОЈ) 10. август (датум изласка првог броја Билтена Главног штаба), 26. септембар (саветовање у Столицама) и још неки.

Ови догађаји ће бити обележени у штампи, првенствено у централној, и на радију. Али и наши локални листови, као и часопис „Развитак“ имаће у овоме видну улогу, нарочито када се ради о 27. марту и 6. априлу, о тим најранијим догађајима који су и у Тимочној Крајини бесумње видно утицали на даље револуционисање маса и на још чвршће повезивање Партије са њима.

Осврнићемо се овде још на једно мишљење, односно одређени став изнет у поменутом писму и Републичком програму прославе 20-годишњице који нам је недавно постављен. Ради се наиме о томе да у свим публикацијама и написима догађаје треба приказати тачно и истинито, са пуно одговорности, имајући увек у виду историјске чињенице. Пре свега је важно да се у напи-

(Снимио ЈУГОСЛАВ ПЊЕЧ)

сима • догађајима из револуције обезбеди мера и објективност и да се избегне свако романтизирање прошлости. Мислим да о томе, о реалности и објективности, треба да водимо рачуна не само приликом објављивања у штампаним разних написа и чланака. Односи се ово, на пример, и на изношење чињеница кроз реферате, па и на друге облике приказивања наше револуције. У доброј намери да млађим генерацијама ту прошлост износимо што рељефније, каткада нам се може десити да неке ствари и преувеличамо. А јасно је да ничему не користи ако би се, на пример, познати пали руководиоци и борци, и значајни догађаји из народноослободилачке борбе причинили нашој омладини као нешто што је недостижно.

У оквиру издавачке делатности у Народној републици Србији, у нашем срезу ће се и ове године наставити рад на писању хроника појединих села и градова, а у току је писање монографије, књиге „Преглед развоја народноослободилачке борбе у Тимочкој Крајини“.

У прикупљању и сређивању мемоарске грађе, разних докумената и материјала из времена народноослободилачког рата, у овом срезу су и до сада били пости-

гнути видни резултати. На основу ових материјала, у протеклом периоду су написане 94 хронике.

Како су се у протеклом периоду, због журбе и из других разлога, приликом изградње и постављања разних спомен-обележја поткрали извесни недостаци и грешке, закључено је да се ове и следећих година, смишљено и организовано отклоне такви крупнији недостаци, па предстоји преписивање и исправљање текстова на неким плочама, замена неких спомен-плоча итд. Што се тиче подизања нових спомен-објеката у овој јубиларној години, подвучено је поред осталог, да се води више рачуна о квалитету, а пре свега о историјским чињеницама.

Најзад бисмо истакли да је у вези са прославом 20-годишњице потребно осигурати и одређена финансијска средства. О томе се говори и у писму Централног одбора Савеза бораца и предлаже се да ова средства обезбеди онај ко организује прославу, и да она буду утврђена у програмима. Зависно од обима прославе појединих догађаја, ова средства би се распоредила на општине и срез.

ВЛАДИМИР МИЛОШЕВИЋ:

КАДРОВИ УСЛОВ ЗА ДАЉИ РАЗВОЈ

Недавно су на састанку Среског комитета СКС претресани кадровски проблеми и том приликом изнет је низ података који илустрирају стање овог проблема у нашем Срезу. Указано је на резултате постигнуте на овом пољу, а такође и на извесне слабости које стоје и које у даљем раду треба отклањати.

Наш досадашњи друштвени и привредни развитак указује на све значајнију улогу радних људи у процесу производње, што захтева стално подизање стручног, општег и политичког нивоа како у привредним организацијама тако и у осталим областима живота.

Недавно је Савезна народна скупштина донела Резолуцију о образовању стручних кадрова. Ова Резолуција проистекла је из анализе резултата постигнутих на пољу образовања стручних кадрова, као и сагледавања потреба да се у решавању овог проблема иде брже него што је то до сада био случај, да се проблем кадрова решава еластичније и систем школовања организује тако да се што брже и што потпуније добије одговарајући резултат.

Резолуција Савезне народне скупштине дошла је у право време, да укаже да и поред крупних успеха постигнутих у нашем послератном развоју, постоји подручје на коме се и заостаје и на коме треба у будућности радити са више плана и система. Ради се о ка-

дровском проблему који избија у први план као један од најважнијих задатака у нашем даљем развоју. Ово због тога што заостајање на овом подручју доводи у опасност да се развој у целини успори уколико се плански и на време не обезбеди потреба стручних кадрова за поједине области.

Спровodeћи Резолуцију, у даљем раду на стручном образовању кадрова ми ћемо користити нове форме које ће, како уз коришћење постојећих могућности, тако и уз стварање нових, дати боље резултате него што је то до сада било.

Стога, поред унапређења и побољшања рада институција које су се до сада бавиле стручним уздицањем, треба настојати да се проналазе нове форме и створи што већа разноврсност у овоме и тако омогући да се овај проблем решава што еластичније, комбинујући школске и ваншколске форме рада.

Посебно место у образовању кадрова и даље припада привредним организацијама. Ове организације ће, било саме организујући своје центре за стручно оспособљавање, било у заједници са радничким универзитетима, морати да поклоне озбиљну пажњу овом питању.

Велики значај имаће и убудуће школовање већ запослених људи који ће, радећи у привредној организацији или јавној служби, истовремено и стицати одређене квалификације путем ванредног школовања. У том циљу

Број ученика средњих стручних школа расте, а шире и пошребе ових школа. На слици: ученице Медицинске школе у Зајечару за време предавања

треба озбиљно размотрити могућности и направити извештај систем допунског школовања који ће омогућити људима разних струка да употпуне своју стручну спрему и стекну одређене квалификације.

У циљу спровођења Резолуције у нашем срезу у при средњим стручним школама (економска, пољопривредна, техничка) формирана одељења за одрасле, што ће омогућити да наше привредне организације добију потребан стручни кадар који им недостаје. На овај начин ће сваке године по неколико десетина људи који су у радном односу стећи потребно стручно образовање које ће им омогућити да још више допринесу успешном раду организација у којима су запослени.

Но на овоме не треба стати. У даљем раду треба настојати да наше стручне школе постану центри за стручно образовање кадрова који ће давати више степена стручности. Исто тако треба ове школе проширивати новим одсецима за којима се указује потреба.

Када је реч о стручним школама потребно је овде напоменути једну ствар. Наиме, ове школе су на буџету Среза, али то не значи да су општинске, на чијем се подручју налазе, лишене сваке одговорности за њихов успешан рад. Обим ових школа, број ђака и наставника из дана у дан расту, а то ће се наставити и убудуће, што ће стварати нове проблеме.

Посебно значајно место у образовању стручних кадрова — висококвалификованих — имаће центри за ваљано студирање у Зајечару и Бору. Центар у Зајечару за ваљано студирање на пољопривредном факултету и у Бору на рударском и металуршком факултету, почели су да раде, а у току су припреме да се отвори центар за правни и економски факултет у Зајечару. Ова форма школовања висококвалификованих кадрова врло је погодна, јер омогућава да људи који су запослени брже и лакше заврше школовање и да на тај

начин наше привредне и друге организације брже добију потребан стручни кадар.

Да би ови центри успешно радили и извршили свој задатак, и на тај начин допринели решавању проблема стручних кадрова у нашем Срезу, потребно је да све заинтересоване организације са њима активно сарађују и пруже им сву потребну материјалну и другу помоћ.

Овако организован рад центара за ваљано студирање неће од привредних организација тражити неће материјалне издатке него што су до сада давале за школовање кадрова. Шта више ове организације биће у повољнијем положају, јер ће уз исте трошкове, који су равни износу стипендирања, истовремено имати и на раду оне људе које школују. Стога је и оправдано очекивати да помоћ привредних и других организација поменутих центрима неће изостати.

Могућност школовања људи у нашем срезу употпуниће и евентуално оснивање рударског и металуршког факултета у Бору. Припреме за оснивање факултета су у току и, с обзиром на потребе и могућности, може се очекивати да ће отварање факултета бити у наредној школској години.

Све ово нас обавезује да се начини прекретница у гледању на проблем кадрова. Многе слабости по овом питању долазе услед несагледавања потреба у кадровима. Подаци који постоје у општинама, показују да неким општинама нису потребни ови или они кадрови, а негде да неких кадрова (нарочито средњих) има више него што је потребно.

Очигледно је да су нетачни подаци да у општини Салаш није потребан ни један економиста са факултетом ни средњи економски кадар. Или да у општини Минићево недостају свега три службеника са средњом стручном спремом. Међутим, у Народном одбору општине са непотпуном средњом школом има далеко више него што је предвиђено (26).

Овде треба додати још један податак. У свим народним одборима општина предвиђено је са непотпуном средњом школом 267 службеника, а има их 541.

Ово неколико података говоре о томе да се у општинама не сагледавају потребе у кадровима и да се не схвата значај и улога стручних кадрова у развоју комуна. С тога су нам често разни органи и организације на врло ниском стручном нивоу, послове отаљавају и свршавају онако како уопште не одговара степену нашег развоја.

Исто тако не можемо бити задовољни ни стањем руководећег кадра у привредним организацијама. То нам показују и честе ликвидације привредних предузећа, јер се њима руководи нестручно и без ширег познавања ствари. Често се задовољавамо тиме што су појединци из руководећег кадра већ дуже времена на истом послу, па сматрамо да се он уходао, упознао проблематику предузећа и некако отаљава посао, а не видимо да то исто предузеће већ годинама тапка у месту и не развија се. Према томе, постојање таквог предузећа своди се само на то да једном малом броју радника и службеника запослених у њему обезбеди егзистенцију.

Ово не треба схватити да се инсистира на великим предузећима, јер се питање кадрова у оваквим предузећима некако и решава, али је реч о малим предузећима, којима су такође потребни способни људи који ће омогућити не само њихов опстанак већ стално развијање и прерастање у већа предузећа.

Често се чују мишљења да средства решавају све, и да кад она постоје ствари иду лако. Међутим, често се и тамо где има мање средстава постигло много, јер је било способних људи који су и та мала средства умели максимално да искористе.

Све нам ово говори да приликом израде перспективних планова проблем кадрова треба да добије своје место.

И из политике стипендирања може се видети да има недостатака у схватању проблема кадрова. Запажа се да број стипендиста по појединим струкама није складан. То долази отуда што се политика стипендирања не води на бази потреба у кадровима; не додељују се стипендије на основу планираних потреба у појединим врстама стручњака. Одабирање стипендиста препушта се стихији, те социјални и други моменти играју одлучујућу улогу, уместо да се врши путем расписаног конкурса, а на основу потреба утврђених од стране кадровских комисија. Стога треба прекинути с оваквом праксом и обавезно прихватити конкурсе, а критеријуме за додељивање стипендија до крајње мере објективизирати. На овај начин постићи ће се да се за стипендисте одабирају лица која највише испуњавају постављене услове. То, међутим, не значи да се на овај начин неће помагати и сиромашнији ученици на школовању.

Осим тога због неправилног односа према стручњацима није мали број стручњака који су напустили

место службовања. Тако на пример у времену од 1. Јануара 1959. године па до 30. Јуна 1960. године напустило је општине нашег среза 309 стручњака са високом, вином и средњом спремом, од чега 103 са високом, 32 са вином и 172 са средњом спремом.

Подаци говоре да је само из Бољевца за овај период отишло преко 50 лица, из Доњег Милановца 33 лица из Кладова 32, Салаша 23, итд.

У вези са односом према стручним кадровима стоји и проблем друштвене афирмације интелектуалаца. Ово питање, сем у Бору код инжењера, није решено. Наша политичка руководства у општинама нису нашла начина да поједине професије активирају и укључе у свакодневну активност. Посебан проблем јесте питање стручних удружења која у целини гледано нису активна и нису нашла своје место у данашњем друштву.

Тако Удружење пољопривредних инжењера и техничара после одржане скупштине још се није конституисало. Друштво инжењера и техничара у Зајечару већ две године не држи скупштину, нити је извршено спајање удружења бивших срезова Зајечар и Неготин. Друштво економиста у овој години није ни одржало скупштину, а као секретар друштва води се човек који је пре више од две године напустио Зајечар, итд.

Стога треба настојати да се, где то није случај, успостави тешњи контакт између удружења и ССРН који ће овима пружити помоћ и подршку у раду.

ШКОЛА ВИСОКОКВАЛИФИКОВАНИХ РАДНИКА: Ученици индустријске школе у Бору на часу у радионици

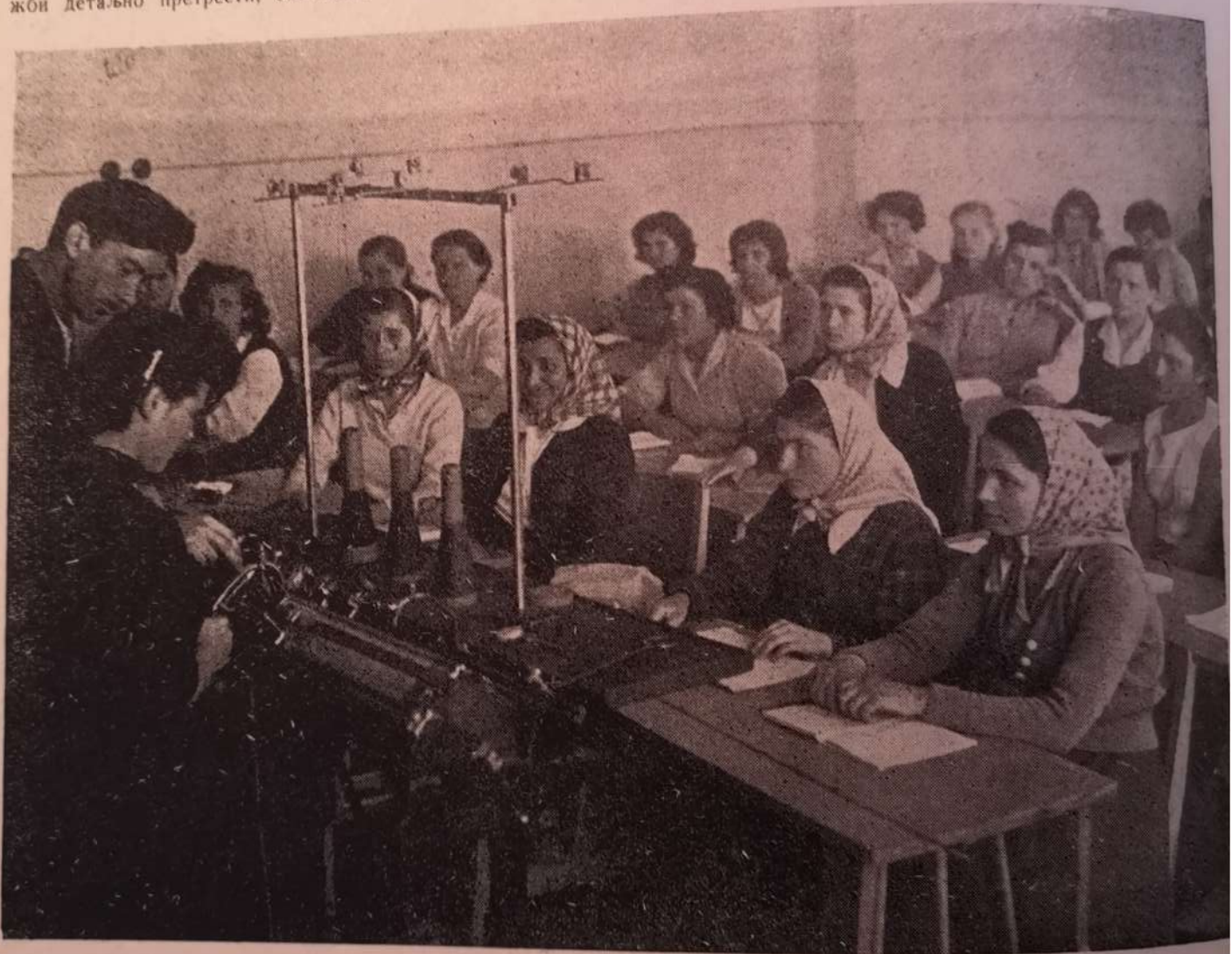
Из општина у нашем срезу школује се преко 1.000 лица која ће до 1964. године завршити школовање на високим, вишим и средњим стручним школама. Тај број би углавном задовољно садање наше потребе. Међутим, позната је чињеница да велики број стручних кадрова из нашег среза по завршеном школовању тражи запошљавање ван подручја своје општине, па чак и среза. Отуда велики број добрих инжењера, техничара, економиста, правника и других људи који не раде у својим општинама.

На основу изнетог сматрамо да у решавању проблема кадрова, са чим је повезан општи напредак и развој сваке комуне, треба озбиљно поставити и претрести питање служби које се баве решавањем кадровских питања и вођењем политике кадрова. Познато је да ове службе не функционишу онако како то захтевају наше потребе. Ако желимо да направимо заокрет у решавању проблема о коме је реч, морамо и питање служби детаљно претрести, сагледати њихове планове и

програме, употпунити их и инсистирати на томе да њихов рад буде без застоја, са пуно плана и система.

Кад говоримо о службама ми поред комисија које се баве овим проблемом мислимо и на посебне службе првенствено у привредним организацијама. Центри за школовање и стручно оспособљавање радника за које инсистира и Резолуција Савезне народне скупштине треба да одиграју значајну улогу. Њих треба опремити таквим кадровима који ће бити у стању да овај озбиљан задатак успешно обаве. Стога би требало да се привредне организације овим проблемом озбиљно позабаве и где то још није учињено спроведу потребну организацију.

Подвлачимо и то да треба оживети и одговарајуће комисије у друштвено-политичким организацијама, привредним организацијама и државним органима. Без њиховог сталног и систематског рада не можемо очекивати неке видније резултате, а што нам је досадања пракса довољно јасно показала.

Оквалификавање радника — свакодневна потреба наших предузећа
На слици: Раднице фабрике „Тимочанка“ на једном курсу

др ЉУВИНКО СТОЈКОВИЋ:

НЕКИ (БИОЛОШКИ) АСПЕКТИ СПРАВЉАЊА И ПРИМЕНЕ ЖИВЕ ВАКЦИНЕ ПРОТИВ ПОЛИОМИЈЕЛИТА

Дечја парализа је заразна болест против које до скора није било ефикасне заштите.

Позната је чињеница да се дечја парализа јавља периодично, после сваке 3 до 4 године у већем броју — епидемији.

Једна од таквих епидемија јавила се у нашој земљи 1956. године, па је према предвиђањима очекивана и прошле године појава нове епидемије. Та предвиђања остварила су се у многим деловима наше земље и у месецима јуну, јулу и августу дошло је до наглог пораста обољења. Да би се спречило даље повећање броја обољења, приступило се у многим крајевима наше земље заштити са живом вакцином против ове болести. Међу првим срезовима у НР Србији изведена је вакцинација против дечје парализе и у нашем срезу. Том вакцинацијом обухваћена су сва деца са подручја нашег среза од 6 месеци до 7 година старости, зато што је то доба највише угрожено овом болешћу. На подручју нашег среза вакцинисано је у јулу и августу прошле године од 26.637, 25.021 дете, што у процентима износи 94%.

Резултат ове вакцинације је најбољи у послератном периоду, који је постигнут на нашем подручју. Од вакцинисане деце, оболело је само једно дете, за које се са сигурношћу може рећи да је болесно и вакцинисано. После вакцинације није се појавило оболење, иако смо очекивали повећани број обољења. Ова вакцинација нам је потврдила да данас у нашој земљи располажемо сигурним заштитним средством за борбу против дечје парализе, и да га треба искористити до максимума.

Републичким прописом предвиђено је да се у времену од 12. фебруара до 7. маја ове године, живом вакцином против дечје парализе изврши вакцинација деце од 6 месеци до 20 година старости. Пријем вакцине је безопасан и приступачан деци, јер се даје кроз уста у виду капи или таблета, тако да не постоји сметња у спровођењу вакцинације због страха од инјекција. Од успеха ове вакцинације зависи да ли ће дефинитивно бити сузбијена ова болест на подручју нашег среза.

Један од заслужних радника за успешну производњу живе вакцине против полиомијелита у нашој земљи је др Љубинко Стојковић, шеф одељења за полиомијелит Хигијенског завода Србије, који је за успехе на овом пољу добио прошле године „Октобарску награду Београда“. Пошто је др Љубинко Стојковић родом из нашег краја (рођен је 1920. године у Зајечару) замолили смо га да за наше читаоце напише о справљању и примени живе вакцине против полиомијелита.

З а справљање сваке вакцине потребно је имати проузроковача болести, који треба да се хемијски, физички или биолошки тако модификује да не може да изазове болест, а да је још у стању код особе којој се апликује да изазове стварање заштите — имунитета.

Кад такозваних мртвих вакцина, као што су вакцине против великог кашља, дифтерије, тетануса, трбу-

шног тифуса, пегавца, па и код Салк-ове вакцине, проузроковачи — бактерије или вируси су убијени (тј. њихова моћ размножавања или њихова токсична својства). При овом процесу уништавања инфективних или токсичних својстава проузроковача помоћу физичких (топлота, ултравиолетни зраци, филтровање итд.) или хемијских средстава (разне хемикалије као формалин итд.) не сме се

ни сувише далеко јер се може унешти и имуногена моћ вакцине (способност стварања заштите).

Код такозваних живих вакцина (вакцина против великих богиња, жуте грознице, жива вакцина против полиомијелита) проузроковач болести је биолошки тако измењен, да више није у стању да проузрокује болест, али може размножавајући се у организму да створи имунитет према новој инфекцији, а да при томе не изазове никакве знаке болести. Овај имунитет, пошто је по своме начину постања идентичан природном имунитету, стеченом после природне инфекције или болести, је другојачији и солиднији по правилу од имунитета стеченог после вакцинације мртвим вакцинама.

Справљање вакцине против полиомијелита је веома компликован биолошки процес. Ово нарочито важи за такозвану живу вакцину. Ова комплексност потиче из двеју чињеница: Најпре из особине свих вируса, па и полио вируса, да се могу размножавати само унутар живе ћелије. Полио вируси су још већи пробирачи, јер њихово размножавање може да протече само у ткиву човека или мајмуна. Због тога се на вакцину против деце парализе и чекало толико дуго, тј. све док др Џон Ендерс из Бостона (САД) није успео да гаји полио вирус на култури ткива човека и мајмуна. Ово епохално откриће, које се може мерити са проваласцима Пастера и Коха (које је др Ендерсу донело и Нобелову награду) је дошло тек 1949. године када је већ полиомијелит у огромним размерама захватио многе земље. Убрзо после тога почиње интензиван рад на проналажењу вакцине. Овај рад се одмах од почетка развијао у два правца. Док је др Ј. Салк из Питсбурга радио на тзв. мртвој вакцини у којој су полио вируси убијени помоћу формалина, др Сејбин, др Копровски и др Коке су радили на живој вакцини независно један од другог.

Рад Салкове групе је био једноставнији и посао је завршен тако да је већ 1955. године почела масовна вакцинација овом вакцином у свету. Жива вакцина је стекла своје право грађанства мало касније, и од три аутора, највише афирмисао др Сејбин, чија је вакцина употребљена најмасовније у свету.

Код нас је справљање вакцине отпочело на Хигијенском институту НРС у Београду 1959. године. Радило се на справљању Салк-ове вакцине. Док су справљене прве количине Салк-ове вакцине, у свету се афирмисала жива вакцина. Ми смо убрзо ступили у контакт са др Сејбином и почели са испитивањем и производњом живе вакцине. За веома кратко време је овладано том производњом и у току овог лета извршена је вакцинација домаћом вакцином. Укупно је вакцинисано око 1.700.000 деце у Југославији. Вакцинација је у знатној мери ублажила епидемију у неким републикама наше земље.

При читавом овом раду, који представља веома комплексан и истраживачки поступак, сусретали смо се са новим проблемима које је било могуће решити само истраживачким радом. Зато се овај проблем и у свету сматра научно истраживачким. Ево неколико проблема који су и опште биолошки и медицински.

За справљање вакцине (живе или мртве) потребни су мајмуни. Од њихових бубрега се справља вакцина, а на њима се и испитује. Веома важан проблем је била нега мајмуна. До тада нико у нашој земљи није имао искуства за чување, смештај и исхрану толиког броја ових животиња. До сада смо употребљавали три врсте мајмуна. Највише су били употребљавани *Macaca mu-*

latia (Rhesus) из Индије, затим *Macaca irris* (*Cynomolgus*) из Индонезије и у задње време при контроли живе вакцине употребљавамо афричке мајмуне *Cercopithecus aethiops* (Vervee). Мајмуни су веома нежне животиње. Оне болују поред својих болести од свих болести од којих и човек болује. Најопаснији су за њих дизентерија и запаљење плућа. Температура њиховог стана треба да буде око 25°C стално. Губитци услед ових болести могу бити ванредно велики. Сем тога за вакцину се могу употребити само здрави мајмуни. Из овог кратког приказа види се да смо се сукобили на самом почетку са једним тешким и за нас новим проблемом, како неговати једну нову животињску врсту, одржати је у добром стању у вештачким условима.

Други проблем је био справљање културе ткива бубрега мајмуна. Култура ткива је стара метода, али је она до недавно рађена у веома малом обиму на минималним делићима ткива. Она подразумева очување нормалног ткива и његово размножавање у вештачким условима, у епрувети или другим стакленим посудама. То значи стварање и размножавање ћелија бубрега *in vitro* (у стаклу). За производњу вакцине потребно је имати стотице и хиљаде разних судова пуних новог ткива.

Када се то новостварено ткиво инфицира полио вирусима долази до њиховог размножавања и до добијања огромне количине вируса. У једном кубном сантиметру има преко 100.000.000 живих вирусних честица.

Код живе вакцине је необично важно задржати оригиналне особине вирусног соја, јер измена особина соја у вакцини би могла бити катастрофална. Сојеви који су укључени у вакцину су таквих својстава да, као што је напред речено, не изазивају болест већ само стварају имунитет. Да би се ова својства сачувала и у вакцини необично је важно имати при размножавању вируса одређене и фиксне услове. Вируси се као и сва жива бића понашају на одређени начин приликом размножавања, тј. и за њих важе закони наслеђа. Из сваке популације може произићи мали број варијанти које имају различите особине.

Ако би се услови размножавања променили могла би се пружити могућност баш том малом броју вируса променених особина да се размноже и да надвладају вирусе оригиналних особина.

Код живе вакцине, пошто се прави на ткиву мајмуна, исто је тако важно да не садржи никакве друге вирусе сем вакциналних полио вируса, који би могли доспети у вакцину из ткива мајмуна. Наиме, мајмуни могу без икаквих знакова болести носити у себи своје вирусе.

Да би се утврдила нешкодљивост и ефикасност вакцине, она се пре употребе убризгава разним животињама. Најпре на групи од око 50 мајмуна се пробају особине самих вируса код сваке серије. Затим се вакцина даје зечевима, заморцима, мишевима (одраслим и старим један дан) и интензивно се испитује и на културама разних ткива. Тек кад су сва ова испитивања завршена, могуће је вакцину пустити у промет и њоме вакцинисати децу.

Ова вакцина представља једну од највећих тековина медицине, али да се до ње дође потребан је огроман истраживачки посао и висок научни ниво. Овладавањем њеног добијања, наша земља је показала да се у овом пољу медицине налази заиста на високом нивоу.

ИСКУСТВА У РАЗВОЈУ ПОЉОПРИВРЕДНИХ КООПЕРАЦИЈА НА ПОДРУЧЈУ НАШЕГ СРЕЗА

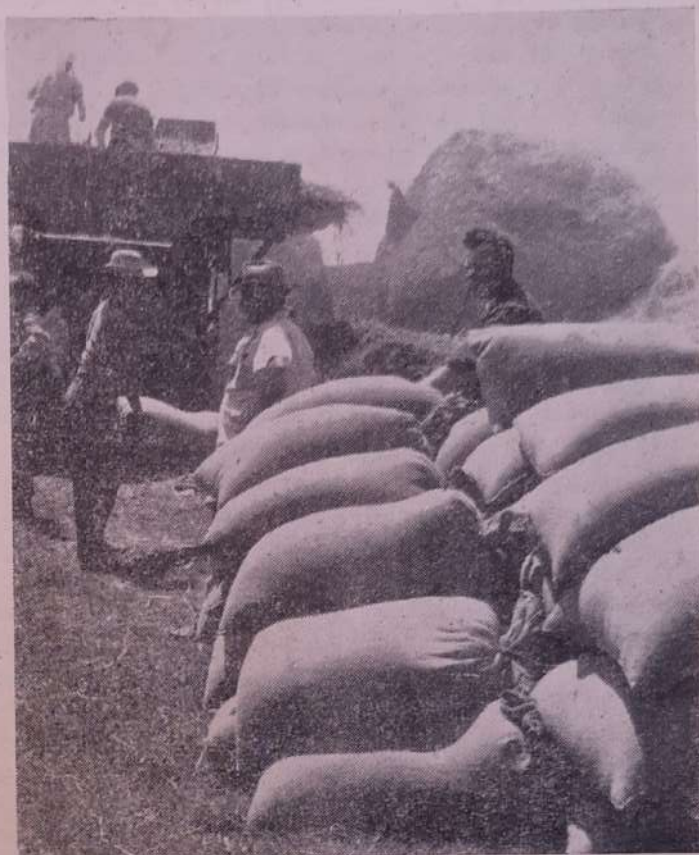
Подизање пољопривредне производње на виши ниво не може се постићи без модернизовања процеса те производње и стварања таквих процеса са индивидуалним пољопривредним произвођачима кроз које ће уложена друштвена средства дати повећану производњу, одређену акумулацију и вршити подруштвљавање процеса пољопривредне производње.

Уназад за неколико година земљорадничке задруге нашег среза све више развијају кооперативне односе са индивидуалним пољопривредним произвођачима, тако да скоро и нема земљорадничке задруге која не развија било какав облик сарадње ове врсте. За многе од њих кооперације су постале један од основних видова пословне активности.

Производна сарадња са индивидуалним пољопривредним произвођачима у нашем срезу почела је да се развија истовремено кад и у другим крајевима наше земље, односно кад су створени одговарајући услови. На развој тих односа у нашем срезу утицали су специфични природни, економски, кадровски и остали услови и то не само на обим тих односа, него и на њихову форму.

Све до 1956. године нису ни постојали неки већи услови за производну сарадњу, бар не у данашњем смислу речи. Као основни задатак земљорадничке задруге су имале обезбеђење потреба села у индустријској роби, откуп пољопривредних производа, организовање разних других делатности и слично. Без стручних кадрова, са мало техничких и финансијских средстава, земљорадничке задруге нису могле много да учине на унапређењу пољопривредне производње. Отуда су се онда нека откупна предузећа („Житопроект“, „Уљарица“, дуванска предузећа, „Силопрелац“ и др.) појављивала као уговорачи и у виду контрахаже склапала потребне уговоре или преко задруга или директно са индивидуалним произвођачима. То су били почетни облици сарадње који нису могли битије да утичу на повећану производњу, а још мање на подруштвљавање процеса производње. Ови први облици сарадње били су само извесна усмеравања сељачке производње кроз давање пречишћеног сортног семена, кроз давање извесних мањих количина ђубрива и слично. На производњу се битније није могло утицати, јер су уговори углавном склапани пред жетву пшенице, ради откупа тржних вишкова, а то значи да произвођачу није ни могла да се пружи нека стручна помоћ у процесу производње.

Већ у 1956. години када су се земљорадничке задруге више оријентисале на унапређење пољопривредне производње, из основа се мења делатност задруга. Све већа је оријентација задруга на пружање помоћи индивидуалним произвођачима како у погледу обезбеђења репродукционог материјала, тако и услуга механизацијом и стручном службом. Па ипак у прво време кооперације се те године јављају само код оних задруга које су биле организационо, технички и кадровски нај-

Кооперацијама су досад највише захваћене две основне културе, пшеница и кукуруз

развијеније и опремљене (Кладово, Кобишница, Вражогрнац и Брестовац). То нису били неки нарочито економски развијени односи, али је то било нешто квалитетно ново у односу на форме рада задруга до тада. То су биле углавном само услуге које задруге чине индивидуалним произвођачима у ратарству, услуге у роголовању и давању садног материјала у виноградарству и воћарству, давање приплодних грла уз повећани повраћај у сточарству и слично. Макар да све то није могло да да неку нарочиту акумулацију за даљи развој задруга, ипак је то прво веће учешће друштвених средстава директно у процесу производње које ће се већ у 1957. години проширити и добар део задруга оријентисати на дубље економско-производне односе са сељаком, на заједничко учешће у производњи и расподели.

И баш зато што није било неких искустава и што се хтело да кооперације у пољопривреди буду развијене на нашим специфичним условима, јавио се и велики број форми тих односа, нарочито у ратарској производњи.

Но, без обзира на форме, оно што се хтело са кооперацијама било је: повећање пољопривредне производње, одговарајућа акумулација за задруге и постепено подруштвљавање процеса производње.

Оваква оријентација задруга омогућена је знатно већом помоћи на организационом јачању, обезбеђењем потребних кадрова, било школовањем или довођењем

са стране, јачањем машинског парка, обезбеђењем бољег система кредитирања и уопште оријентацијом на већа улагања друштвених средстава преко земљорадничких задруга у пољопривреду. Индивидуални пољопривредни произвођачи користећи друштвена средства све више увиђају да не могу битије да утичу на производњу на својим површинама без учешћа друштвене заједнице, јер су њихова оруђа за рад, њихова радна снага и земља за то недовољни. Другим речима, произвођачи све више увиђају да само власништво над земљом, без додајних улагања друштвене заједнице, не може да обезбеди ни најосновније потребе савременог сељачког газдинства. Отуда је још у почетку развијена широка дискусија о могућностима за овакав или онакав начин сарадње. Задруге су истицале своје услове и могућности, произвођачи су то проучавали, рачунали, дискутовали и предлагали са своје стране услове и могућности.

На бази свих ових дискусија и предлога у нашем срезу су се искристалисале и развиле углавном три групе односа: сервисирање, кредитирање са или без контрахирања и заједничка производња и расподела.

СЕРВИСИРАЊЕ је свакако почетни облик на коме су стицана прва искуства, а из кога су се касније развиле остали облици сарадње. Па и поред тога што је то „најнижи“ облик, њега су могле да примењују само оне земљорадничке задруге које су биле снабдеване бар извесним минимумом механизације. Ова форма сарадње, кроз коју се само чине услуге пољопривредним произвођачима у смислу спровођења и примене боље агротехнике, без обзира на комплекс мера потребних за дотичну културу и на висину производње, представља једнократну меру и свака операција — услуга чини посебан акт. Кроз ову форму односа нема повезаности акција на спровођењу агротехничких мера, већ је то једна потпуно изолована моментална акција задруге са циљем продаје услуге уз зарачунавање одређене акумулације.

Ове услуге су веома разноврсне, зависне пре свега од захтева само произвођача и некад само појединачно као: орање трактором, сетва тракторском сејалицом, жетва самовезачицом, продаја репродукционог материјала, превоз стајњака трактором и др. Задруга уопште не улази у то где ће, како и када индивидуални произвођач да користи те услуге, какав ће квалитет тих услуга да буде, колика ће и каква производња да се оствари. За задругу је основно да изврши одређену услугу и да кроз наплату оствари одређену акумулацију.

Одмах мора да се напомене да је било случајева да су неке задруге, и поред тога што нису директно улазиле у процес производње, и кроз ову форму сарадње правиле губитке, делом због недовољног запослења одговарајућег основног средства, а делом и због лоше постављене калкулације цена услуга. Код услуга машинама било је случајева да су задруге орале тракторима јефтиније него што произвођачи ору запрегама. Било је случајева да се на репродукционом материјалу, кроз продају, само изврши замена новца без икакве акумулације итд. Логично је онда да такве задруге нису биле кадре и способне да вршећи услуге ојачају своје фондове и тиме обезбеде средства за сложеније односе у производњи. Те и такве задруге претварале су се у

сервисе сељака, преко којих су они стицали одређену економску корист на рачун задружних фондова.

Од стране неких задружних кадрова ово је објашњавано као начин, да се неке акције, које до тада нису примењиване, прихвате од стране индивидуалних произвођача. Међутим, чињеница је, а то је и пракса показала, да свако навикавање произвођача на извесно непотребно регресирање само може негативно да се одрази на даљи рад и развој производне сарадње.

Према томе, сервисирање као облик сарадње, ако не ствара и одређену акумулацију кроз разлику у цени услуга и продају репродукционог материјала, нема никаквог смисла.

КРЕДИТИРАЊЕ као облик сарадње разликује се од сервисирања не само по начину обезбеђења акумулације, него и суштински. Овај облик сарадње је комплекснији, на дужи је рок и чвршћи. Тако на пример када се уговара орање трактором, онда се већ иде на уговарање дубине орања, рока извршења и сл. Поред тога, најчешће се поред уговарања орања трактором уговарају и неки други радови, са прикључним машинама, везани за агротехнику дотичне културе (сетва, жетва), уговара се продаја одређене количине репродукционог материјала (семена, ђубрива). Већина уговора садржи и коришћење стручне службе, задруге или пољопривредне станице, а то већ значи, ако не потпуно оно делимично утицање на процес производње. Истина, задруга није директно заинтересована за повећану производњу, али кроз све напред набројане услуге утиче на повећање производње.

Оно по чему се још овај начин разликује од претходног јесте и начин обезбеђења акумулације. Наиме, поред разлике у цени на продаји услуга и репродукционог материјала, уговором се обично предвиђа исплата у природи, тако да се и на продаји пољопривредних производа остварује извесна разлика у цени.

Оваквим начином сарадње уговара се продаја и остварених тржних вишкова из дотичне производње тако да се тиме обезбеђује извесна акумулација.

Према томе, сасвим се јасно уочава да је овај облик обухватнији, да више везује индивидуалног произвођача за задругу, за њену стручну службу, другим речима, добрим делом утиче на производњу, на хватање појединих процеса производње, као и на хватање тржних вишкова. Међутим, и код овог облика као и код претходног, индивидуални произвођач сам сноси ризик у производњи, али је и сам власник читаве производње. Задруга преко своје стручне службе, техничких и других средстава, само утиче да се тај ризик ублажи.

Овај облик сарадње ранијих година је био заступљен и у сточарству, највише у свињарству. Наиме, задруге су набављале приплодне назимце и давале произвођачима под условом да после одређеног рока индивидуални произвођач врати једну и по или две назимце исте тежине и расе. На тај начин, задруга поред повраћаја кредита непосредно делимично учествује и у оствареном вишку рада. Повраћену назимад под истим условима задруга уступа другим произвођачима. Оваква форма сарадње одржала се кратко време, пре свега због нестабилности цена које су доводиле до низа проблема. Тако, на пример, ако дође до повећања цена свињама, произвођач избегава да своју обавезу ликвидира у на-

тури, већ жели да то ликвидира у новцу, или обрнуто, ако дође до пада цене, онда он на све начине покушава да обавезу изврши у природи, а задруга обично тада и нема пласман. Оваква форма сарадње у сточарству углавном је била на штету задруге, пошто и дупло враћена обавеза у природи при паду цена не обезбеђује покривање трошкова задруге, јер су цене приплодном материјалу увек биле високе.

Контрахирање као варијанта кредитирања задњих година се све више губи, односно поприма карактер кредитирања са извесним модалитетима.

Форма сарадње кредитирања са или без контрахирања за сада је најмасовнији облик сарадње у срезу. Код већине наших задруга овај облик је и једини.

ЗАЈЕДНИЧКА ПРОИЗВОДЊА И РАСПОДЕЛА, као облик производне сарадње, заснива се на знатно сложенијим економско-продукционим односима. Кроз ову форму сарадње и произвођач и задруга заједнички производе, заједнички деле, сразмерно учешћу у производњи, и заједнички сnose ризик. Овај облик захтева већа улагања и веће ангажовање оба партнера у производњи. Задруга преузима на себе веће обавезе, с обзиром да су њена улагања стварна, директна, док произвођач једним делом стварно учествује у производњи, а другим делом учествује само у расподели на бази властности над земљом, кроз ренту.

На подручју среза Зајечар кроз овај облик сарадње, у ратарској производњи задруге су на себе преузеле мале углавном следеће операције: орање, сетву, сортно семе, минерална ђубрива, заштиту биља, осигурање и

стручну службу. Индивидуални произвођачи су углавном улагали свој инвентар, неке запрежне радове, ручни рад при жетви, вршидби, берби и сл. На бази вредности улагања израчунава се проценат по коме се дели укупна природна производња. Као улагање произвођача израчунава се и рента која се код нас кретала од 15.000 до 30.000 динара по хектару. У ранијим годинама све до 1960. године, поред ренте произвођачима је признавана и пореза која је исто тако учествовала у расподели производње.

Оваквим начином признавања ренте и порезе сељаци је неоправдано признавано учешће у расподели вишка рада. Међутим, није ствар у томе колико је сељак примио, чак и да ли је то примио кроз обрачунску или фиксну ренту, ствар је у томе да задруга своју калкулацију постави тако да стимулира произвођача да он кроз овај или онај облик добије исто, али да обавезно обезбеди и потребну акумулацију за задругу. Јер, ако се лоше калкулише и ниско постављена обрачунска рента може дати више него високо постављена фиксна рента и обратно.

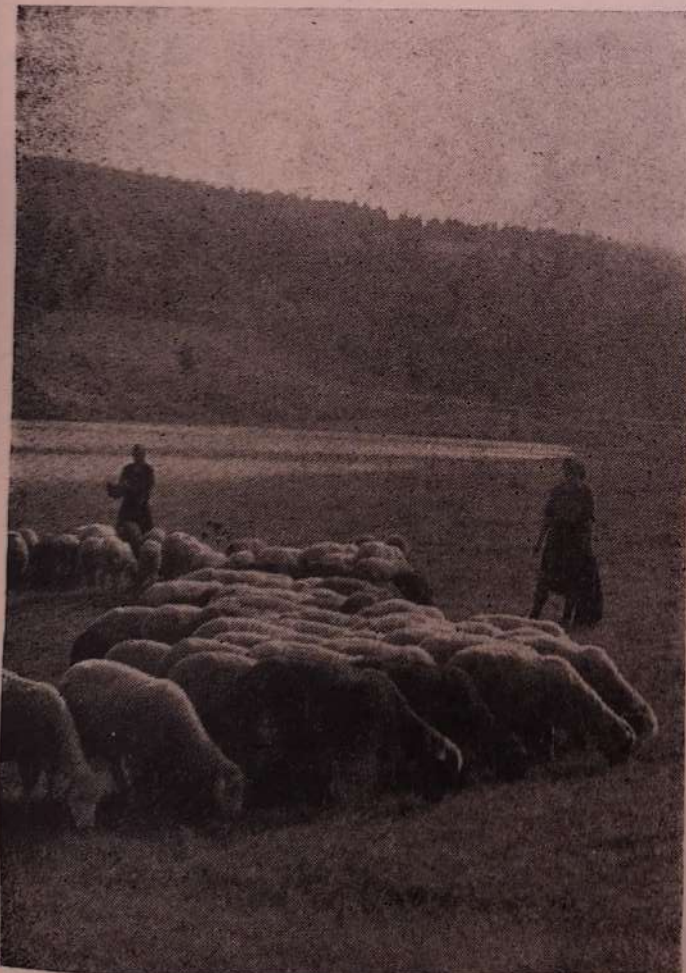
Заједничке производње и расподеле у сточарству било је у нашем срезу врло мало. Овај облик производне сарадње у нашем срезу почео је да се развија од 1957. године, и све више се усавшава и омасовљава, зависно од пораста техничке и кадровске опремљености задруга. И код овог облика појављивале су се неке негативне тенденције, зависно од услова и постављања субјективних снага. Произвођачи су увидели корисност ове форме сарадње, али нису били спремни, сем појединачних примера да на такву сарадњу иду са свим својим површинама, на дужи рок и комплексно (из разумљивих разлога). Сви они знају да се кроз ову форму иде на далеко већа улагања, бољу агротехнику и слично. Отуда и тенденција код једног дела индивидуалних произвођача да за сарадњу сваке године предлажу нове површине (да би се боље обрадиле, нађубриле), удаљеније парцеле, оне које су закоровљене итд. Задруге које о тим моментима нису водиле довољно рачуна направиле су губитке. Већ у 1959. и 1960. години таквих случајева је било врло мало и задруге се оријентишу само на ону сарадњу, која треба да омогући и задрузи и индивидуалном произвођачу, повећаном производњом и одређену акумулацију.

Еластичност форми сарадње у нашем срезу имала је као резултат ступање све већег броја индивидуалних произвођача у разне облике производне сарадње. Према подацима основног задружног савеза и Завода за статистику среза, по разним облицима сарадње сарађивао је следећи број пољопривредних газдинстава:

1957. године	10.463 газдинства са	9.049 ха
1958. "	27.155 "	19.252 "
1959. "	30.608 "	16.394 "

Овакво кретање броја пољопривредних газдинстава показује да је добар део индивидуалних произвођача углавном схватио пут даљег развоја пољопривреде и да су извесна несхватања, колебаљивост и слично добрим делом резултат и субјективних слабости кадрова који раде у задругама, њихове недовољне упорности, убедљивости и еластичности.

Нагли скок кооперација у 1958. години резултат је заокрета учињеног у тој години тако да је повећан и број газдинстава у кооперацији у односу на 1957. годину, и површина у хектарима. Међутим, сумна 1958.

Згечерели срез као познато сточарско подручје и м. Једна за знајно бржи развој сточарске производње

година, која се код форме кредитирања највише осетила зауставила је повећање површина у кооперацији у 1959. години иако је дошло до повећања броја газдинстава. Ако бисмо погледали посебну структуру газдинстава која сарађају са задругама, онда бисмо имали:

Величина	1957. год.	1958. год.	1959. год.
газдинства	од сто	од сто	од сто
До 2 хектара	14,8	13,9	18,5
Од 2 до 3 ха	25,3	23,2	23,6
Од 3 до 5 „	31,9	32,7	29,9
Од 5 до 8 „	18,6	21,3	20,4
Преко 8 хектара	9,4	8,9	7,6
УКУПНО:	100	100	100

Види се да углавном кооперирају средња и сиромашнија газдинства што је сасвим логично, с обзиром да су та газдинства најбројнија а да је њима сарадња и најпотребнија, јер су баш ова газдинства често у немогућности да са примитивном обрадом обезбеде довољно средстава за егзистенцију.

У ратарској производњи најмасовнија кооперација је на пшеници, нарочито са високородним сортама. Тако на пример, 1957. године високородне сорте пшенице обухватале су 75,7 одсто од укупно кооперираних површина у ратарству, 1958. године 60,5 одсто, а 1959. године 59,8 одсто. Разлог извесном паду површина јесте пораст кооперација са хибридном кукурузом, тако да је проценат учешћа падао у односу на укупно кооперираних површина. На пример, кукуруз у кооперацији у 1957. години учествовао је са 7,9 одсто од укупних површина у ратарској кооперацији, 1958. године са 25,1 одсто, а 1959. године са 31,6 одсто.

За разлику од прилично успешних кооперација у ратарству, у сточарству и виноградарству-воћарству се са сарадњом још заостаје. Тако на пример у виноградарству-воћарству у 1957. години није било подизања дугогодишњих засада у кооперацији, већ се углавном ишло на уговарање продаје репродукционог материјала и средстава за заштиту биља. Већ у 1958. години подигнуто је 59,96 ха дугогодишњих засада, а 1959. године 172,4 ха. Један од разлога за овакво заостајање кооперација у овој грани пољопривредне производње јесте чињеница да су задружне организације среза своја средства пре свега користиле за набавку техничке опреме. У ратарству, јер су произвођачи такве захтеве и постављали, а поред тога, знатно компликованији односи, дугорочније обавезе и слично, далеко су теже одлучивали и задруге и произвођаче на овакав облик сарадње. Отуда и појава да су се задруге више оријентисале на подизање дугогодишњих засада на сопственим површинама.

И обим производне сарадње у сточарству далеко изостаје за стварним могућностима.

Врста стоке	Врста производње	1957.	1958.	1959.
Говеда	Производња млека и подм.	95	96	46
	Одгајивање подмлатка	—	55	9
	Тов	30	69	316
	Набавка приплод. грла	190	208	36
УКУПНО:		315	428	407

Свиње	Производња подмлатка	53	199	70
	Тов	109	123	203
	Набавка приплод. грла	142	267	163
	УКУПНО:	304	589	436
Овце	Производња млека, вуне и подмлатка	35	35	—
	Тов	35	—	65
	Набавка приплодних грла	—	—	20
	УКУПНО:	70	35	85

Као један од разлога за заостајање кооперација у сточарству исто се може узети далеко већа, скоро искључива оријентација задруга на опремање за процес савремене производње у ратарству. Таква оријентација је свакако правилна, јер треба да омогући брз и несметан развој сточарства, тако да задруге у 1960. години већ чине знатно веће напоре на подизању објеката и запати у сопственој производњи и на кооперацији са индивидуалним произвођачима.

И код сточарства је било покушаја у 1958. и 1959. години (задруге у Вражогрицу, Рготини и Тамничу) да се иде на форму заједничке производње у свињарству, и то више код това. Међутим, то су били само појединачни примери који нису масовније прихваћени, не само од произвођача, него и од задруга, пре свега због приличне нестабилности цена, а често и неизвесности пласмана. Према томе, сви производни односи у сточарству заснивани су на бази кредитирања.

Сасвим је реално да се кооперације у сточарству у наредном периоду развију далеко брже. Срез Зајечар као познато сточарско подручје има услова да кроз разне форме кооперације иде знато бржим темпом у развоју сточарске производње.

III

С обзиром да су кооперацијама највише захваћене две основе културе, пшеница и кукуруз, то се за њих износе производни резултати, односно просечни приноси, према евиденцији Основног задружног савеза:

Сектор	Пшеница мц/ха			Кукуруз мц/ха		
	1957.	1958.	1959.	1957.	1958.	1959.
Производње	16,7	16,0	18,2	17,8	2,2	18,6
Друштвени	17,2	14,8	29,2	30,3	4,7	33,6
Кооперације	16,7	16,0	18,2	17,8	2,2	18,6
Индивидуални произвођачи ван кооперације	12,3	10,1	16,2	15,2	2,0	17,7
ПРОСЕК:	13,9	10,9	18,1	15,5	2,3	18,5

Значи, произвођачи који су били у неком виду сарадње са земљорадничким задругама постигли су знатно веће приносе. На пример, код пшенице: 1957. године за 4,4 мц/ха или за 27,6 одсто, у 1958. години 5,9 мц/ха или 58,8 одсто и у 1959. години за 2,0 мц/ха или 12,3 одсто.

Имам шест ждребаца,
шест прегажених друмова.
Два ћу продати на вашару
за весеље.
Два друма никада
нећу пројакати.
Друга два ћу продати
да сахраним своју жену.
Бићу сиромашнији
за четири друма.
Остаће ми још два ждрепца
за продају.
Да доведем нову жену.
Али, шта да радим
без ждребаца?
Друмови одлазе, а ја стојим.
Из „Циганске поезије“

(Снимио МИС ДРАГ НЕДЕЉКОВИЋ)

Упоређујући резултате у кооперацији са приносима социјалистичких газдинстава јасно се уочавају већи приноси, а то пре свега из разлога што су кооперације већином кроз форме кредитирања, тако да задруге немају довољно утицаја на примену пуне агротехнике. Али, ако би се упоредили приноси на друштвеном сектору са приносима постигнутим кроз форму заједничке производње, онда приноси не само да нису мањи, него су негде и већи.

Сектор или облик сарадње	Пшеница мц/ха			Кукуруз мц/ха		
	1957.	1958.	1959.	1957.	1958.	1959.
Друштвени сектор	17,2	14,8	29,2	30,3	4,7	33,6
Заједничка производња	22,0	17,8	23,5	—	2,6	32,0

Овако исказана производња још не даје тачну слику резултата кооперација. Тек сагледавање трошкова

производње и цене коштања појединих производа даје нам праву слику о томе да ли је оваква производња целисходна и друштвено оправдана. До сада је о томе било мало података, јер је књиговодствена пракса да се код задруга не прати рентабилитет производње по трошковима производње, чак ни по облицима сарадње. Исто тако, посебно је тешко пратити трошкове улагања индивидуалних произвођача у заједничку производњу.

Најчешће као база за расподелу производње служе ставке унете у уговор са извесним корекцијама, по обостраном споразуму обеју страна уговорница. Фактички трошкови, баш због тога што нису довољно праћени мало су служили као база за расподелу производње.

На основу анкете Основног задружног савеза — Зајечар за 35 задруга у заједничкој производњи пшенице и 18 задруга у заједничкој производњи кукуруза

у 1959. години може се извршити анализа цена коштања једног килограма производње:

Задруге	Принос мц/ха	Трошкови про- изводње по 1 ха		Цена кош- тања по 1 кг	
		Са рентом	Без ренте	Са рент.	Без рент.
1. Брестовац	21,6	64,549	35,214	29,76	16,00
2. Злот	32,1	89,133	74,925	27,52	23,36
3. Рготина	30,9	101,861	78,346	32,96	25,28
4. Брза Паланка	30,5	78,987	59,056	25,60	24,32
5. Грабовица	34,7	97,295	78,873	28,16	25,60
6. Михајловац	40,0	102,504	92,504	25,60	26,56
7. Велики Извор	29,8	73,076	59,900	24,64	15,04
8. Грлиште	50,0	79,510	64,510	16,00	12,80
9. Грљан	49,6	119,115	98,546	24,00	19,84
10. Зајечар	44,2	83,897	62,897	18,88	14,08
11. Звездан	26,7	82,065	63,891	30,72	23,68
12. Планиница	38,8	108,673	108,673	27,84	27,84
13. Мали Јасеновац	7,0	77,093	63,721	28,48	23,68
14. Кладово	45,0	128,000	116,028	28,16	25,92
15. Корбово	30,0	52,443	32,441	17,60	10,88
16. Васиљ	33,1	81,341	57,341	24,64	17,28
17. Вина	54,0	72,500	62,500	13,44	11,52
18. Доње Зуниче	40,5	138,186	116,185	34,24	28,80
19. Књажевац	30,0	90,017	66,018	30,08	22,08
20. Подвис	40,0	105,208	88,458	26,24	22,08
21. Јелашница	42,4	102,051	77,055	24,00	18,24
22. Минићево	38,0	104,075	88,975	28,80	23,36
23. Браћевац	77,0	83,148	63,597	10,88	8,32
24. Буковче	28,0	82,824	62,824	29,44	22,40
25. Видровац	37,5	66,200	51,200	17,60	13,76
26. Кобишница	32,0	82,665	62,665	25,60	19,52
27. Мокрање	27,5	77,520	57,520	28,16	20,80
28. Неготин	31,9	51,905	39,405	16,32	12,48
29. Радујевац	41,0	95,103	85,103	23,04	20,80
30. Речка	16,4	64,999	46,647	39,68	28,48
31. Рогљево	42,0	86,122	65,683	20,48	15,68
32. Сумраковац	32,2	82,486	62,486	25,60	12,48
33. Црномасница	34,4	80,333	60,333	23,36	14,72
34. Копривница	30,0	81,108	62,185	26,88	20,48
35. Салаш	19,0	54,719	34,719	28,80	17,92

ПРОСЕК: 35,93 86,449 68,583 24,00 19,20

Просек признавања ренте произвођачу код ових 35 задруга износи 17,866 дин./ха или 20,6 одсто од укупних улагања. На сваки килограм произведене пшенице преко 3.000 кгр./ха, сељак узима више по 0,162 кгр. или по 5,20 динара по сваком килограму кроз ренту.

Слична је ситуација и са производњом кукуруза у заједничкој производњи. Анкетирано је 18 задруга.

Задруге	Принос мц/ха	Трошкови про- изводње по 1 ха		Цена кош- тања по 1 кг	
		Са рентом	Без ренте	Са рент.	Без рент.
1. Брестовац	25,1	63,275	52,360	25,20	20,75
2. Злот	55,1	99,660	84,665	18,20	15,40
3. Рготина	29,4	102,651	89,888	35,00	30,55
4. Брза Паланка	25,6	77,414	57,414	29,96	22,40
5. Грабовица	51,9	58,487	38,487	11,20	7,28
6. Велики Извор	39,3	81,580	64,809	21,28	16,80
7. Грљан	39,8	96,000	77,529	24,08	19,32
8. Зајечар	60,5	92,204	30,204	15,12	11,48
9. Звездан	34,3	59,358	39,731	17,36	11,48

10. Планиница	43,1	81,954	63,621	19,04	14,84
11. Кладово	39,0	83,367	59,367	21,84	16,80
12. Васиљ	33,0	130,344	105,654	39,48	31,92
13. Доње Зуниче	32,7	81,855	59,855	16,02	18,20
14. Књажевац	52,3	68,537	54,204	13,16	10,36
15. Подвис	38,5	69,958	49,958	18,20	12,88
16. Рогљево	59,3	87,330	66,943	14,56	11,20
17. Сумраковац	42,9	44,429	35,857	10,36	8,40

ПРОСЕК: 41,16 81,333 63,141 19,88 15,40

И овде је рента висока и износи у просеку 18,192 дин./ха или 21,1 одсто од укупних улагања. На тај начин произвођач на сваки килограм кукуруза произведеног преко 3.500 кгр/ха неоправдано присваја 0,232 кгр. или 6,48 дин./кгр.

Исто тако Основни задружни савез сачинио је једну анализу структуре трошкова заједничке производње пшенице и кукуруза у 1959. години и то за све задруге.

Показатељи	Пшеница	Кукуруз
У динарима по хектару	93,281	78,235
У релативном односу (%)	100	100
Од тога:		
— репродукциони материјал	30,79	23,49
— машински радови	12,22	17,04
— ручни рад	25,09	20,74
— ДОЗ	4,00	4,00
— остали трошкови	9,83	15,26
— рента	18,07	19,47

Пада у очи високо учешће ручног рада што говори о томе да задруге још нису довољно опремљене потребном механизацијом неопходном за савремену производњу. Исто тако подаци показују да и рента учествује у расподели са већим процентом, него што је случај са машинским радовима.

Ове и овакве појаве и тенденције нужне су за почетни стадијум развоја кооперација. Реалнији односи биће могући тек када се кадровска, техничка и друга питања боље реше, јер произвођачи врше притисак да односе приближе наполици, без обзира шта и колико улажу. То покушавају пре свега кроз високу ренту или пак кроз високе цене својих услуга (запрега или људског рада), без обзира колико оне фактички утичу на повећану производњу.

Даљи развој кооперација у срезу, за које има објективних услова, уз помоћ свих осталих фактора у комунама у срезу, уз помоћ стручне службе, омогућиће да се ти односи реалније поставе, да се повећава пољопривредна производња уз подруштљавање процеса производње.

ГРАДИСЛАВ МИЛЕНОВИЋ:

НЕКЕ ПРОМЕНЕ У НАШИМ ШКОЛАМА И НОВИНЕ У НАСТАВИ

Да би се јасније сагледале промене које су настале у периоду од ослобођења до данас у основним школама, нужно је упознати стање ових школа непосредно пред други светски рат и окупацију наше земље.

Школски систем на подручју садашњег среза пре рата ни из далека није задовољавао потребе нашег становништва. Иако је тадашња скупштина још 1929. године донела закон о обавезном осмогодишњем школовању, основно школовање је искључиво спровођено кроз четвороразредну школу, а врло често и у њој непотпуно. У том периоду се отварају грађанске школе по већим местима, али пошто оне нису биле обавезне, а и програми им нису били усклађени са програмима нижих разреда гимназија, то су ученици по завршетку ових школа морали да полажу допунске испите ако би желели да продуже школовање у било којој средњој стручној школи или гимназији.

Поред грађанских школа за продужење даљег школовања на нашем подручју су постојале три потпуне гимназије (Зајечар, Књажевац, Неготин) и три непотпуне — ниже (Бољевац, Салаш, Кладово) и две стручне школе (учитељска и пољопривредна у Неготину). Неразвијеност школске мреже и скупо школовање утицали су да са нашег подручја мали број деце настави школовање, обично најимућнији. Деца радника и сељака продужно школовање, нарочито на вишим школама, није било уопште стварно доступно.

Ради стицања потпуније представе о стању школске мреже прилажемо табелу из школске 1938/1939. године.

Н О О	Број школ. зград	Број одељења	Број ученика	% покрив.	% продуж. ш
1 Бољевац	19	49	1.323	64%	5%
2 Б о р	10	29	1.160	63%	8%
3 Брза Паланка	10	21	900	68%	3%
4 Доњи Милановац	7	14	545	63%	3%
5 Зајечар	24	63	1.986	76%	12%
6 Јабуковац	8	17	687	65%	3%
7 К а л л а	11	16	583	62%	3%
8 Кладово	14	34	1.132	74%	4%

9 Књажевац	42	53	1.152	74%	10%
10 Минићево	15	19	546	89%	6%
11 Неготин	25	78	3.680	86%	12%
12 С а л а ш	14	27	998	82%	5%
Укупно:	199	420	15.112	72%	8%

Из приложене табеле се види да је школске 1938/39. на подручју овог среза било укупно 199 основних четвороразредних школа са 420 одељења и 15.112 ученика. Овим школовањем је било обухваћено 72% дорасле деце за основно школовање а продужавало је школовање свега 8%. На подручју среза је тада било 63% писменог становништва а сваки 17 становник је био ученик основне школе. У свим основним школама према непотпуним подацима било је 420 учитеља.

Ради увида у стање школства пре рата а на основу тога јаснијег сагледавања промена које су настале после револуције, износимо још неколико података о школском простору

Н О О	Број учионица	Број учионица	Површ. учин. у м ²	Број ученика	Површ. на 1 учев. у м ²
1 Бољевац	22	49	1.764	1.323	1,33
2 Б о р	10	29	1.566	1.160	1,35
3 Брза Паланка	9	23	700	900	0,77
4 Доњи Милановац	7	14	624	545	1,14
5 Зајечар	25	65	3.020	1.986	1,52
6 Јабуковац	8	18	746	687	1,08
7 К а л л а	11	16	762	583	1,31
8 Кладово	15	32	1.280	1.132	1,13
9 Књажевац	42	53	1.152	74%	10%
10 Минићево	15	19	874	546	1,23
11 С а л а ш	14	27	1.080	998	1,08
12 Неготин	25	80	3.600	3.680	0,98
Укупно:	203	437	18.146	15.112	1,15

Табела указује да и за овако слабо развијену школску мрежу није било довољно простора који одговара педагошко хигијенским нормативима. Постојеће 203 зграде са 437 учионица обезбедиле су сваком ученику 1,15 м² учионичког простора што је недовољно за

успешно извођење наставе. Опрема ових школа била је врло оскудна. Поред гломазних и нехигијенских клупа са по пет и више седишта школе су имале табле, сто и столице, по неки орман, а од наставних средстава географску карту, руску рачунаљку, по неки цртеж, метарске мере, неколико слика и то је било све.

Ратна разарања су оставила велике трагове на иначе недовољно развијену школску мрежу. Многе школе су порушене или онеспособљене за нормалну наставу.

Друштвено-политичке промене у нашој земљи обележиле су отварањем нових интерната, политиком стипендирања, и давањима децејег додатка, много већем броју наших грађана могућности и услове за даље школовање своје деце. Буран економски привредни развој нашег подручја као и опште друштвене промене знатно су изменили структуру школске мреже која је у школској 1959/60. изгледала овако:

НОО	Врста школа					Број одељ.	Број ученика	% похађања	% продуж ш
	четврт. разред	пет. разред	шест. разред	осм. раз.	осм. раз.				
1 Болевац	6	—	—	7	105	2.768	98,4	85,1	
2 Бор	7	—	2	6	147	5.248	98,5	79,13	
3 Брза Паланка	9	2	1	1	41	1.631	98,4	42,8	
4 Д. Милановац	8	1	—	1	40	1.569	91,4	32,7	
5 Зајечар	10	3	—	12	168	5.767	99,4	92	
6 Јабучевац	3	—	—	3	60	1.749	98,5	64,7	
7 Кална	8	1	2	1	38	1.270	98,5	49	
8 Кладово	16	—	—	3	72	2.834	98,5	40,4	
9 Књажевац	21	4	3	6	149	4.041	99,6	71,3	
10 Минашево	13	—	2	1	46	1.336	98,7	70,4	
11 Неготин	12	1	2	7	155	4.921	98,7	77	
12 Салаш	8	—	2	3	48	1.357	99	61	
Укупно:	121	12	14	51	1.069	34.491	98,7	70,19	

Интересантно је упоредити податке из ове табеле са стањем из школске мреже 1938/39. године.

Док је пре рата било 199 основних четвороразредних школа са 420 одељења и 15.112 ученика на крају

Нови зграда основне школе „Ђура Јакшић“ у Зајечару

школске 1959/60. је било 198 основних школа са 1.069 одељења и 34.491 учеником. Интересантно је да је број школа исти, због реонизирања мањих школа, али је број одељења скоро утростручен, а број ученика више него удвостручен.

Табела даље указује да је проценат обухватања основним школовањем далеко већи, а и проценат обухваћених продужених школовања повећан је за скоро осам пута. Нема насеља на нашем подручју из кога се не школују деца у осморазредним школама, а скоро сва насеља такође имају број своје деце у средњим, стручним школама и на факултетима.

Привредне и друштвене потребе условиле су отварање нових школа другог степена на нашем подручју. За потребе рударства и индустрије отвара се Средњетехничка рударска школа у Бору, школе за ученике у привреди у Бору, Зајечару и Књажевцу, Рударско-надзорничка и Мајсторска школа у Бору. За потребе привреде, јавне управе и здравствене службе у Зајечару се отварају Економска и Медицинска школа. Из ових школа одлази просечно годишње 300 до 350 свршених ученика у привреду и јавне службе али то ипак није далеко не задовољава наше потребе.

Петнаест постојећих школа другог степена са 3.744 ученика уз константни пораст броја ученика у наредном периоду захтева проширење постојећег школског простора и још већа улагања у модернизацију наставе. Перспективним планом развоја среза и комуна предвиђају се нове инвестиције у индустрију, рударство, пољопривреду и остале гране привреде а за све су то потребни одговарајући кадрови.

Поменути подаци о школама са нашег подручја указују да су учињене огромне промене у школској мрежи опреми и модернизацији појединих школа а тиме створени и услови за промене у настави, за даљу реформу школе у целини.

Промене у нашим школама настају одмах по ослобођењу земље. Школе добијају квалитетно нова обележја усвајањем новог закона о основним школама, а затим и новог програма од школске 1959/60. године.

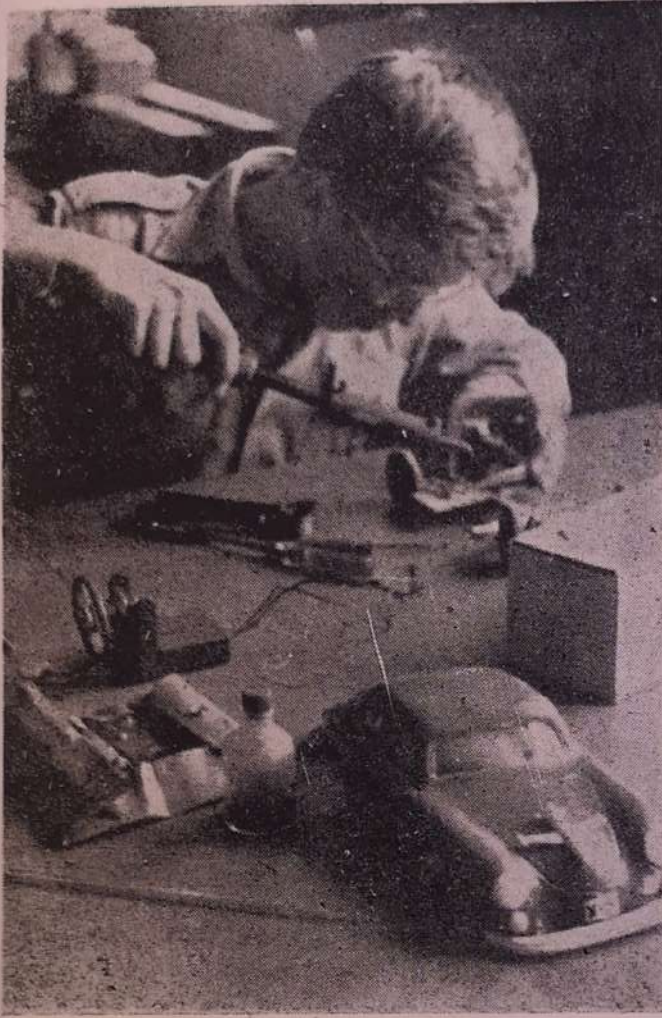
Нови програм и оријентација основне школе је логична последица свих позитивних кретања на плану школске реформе протеклог периода. Због тога у третирању и схватању промена и новина полазимо од тога да су садашња кретања и квалитативна мењања у области школства наставак досадашњих напора на плану унапређивања школе и наставе у њој.

Једна од основних промена која произилази из концепције новог програма па и оријентације школе као целине је у томе што школа није само училиште — институција где се стиче, усваја и оцењује степен усвојеног знања, већ установа за свестрани развој младих. Нову школу далеко више интересује радна активност, залагање, степен развитка свести.

ПРОМЕНЕ У ПРОГРАМСКОЈ ОРИЈЕНТАЦИЈИ ШКОЛА

Реформисана школа одбацује досадашњу наставу физкултуре као ограничену, преуску, униформисану кроз наставни предмет и оцену и захтева свестрану бригу школе о физичком развоју и здрављу. Иако за сада у организацији и изво-

Важна промена у нашем школству је увођење радно-техничког васпитања

ђењу ове наставе има лутања, она је у целини нашла своје место у основној школи и само недостатак одговарајућих просторија ремети њено нормално извођење. Нова оријентација и постављање физичког и здравственог васпитања захтева стално систематско праћење и проверавање здравља и физичког развоја због чега се већ у току ове године уводе нови лични картони који ће регистровати и пратити физички развој и здравље ученика. Овакво организовано праћење физичког развоја захтева далеко већу координацију наставника и лекара, редовне систематске лекарске прегледе са неопходним мерењима. Код нас је било покушаја да се овако организује и прати развој изградње ученика али услед недостатка одговарајућих апарата и нередовног прегледа ученика ово остају усамљени примери. Оваква брига о физичком и здравственом развоју не може се замислити без одговарајућих средстава (спирометра, динамометра, ваге са висиномером), које нису скупе и које свака комуна може да набави.

Важна промена у нашем школству је увођење радно-техничког васпитања. Ова програмска промена је уследила као логична последица и потреба садашњег развоја нашег друштва и производње. Читав живот се заснива на већој примени технике и коришћењу модерних техничких средстава. Свакодневно се и на нашем подручју укључују нови радници у производњу. Перспективним планом се предвиђа још веће и брже укључење у индустрију. Отварају се и нови објекти а све то, па и

време у коме живимо, захтева елементарну техничку писменост.

Поред практичних, радно-техничко васпитање има велику васпитну вредност. Рад и активност остају и даље најефикаснији инструменти за развој и мењање свести. Ученици у процесу рада ступају у одређене односе, схватају да рад ствара нове вредности, а све то на одговарајући начин потпомаже њихов свестрани развој.

На нашем подручју постоје најелементарнији услови за успешну реализацију ове наставе. Само у осморазредним школама имамо 42 школске радионице које су различито опремљене, али ипак представљају базу за успешан рад. Добро су опремљене радионице у осморазредним школама у Бору, Минићеву, Бољевцу, Кобишници, Књажевцу и Зајечару. Оне располажу са једном до две просторије и прилично алата за обраду дрвета и метала, као и са извесним материјалима за електронику. У већини школа у радионицама су израђивана разна наставна средства. Један број наставника посебну пажњу поклања обучавању ученика у руковању појединим инструментима и једноставним машинама. Већина ученика у нашим школама зна да употреби и користи амперметар, волтметар, да пусти у рад електромотор, одреди полове код акумулатора, да састави моделе појединих машина из саставних делова. У неким школама које располажу мопедима и бициклама ученици успешно савлађују вожњу на овим возилима. У школама другог степена ученици се оспособљавају да рукују и компликованијим техничким средствима. У сеоским осморазредним школама оријентација општетехничког образовања је усмерена више на упознавање ученика са агротехником, агробиологијом и агрохемијским средствима за успешну обраду тла. Ова оријентација је у основи правилна и даје одговарајуће резултате.

Значајна промена у постављању и оријентацији школа је у томе што су оне досад деловале преко наставних садржаја на свест, једнострано — сматрајући да је нормално пружити извесна сазнања, објаснити принципе социјалистичког морала и ученик ће их аутоматски усвојити. Слабости досадашњег васпитног рада су очигледне. Свест се не разликује и обликује само рационалним средствима, првенствено инструкцијама и наставом. Реформа школе захтева да ученике постављамо у разне ситуације и односе када ће конкретно и искуствено доживљавати наше друштвене промене. Разне посете предузећа, установа органа управљања су само корак даље у односу на наставно инструктивне утицаје. Тек организацијом разноврсних делатности кроз игру и резултате рада ученици се искуствено уверавају у потребу и оправданост моралних односа које негују и развијају. Конкретан рад, колективни живот, заједнички задаци и односи који се развијају у том раду постају носници новог у схватању и моралном развоју. Разредне заједнице, разноврсне слободне активности, а нарочито производни рад у школским задругама, радионицама и огледним парцелама постају знатни фактори који мењају нашу школу.

На подручју нашег среза раде 82 ђачке задруге, које обухватају 19.519 ученика, што значи да је преко 60% ученика наших основних школа обухваћено задругама, где кроз рад, ступају у одређене односе, одлучују о развоју, планирању, боре се за повећање продуктивности, а преко управног одбора, задружног савета и

годишње скупштине упознају и искуствено доживљавају наше друштвене односе.

Бачке задруге су махом оријентисане на пољопривредну производњу. Задружне економије су засејане а у кооперацији са задругама обрађују се савременим средствима уз употребу пуне агротехнике. Подигнут је велики број малињака, јагодњака и воћњака. Чувају се и посебно се негују школске шуме (Бољевац, Јабуковац, Кобишница, Ошљане, Грлиште). Поједине задруге за потребе свог села производе расад канадских топола. Задруга у Књажевицу негује виноград на површини од једног хектара, а задруге у многим местима гаје расне свиње, производе и растурају расну живину.

Ево неких података о раду једног броја бачких задруга у прошлој школској години:

Бачка задруга у Бољевицу је једна од најбољих у срезу. Свој рад обавља по производном плану. План рада предвиђа, ратарску и сточарску производњу, набавку прибора и књига и разне друге активности. На економији су ученици задругари у кооперацији са другом засејали пшеницу „италијанку“ и кукуруз „хетерозис“. У економском дворишту гаје се свиње, кокошке, голубови и пчеле. Ученици подељени по групама потпуно самостално раде и воде дневник рада и потрошње. Задруга је кооперирала са 35 ученика 32 ара земљишта и кооперантима дала 300 кгр. вештачког ђубрива и сортног семена. Сем тога поделила је свим члановима 50 комада расне живине, а од ученика откупила 21.000 комада јаја и испоручила фабрици „Тимок“ у Зајечару. Са задругама је организован семинар за прераду воћа и поврћа. Око својих парцела задругари су подигли ограду од садница белог дуда која ће касније послужити за гајење свилопреље. Подигнут је свињац и гаража за возила. А задруга посебно организује штедњу својих чланова. Задруга је организовала колективно брње кукуруза и уништавање штеточина. Ученици су обрадили 15 хектара кукуруза и очистили пет хектара од штеточина. У току ове године задруга је имала промет од 2.500.000 динара. У задрузи се одвијао и нормалан рад преко лета; ученици организовани у бригади обрађивали су засејану површину.

Бачка задруга у Кобишници која обухвата 500 ученика поред економије, чија површина износи пет хектара, има огледну парцелу воћњак и шуму. У току ове године се завршавају радови на изградњи живинарника, свињаца, голубарника, пчеларника, топлих леја.

Поред поменутих нарочито добре резултате постижу задруге у Штубику, Минићеву, Кални, Подвису, Бруснику, Ошљане и Сиколе и др. Разноврсна и садржајна активност ових задруга има огромну улогу у развоју ученика.

Већина наших школа располаже одређеним површинама земљишта које користи за школску башту. Поједине школе имају огледне парцеле у оквиру економије задруге, а друге посебне баште. Нови програм познавања привреде, а и наставе уопште захтева да се огледне парцеле издвоје из ученичких задруга, јер је овим првенствено циљ рентабилитет производње, а баште имају више улогу демонстратора наставе са циљем да ученици доживе и уоче предност и улогу одлучујућих фактора у развоју појединих биљних култура. Рад у школским баштама иако није неки нарочито нов захтев, новим програмом постаје обавеза, јер се кроз рад у

На часу музичког образовања у основној школи у Минићеву

њима формирају одговарајуће навике и вештине, проширују представе и појмови, развија самоиницијатива као и многе друге особине ученика.

Поменуте активности су веома ефикасна средства у неговању и развијању ученика, јер по узрасту одговарају и ненаметљиво укључују ученике у опште друштвена кретања, а истовремено их припремају да се што брже и боље, по завршеној школи, укључе у живот и производњу.

У нашим условима школа битно мења своју улогу према локалној средини и заједници, а заједница према школи. Тај однос се манифестује и изражава у јачању утицаја и повећању бриге локалне средине — комуне за школу и појачаном утицају школе на локално подручје и његов развитак.

Суштина реформе нашег школства није у појачаној друштвеној контроли над радом школе већ у проширењу друштвене основе васпитно образовног рада, повећаном друштвеном утицају на васпитању омладине. Школски одбори у таквим условима треба више да делују као инструменат повезивања школе и комуне како би се обухватио и активизирао већи број грађана и установа који могу да помогну школи. У појединим комунама школски одбори су ангажовали цела насеља на решавању многобројних питања школа. Огромним залагањем свих наших грађана, улагањем друштвене заједнице, путем самодоприноса створени су услови за изградњу преко 60 школских зграда. Школе се пак повећују са својом средином и постају све више расадник и жариште културно-просветног деловања. При многим школама отварају се одељења за школовање одраслих, организују курсеви, разна предавања, изложбе. Програмска оријентација школе да ученици потпуно и свестрано упознају свој завичај, комуно и срез, привреду, просвету, културне институције, најзначајније моменте из прошлости, као и основне смернице привредног и друштвеног развитака је такође на линији тешњег повезивања школе и комуне.

НОВИНЕ У НАСТАВИ

Нови програм на линији даљег позитивног мењања у оријентацији основних школа значајно квалитативни скок и у односе на наставне садржаје, а и на организацију и извођење наставе.

Реформа основне школе уводи нова васпитна подручја и на други начин их третира. То се пре свега односи на физичко и здравствено васпитање и радно техничко васпитање. Пошто је о овом било речи у претходном ставу, да истакнемо следеће новине у наставним садржајима:

Иако су у ранијим програмима певање и цртање као наставни предмети били заступљени, нови програм уводи квалитетно нове садржаје и комплексније поставља развитак младих кроз наставне области ликовног и музичког васпитања.

Досадашње цртање са предмета, прецртавање, уступа место слободном дечјем ликовном стварању по сопственом избору мотива. Цртежи, модели и слике рађени у различитим техникама без икаквих натурања, брисања и копирања распламсавају дечју машту и богате ликовни израз нарочито у нижим разредима. У старим разредима поред цртања појављује се пластично обликовање и естетско процењивање. Изложбе у већини наших школа на крају школске године указују и на богатство ликовног израза нашег подмлатка и позитивна кретања у том правцу. У неким школама на овом подручју начињени су крупни кораци, као на пример у основној школи „Димитрије Тодоровић-Каплар“ у Књажевцу.

Ранија настава певања која се сводила на учење мелодије одређеног броја песама квалитативно је измењена и кроз музичко васпитање као наставна област далеко превазиђена. Нова програмска оријентација ове области претпоставља минималну музичку културу ученика и углавном предметну наставу, јер већина ученика није оспособљена за реализацију овог програма. Међутим, треба истаћи да у појединим школама коришћењем одговарајућих инструмената ова настава успешно развија слух, осећања ритма, даје основе музичке писмености.

Настава познавања природе и друштва све више се изводи и организује кроз излете, екскурзије, посете производним предузећима, радничким саветима, органима друштвеног управљања, јавној управи где и на тај начин ученици стичу основне појмове о свом завичају, о његовој прошлости, садашњости и будућности. Преко одређених садржаја наши најмлађи стичу јасније представе и појмове о животу и раду у школи, родитељском дому, природној средини у којој живе, упознају значајне моменте прошлости завичаја, изводе одговарајуће радове на уређењу дворишта, школских просторија, игралишта, негују животиње, сачињавају одговарајуће колекције и сами праве најједноставније предмете. Целокупна та активност има и изванредну васпитну вредност поред несумњиве практичне вредности.

У духу интенција новог програма васпитно образовни задаци се више и студиозније анализирају и сагледавају, а на основу тога сачињавају одговарајући програми рада. Све наше осморазредне школе и школе другог степена имају програме васпитно образовних акција и делатности школе у целини. Планирању наставног и васпитног рада се такође далеко озбиљније прилази. Планови наставног рада у једном броју школа не представљају само распоред наставних јединица већ краће конспекте организације и садржаја рада на сваком часу. Овде треба истаћи да има још доста формалног планирања без тежње да се студиозније сагледа место сваке наставне теме у наставном процесу. Међутим, поједине

школе прилазе овом проблему далеко студиозније па планирају и повезују градиво хоризонтално и вертикално водећи рачуна око реализације сродних наставних предмета и садржаја.

Новине у школама манифестују се у савременијој интерпретацији појединих наставних садржаја уз коришћење модерних наставних средстава и активних метода.

Наставничко излагање и разговор, као досадашње скоро искључиве методе наставног рада, уступају све више места демонстрацијама, експериментима, екскурзијама и лабораторијском раду. Учитељево излагање и књига као извори сазнања у далеко већој мери се допуњују посматрањем природних објеката искуством ученика, сликама, моделима, шемама, цртежима, графиконима, картама, апликацијама, филмовима итд.

Скоро у свим осморазредним школама иницијативом наставника у школским радионицама су начињена многа наставна средства која знатно помажу нормалном извођењу наставе и подижу квалитет знања ученика. У овоме нарочито предњаче школе у Бољевцу, Неготину, Књажевцу и Зајечару.

Један број школа располаже модерним техничким средствима и у настави их врло успешно користи. Коришћење магнетофона, епидијаскопа, епископа, грамофона и радија знатно проширује подручја дејства наставе на свестран развој ученика.

„Један дан на Аутопуту“, „Бомбардовање Београда“, Херојска одбрана Неготина“, Погибија на Цегру“ и многе друге наставне јединице пружају изванредну могућност за комбиновано коришћење епидијаскопа и магнетофона. Када се звучни ефекти сједине са визуелним представама са платна, утисак је далеко целовитији него кад причамо или користимо једно или друго средство одвојено. Ова средства се са прилично успеха користе у школама у Бољевцу, Књажевцу, Минићеву, Кобишници, Бруснику, Неготину, Кладову итд.

У настави познавања друштва има све више излета, екскурзија, непосредног посматрања и доживљавања.

Ученици зајечарске гимназије у лабораторији

Разноврсни рељефи, скице, контуре и специјалне карте, атласи, географски албуми, илустрације, поред коришћења текстова, дијаскопа добијају све више места у нашим школама. У Књажевцу, Минићеву и Бољевцу врше се и потпуна метеоролошка мерења.

Дужа и краћа посматрања природних појава, биљног и животињског света у природним и вештачким условима у кутићу живе природе микроакваријуму и микротералијуму, као и рад на огледним парцелама уз уредно вођење дневника временских и природних промена укажују да постепено и школе са нашег подручја усвајају нову оријентацију у настави познавања природе. Далеко више се користе активне методе у наставном раду. Демонстрација, експеримент и лабораторијски рад постепено заузимају место у наставном процесу. У настави биологије, општетехничког, музичког ликовног васпитања, матерњег језика, па и скоро свим осталим наставним областима има појава организованог групног рада. Разреди подељени у групе прикупљују одређене податке, израђују скице, праве радне карте, припремају извештаје, сачињавају реферате и организују дискусије. На тај начин потпуно самостално уз минималне сугестије наставника улазе у технику учења, оспособљавају се да стичу знања и припремају се за каснији самостални рад у животу. Овај рад има изванредну васпитну вредност, јер је ученик овде потпуно активан: посматра одређене појаве, консултује литературу, прави забелешке, упоређује, увиђа односе, даје претпоставке, и уобличава речима и графички своја сазнања.

Поменуте промене у оријентацији школе у целини

промениле су и однос према евидентирању и оцењивању рада ученика. До сада је успех у настави био основа за оцењивање. Сада се не оцењују само знања, већ свеукупни развитак личности. Пошто је ово обавезна школа, а не школа селекције, наставници треба да уложу максималне напоре у раду на васпитању и образовању ученика, пошто понављање престаје да буде основна мера којом се не дозвољава да неко заврши школу, а да не овлада одговарајућим знањима. Школа кроз организацију допунског и ванредног рада обезбеђује услове да и слабији ученици прате наставу. Тиме школа поред обавезе да пружи ученицима одговарајуће опште образовање, преузима на себе и одговорност да одговарајући ниво образовања поседује сваки ученик. Допунски рад у прошлој години организован на крају и почетку школске године и није показао одговарајуће резултате. У овој школској години већ сада се организује допунски рад што се показује као далеко целисходније, јер оспособљава ученике који заостају да нормално прате наставу.

* * *

Школе са нашег подручја у читавом нашем друштвеном кретању својим радом иду у корак са општим променама у школству, а очекујемо да ће у новом перспективном плану, повећаним улагањем у опрему наставно-материјалне базе и проширењем школског простора уз максимално залагање просветних радника, моћи у целини да постану установе за свестрани развој младог поколења и центри општег културног развоја на свом подручју.

ИНЖ. МИХАЈЛО РАЈЧИЋ:

ГЕРМАНИЈУМ

НОВИ ПРОИЗВОД РУДАРСКО-ТОПИОНИЧАРСКОГ БАСЕНА БОР

У низу нових производа које ће Рударско-топионичарски басен Бор отпочети да производи у току извршавања петогодишњег плана за период 1961—1965. године значајно место ће заузети и германијум. Производња овог метала ће бити значајна не само за РТБ Бор, већ и за читаву нашу привреду зато што се, с једне стране, ради о металу на коме базира савремена електроника, која је са своје стране основа многих крупних достигнућа савремене технике, и с друге стране зато што у Бору постоје услови за један такав обим производње који ће по својој прилици премаштити потребе наше земље и омогућити да РТБ Бор буде и извозник германијума.

С обзиром да потрошња германијума у свету стално расте, као и на то да германијум спада у такве стратегијске материјале, чији слободни промет у међународним размерима бива драстично онемогућаван при сваком погоршању међународних односа, јасно је да освајање његове производње у нашој земљи представља и значајан допринос нашој економској независности и одбранбеној способности.

Германијум је 1886. године пронашао немачки хемичар Клеменс Винклер, вршећи хемијску анализу среброносног минерала аргиродита. Анализирајући хемијски састав овог минерала Винклер је стално долазио до тога да и после одређивања садржаја свих дотада познатих елемената збир тих садржаја износи око 93% т. ј. до 100% је недостајало још око 7%. То га је навело на закључак да је у минералу аргиродиту присутан неки до тада непознат елемент и да се његов садржај управо поклапа са оних недостајућих 7%. После дугог и напорног истраживања Винклер је успео да издвоји тај нови елемент коме је он, по својој отаџбини, дао име германијум.

Међутим, иако се за германијум зна већ пуних 75 година, све до другог светског рата он није имао скоро никакву практичну примену. Изучавање његових хемијских и физичких особина дотада је подстицано искључиво научном радозналешћу хемичара и физичара. У том смислу германијум, заједно са галијумом и скандијумом, има и посебно место у историји хемијске науке. Наиме, још знатно пре проналаска ових елемената велики руски научник Д. И. Менделеев је 1871. године

постављајући свој периодни систем елемената, предвидео постојање ова три елемента и предсказао њихове хемијске и физичке особине. Елемент коме је Винклер касније дао назив германиум, Менделеев је назвао екасилицијумом, јер се у IV групи периодног система налази испод силицијума. На тај начин, проналазак германиума је послужило као доказ деловања једног од најзначајнијих природних закона — периодног закона елемената.

Широк интерес германиум је побудио у току другог светског рата. Већ 1940. године проблеми које је наметала опрема радара, изазвали су и подстакли, прво у Енглеској, а одмах затим у Америци, обимна истраживања на материјалима са полупроводничким својствима. Ови материјали су били потребни за израду кристалних исправљача струје.

Иако је у почетку изгледало да је силицијум идеални материјал за ове сврхе, убрзо се показало да германиум ипак највише обећава. Од тада почиње један тако нагач пораст интересовања и потражње за германиумом какав је ретко који други елемент доживео. Даљи брзи проналасци и унапређења, како у области његове производње тако и у области његове примене, учинили су да је германиум постао један од најзначајнијих материјала на којима базирају велика достигнућа савремене технике.

Начин појављивања

Германиуму у земљиној кори има скоро исто толико колико и цинка и олова, али је врло мало лежишта у којима је германиум знатније концентрисан. Чак и у оним лежиштима где је постигао највиши степен концентрације, германиум се не појављује као примарна корисна компонента већ као секундарна — пратећа. Због свега тога, германиум не спада у групу ретких елемената, где се он често погрешно убраја, већ у групу расејаних елемената.

Главни германиумови минерали су комплексни сулфиди. Аргиродит, сребро — германиум сулфид ($4 \text{Ag}_2\text{S} \cdot \text{GeS}_2$); са садржајем од око 6% Ge, налази се у Саксонији и у њему је Винклер први пут открио германиум. Друга два значајнија минерала германит и рениерит нађени су у Југозападној Африци и у Катанги (Конго). Германит, који садржи око 10% германиума, је бакар — гвожђе тиогерманат ($7 \text{CuS} \cdot \text{FeS} \cdot \text{GeS}_2$) а рениерит је комплексни сулфид бакра гвожђа, арсена и германиума са садржајем од око 7% германиума.

Пошто се ови минерали германиума налазе увек удружени са другим минералима, просечан садржај германиума у лежиштима из којих се он експлоатише је далеко нижи од садржаја у чистим минералима. Највећа данас позната лежишта германита и рениерита и уједно и највећи светски извори за производњу германиума су рудник бакра Тсумеб у Југозападној Африци и рудник бакра и цинка Кипуши близу Елизабетвила у Катанги (Конго).

Но, појаве германиума нису везане само за специфичне германиумове минерале, већ се он најчешће појављује у врло малим количинама у кристалној структури других минерала као што су руде цинка, бакра, сребра, калаја и гвожђа. У овим минералима садржај германиума се креће од 0,01-0,1%. Због овако ниског садржаја германиум се из оваквих руда може економично добијати само у случају његовог концентрисања у неком међупродукту у току процеса производње основног метала садржаног у тој руди.

Извесни угљени су такође извор за германиум. Такви услови су најпре нађени у Енглеској, а потом и у многим другим земљама. Под одређеним условима сагоревања угљева германиум се концентрише у пепелу или у другим нузпродуктима који затим служе као сировине за производњу истог.

Електрична својства

Као што смо већ поменули, германиум спада у групу материјала познатих као полупроводници, тј. материјала чија су електрична својства негде између проводника (метала) и непроводника (изолатора). Метал

проводи електрицитет зато што има велики број слободних или покретних валентних електрона. Изолатор пак, не може да проводи електрицитет зато што су сви његови валентни електрони који чине међуатомске везе, или те везе нису тако чврсте као код изолатора и могу се раскинути. До раскидања тих веза и до ослобађања електрона, који се у електричном пољу покрећу дајући електричну струју, може доћи било повишавањем температуре полупроводника, било увођењем неке „несавршености“ у кристалну и електронску структуру полупроводника. Увођење „несавршености“ у кристалну структуру остварује се било поремећајем правилности кристалне грађе, било уношењем неке примесе која изазива поремећај електронске структуре полупроводника.

Мали коцкасти комади металног германиума, који се употребљавају при фабрикацији полупроводничких елемената, представљају мање од 1/12 оне количине германиума диоксида који се подвргава редукцији и пречишћавању, односно преко 11/12 иде у отпатке који се морају поново прерађивати при чему опет највећи део германиума прелази у отпатке.

Разумљиво је да овако ниско искоришћење германиума у финалном продукту (полупроводничком елементу) јако поскупљује производњу.

Германиум се у полупроводничким уређајима искоришћава углавном у облику монокристала, тј. читав комад представља један једини кристал или један његов део. Монокристали се добијају на тај начин што се један мали део кристала назван „зрно“ ставља у суд са истопљеним германиумом па се то „зрно“ врти високом брзином и постепено извлачи. На његовој доњој страни тј. на додиру „зрна“ и растопе врши се постепено очвршћавање германиума из растопе и то тако да при том израста један јединствен кристал — монокристал.

У растоп из кога се жели да извуче монокристал германиума додају се минималне количине примесе које дају германиуму жељене специфичне особине.

На пример, ако се у чист германиум унесе примеса као што је арсен, она ствара значајне промене. Један атом арсена замењује један атом германиума у његовом нормалном положају у кристалној структури. Међутим, обзиром да германиум има четири валентна електрона, а арсен их има пет, само четири арсенова валентна електрона се везују са валентним електронима германиума, а један остаје да лута кроз кристалну решетку. Тај електрон је слободан за произвођење електрицитета, па се зато таква проводљивост зове „проводљивост типа Н“ („негативна“, јер је електрон негативно наелектрисан).

Ако пак примеса која је уведена у чист германиум има три валентна електрона, као што је случај код индијума, тада атом нечистоће није у стању да уравнотежи систем валентних веза које окружују атом германиума. То ствара недостатак једног електрона или једну празнину. Ако би један електрон са суседне везе попунио ту празнину он би иза себе оставио другу празнину. Овакво попуњавање једне празнине уз истовремено стварање нове ствара утисак кретања позитивног наелектрисања и зато се оваква проводљивост зове проводљивост типа П („позитивна“).

Монокристале највећим делом израђују произвођачи оних продуката у којима се германиум примењује.

Примена

У електронској индустрији германиум се углавном примењује у три производа: (1) диоде, (2) транзистори и (3) ректификатори (исправљачи).

Диода је један тип исправљача који је по конструкцији и раду сличан старом кристалном уређају званом „мачји брк“ *cats whisker* употребљаваном у раним данима бежичне телеграфије. Сигнал, који долази са наизменичном струјом, пролази кроз диоду и из ње излази као пулсирајућа једносмерна струја, која је много применљивија од наизменичне.

Транзистор је уређај који преноси електрични сигнал преко једног отпорника. То је један троелементни контролни уређај (уствари две истројано повезане диоде), који употребљава малу струју ради контроле јаче струје.

Диоде и транзистори не захтевају никаква усијања влакна и они обично раде са милионитим делом оне снаге коју троше вакумски типови (вакумске електронске цеви), вршећи при том исти рад. Транзистор је врло мали — отприлике величине главе једне игле за косу. Он је врло ефикасан и издржљив, отпоран је на удар и веома дуготрајан. Главни део транзистора је кристал германиума који је привезан са три контакта и који је цео стављен у један херметички затворен пакет.

Исправљачи су уређаји у које улази наизменична а излази једносмерна струја. Уствари он делује као једносмерни затварач кроз који струја у једном смеру пролази скоро без икакве сметње док у супротном смеру наилази на врло велики отпор. Према оном што је познато германиум врши уједносмеравање наизменичне струје са врло великом ефикасношћу која иде и до 99%, док ефекат уједносмеравања код селенских исправљача износи 80—85%.

Где се диоде, транзистори и исправљачи употребљавају? — Сви каснији модели телевизијских мрежа замесила су вакумске електронске цеви транзисторима. У радиотехници се вакумске цеви такође замењују диодама и транзисторима. Најкомплицованије електронске рачунске машине, уређаји за даљинска мерења, справе за појачавање студео програма и уређаји за даљинску контролу су такође базирани на примени германијумских диода и транзистора. Код појачивача слуха постигнуто је велико смањење издатака за батерије и смањење њихове величине изазвало је велико повећање потражње ових појачивача. Цепиц радио апарат је постао стварност захваљујући примени транзистора, а огромне машине за рачунање за чији су смештај биле потребне велике собе замењене многим вакумским цевима транзисторима смањење су до величине писаћег стола. Уградња германијумских појачивача у телефонске уређаје јако побољшава квалитет звука.

Разумљиво је да су сва ова изванредна својства полупроводничких елемената на бази германиума морала наћи широку примену и у војне сврхе, где су смањиване величине и тежине уређаја, а повећавана поузданост у раду. Радар, дириговани пројектили, комуникације, авијонски радио уређаји и контролни системи итд. су сви базирани на примени диода и транзистора.

Нагли пораст производње и потрошње полупроводничких елемената могао би се видети и из чињенице да се светска производња транзистора 1955. године процењивала на 3,5 милиона комада, у 1956. на 11 милиона, у 1957. на преко 22 милиона, а за 1965. годину процене се крећу на око 400 милиона комада. Код диода пораст производње није тако велики као код транзистора, али се и код њих очекује да производња у 1965. години буде око 100 милиона комада.

Ван области електронике германијумови исправљачи се употребљавају у електрохемијској и електрометалуршкој индустрији (електролитичко таложење и привлачење метала, анодизирање, пуњење батерија и акумудатора, електролутне пећи и сл.) као и у енергетским постројењима и код ваздухопловних комуникација.

Поред најобимније примене германиума у електроници, задњих година је разрађено још неколико важних примена. Оптичка индустрија разрађује примену германиума у инфрацрвеној спектроскопији, за производњу инфрацрвених спектроскопа и других инфрацрвених оптичких инструмената. Германиум се сем тога примењује у неким флуоресцентним лампама. Мембрански отпорници се израђују таложењем германиума на керамичка језгра. Метал за лемљење на бази злата који садржи од 12% германиума може се употребљавати у јувелирству и код израде легура за зубе. Стакло у коме је силицијум диоксид замењен германијумом има велики индекс преламања и може се ефикасно примењивати за израду сочива за камере са великим угловима као и за микроскопе.

Перспективе потрошње

Као што смо рекли највећи потрошач германиума је електројска индустрија. Међутим, велике и неоспорне перспективе развика ове индустрије не би се могле сасвим једностранно пренети и на потрошњу германиума. У том погледу ситуацију чине прилично компликованом

два чиниоца: (1) колико ће велики продор на тржишту направити други конкуренти полупроводнички материјали и (2) у којој ће мери расти ефикасност (искоришћење) при производњи германиума као и његовој преради у полупроводничке елементе, односно у којој ће мери та парасла искоришћења надокнађивати постојеће и перспективне потребе за германијумом.

Германијум је само један од елемената познатих као полупроводници. Сем њега полупроводничка својства поседује селен, силицијум и низ хемијских једињења. Сваки од полупроводника има нека специфична физичка и хемијска својства и зато се за сваку примену бира онај полупроводник који по својим својствима највише одговара. Доскора је селен био највише примењиван за исправљаче струје, међутим задњих година њега све више потискује германијум, коме опет у једном делу области исправљача све више преузима место силицијум.

За сада најозбиљнији конкурент германијуму је силицијум. У природи силицијума има много више и у далеко вишим концентрацијама на германијум. Међутим, трошкови производње високо чистог силицијума су тако велики да технологија ипак за сада даје предност германијуму. Процес производње силицијума високе чистоте поставља много тешких проблема и зато је силицијум још увек мање чист од германијума. С друге стране и германијум има нека својства која га у неким случајевима стављају у подређен положај у односу на силицијум. Тако на пример германијум не може да испољава своја полупроводничка својства при тако високим температурама као силицијум. Германијумови уређаји могу радити у срединама чије температуре не прелазе много 100°C, док силицијумови уређаји раде добро и у средини са преко 200°C. Сем тога област ректификације снаге изгледа да највећим делом припада силицијуму јер силицијум може прихватити неколико пута веће снаге но германијум. Војска се, због виших температура, оријентише на примену силицијума код млазних авиона, диригованих пројектила и сл. Код транзистора међутим, германијум изгледа стоји знатно испред силицијума пошто се још увек производи само мало силицијумових транзистора.

Сем силицијума и селена, други полупроводнички материјали до сада нису добили неко озбиљније место у потрошњи, тако да за сада они и не представљају неке значајније конкуренте германијуму.

Други моменат који утиче на обим потрошње германијума јесте пораст ефикасности у погледу искоришћења германијума у процесима пречишћавања истог, као и у процесима његове прераде до полупроводничких елемената (диоде, транзистора и сл.). Једна од највећих главобоља при тим процесима били су губици у отпацима. Међутим, побољшана техника и технологија смањили су те губитке од ранијих преко 50% на око 30—35% а неки произвођачи тврде да су те губитке svelи на само 18%. Ови отпаци се појављују као метални отпаци код операције исецање коцки из германијумове полуге; затим као извесне зоне које садрже превише примеса које се уносе у германијум ради давања овоме жељених особина; као струготине које се појављују при исецању коцки и плочица и сл.

Процес производње

Технолошки процес производње германијума се дели углавном у два дела: (1) производња концентрата германијума и (2) прерада концентрата до метала.

Прва фаза — производња једног продукта обогаћеног до садржаја од око 8—10% германијума у највећој мери зависи од природе познатог материјала. Обзиром да су материјали који могу да служе као полазне сировине бројни и по својим физичким и хемијским особинама врло разноврсни, то су и методе за њихову прераду до концентрата бројне и разноврсне. Могло би се скоро рећи да у свету не постоје ни два постројења која ову фазу екстракције германијума изводе на исти или сличан начин. Овоме свакако у знатној мери доприноси и чињеница што има врло мало публикација у којима се детаљније описују постојећи процеси тако да су нови произвођачи готово увек у ситуацији да разрађују свој

поступак, чак и онда кад би неки од постојећих могао да се аплицира на дотичну сировину.

Друга пак фаза — прерада германиумовог концентрата до металног германиума — је у својој основи идентична код готово свих произвођача; разлике постоје углавном само у детаљима.

Као што смо у почетку нагласили досада у свету није пронађено ниједно рудно лежиште коме би садржај германиума био толико висок да он буде примарни метал који би се из тог рудишта експлоатисао. Напротив, сва досада позната налазишта германиума, укључујући и она највећа и најпознатија у Африци, су лежишта других метала (бабра, цинка, олова, калаја, сребра), а германиум се у њима појављује као секундарни компонента. Због тога и нема примарних сировина германиума већ само секундарних тј. таквих које су међу или нус-продукти производње других продуката. Због тога се као сировине за производњу германиума појављују флотациони концентрати руда бабра, цинка и олова; летеће (димне) прашине које настају при пржењу и топљењу наведених руда и концентрата; пепео, летећа прашина и разни кондезати настали при сагоревању газификацији и коксовању угљева који садрже германиум; разни муљеви настали при пречишћавању електролита код хидрометалуршке производње цинка; концентрати добијени магнетном сепарацијом магнетних германиумових минерала и слично.

За сваку од наведених сировина постоји више процеса за даљу прераду. Избор процеса зависи од више фактора међу којима су најважнији: хемијски и минералоски састав дотичне сировине; физичка својства тог материјала; концентрација и облик у којима је присутан германиум. Оно што је заједничко за све постојеће процесе јесте тежа да се постигну концентрати са преко 8% Ge јер је то концентрација која обезбеђује ефикасност при даљој преради.

Прерада концентрата тако добијених углавном обухвата: лужење (растварање) истих уз истовремено хлорирање и дестилацију германиум тетрахлорида; пречишћавање ректификацијом и екстракцијом добијеног германиум тетрахлорида у циљу отстранявања нечистоћа, нарочито арсена; хидролизу пречишћеног германиум тетрахлорида до германиум диоксида и редукцију сувог германиум диоксида до металног германиума. Овако добијени метални германиум иако има врло високу чистоћу (садржај нечистоће је испод 0,00001%) ипак још увек није довољно чист да би се могао употребити за полупроводничке елементе (диоде, транзисторе и сл.). Зато се он подвргава даљој рафинацији по методи т.з.в. „зоналног топљења“. Ефикасност ове методе је тако велика да метални германиум зонално рафинисан има чистоћу од 99,9999999%. Овако рафинисани германиум је материјал који служи за израду полупроводничких уређаја. У ту сврху он се, као што смо напред поменули, претапа, додају му се жељене примесе и извлаче монокристали који служе за исецање коцки и плочица за диоде и транзисторе.

Висока чистоћа — најважнији захтев

Овде је потребно још једном нагласити да се германиум, као уосталом и сви други полупроводнички материјали, да би могао служити као полупроводник, мора имати изванредно високу чистоћу. Полупроводнички материјали су материјали код којих је техника пречишћавања достигла врхунац. Засада не постоје други материјали од којих се у производним размерама захтева или постиже толика чистоћа. Да би се германиум могао користити у полупроводничке сврхе у њему сме бити највише један део нечистоћа (свих скупа) на милијарду делова германиума. Колико је ово висока чистоћа може се закључити и по томе што: се код такве чистоће садржај примесе не може одредити ни најосетљивијим аналитичким методама, укључујући ту и спектрографске и радиоактивационе. Једино физичка мерења електропроводљивости дају могућност да се прати степен чистоће. Метални германиум пре зоналне рафинације има елек-

Бешко Крстић: У ОКНУ

трични отпор максимално 10—20 Ом/см/см², а зонално рафинисани германиум има електричну отпорност од 40—50 Ом/см/см².

Постизање овако високе чистоће је уствари један од најтежих и најкомпликованијих проблема при производњи германиума. Да би се постигла жељена чистоћа при зоналној рафинацији металног германиума мора се остварити максимална чистоћа овога још пре зоналне рафинације. То значи да се проблем постизања високе чистоће поставља још од самог почетка прераде концентрата германиума, односно од почетка пречишћавања сировог германиум тетрахлорида и постаје све акутнији што се даље иде. Да би се постигла тако висока чистоћа није довољно да се само одаберу одговарајуће методе хемијског и физичко-хемијског третирања, већ је нужно да се обезбеди максимална чистоћа материјала са којима се ради (хемикалије, вода, ваздух, кисеоник, водоник, азот), максимална чистоћа инсталација и уређаја у којима се процес изводи, као и максимална чистоћа атмосфере у којој се ради. Зато се ради са хемикалијама, водом и гасовима који су посебно пречишћавани, са апаратурама од високо чистог кварца или од специјалних високо чистих пластичних материјала, а ваздух који се убацује у радне просторије мора се филтрирати кроз специјалне фирме како би се спречило да се атмосфера тих просторија онечисти. Сем тога подзидови и таванице тих просторија као и све металне површине уређаја и инсталација морају бити пресвучени пластичним материјама које у себи не садрже металне примесе а радници који раде на тим процесима морају имати специјална одела.

Кад се све ово узме у обзир као и чињеница да је технологија производње германиума и сама за себе јако сложена, јер полази од материјала који у себи садрже врло ниске концентрације германиума (0,01—0,1%), онда је јасно да процес производње германиума спада међу најкомпликованије, па зато и најскупље процесе. Због тога су и цене германиума врло високе. Зонално рафинисани германиум се на светском тржишту продаје по цени од 300—400 долара по килограму.

Германиум у Бору

У нашој земљи је досада уочено присуство германиума на више места. Тако се на пример германиум појављује у оловоциковој руди рудника Межице у Словенији, затим у црвеном муљу насталом при преради

бокситна на алуминиум и угљевима неких наших угљенокопа. Међутим, према ономе што се за сада зна, највеће налазиште германиума и једино које обећава економичну производњу јесте Борски рудник. Овде је германиум присутан у руди бабра као пратећи метал, односно као компонента руде. Минералозна испитивања су показала да германиум у борској руди није присутан у облику неког специфичног германиумовог минерала већ да се појављује као примеса у кристалној структури неких минерала бабра. Због тога се не може рачунати са неким непосредним третирањем руде у циљу издвајања германиума већ се мора рачунати са могућношћу његове концентрације у неком међупродукту који би после тога служио као полазни материјал за екстракцију германиума.

Детаљна испитивања су показала да се германиум у процесу прераде руде бабра расподељује у скоро све продукте који при тој преради настају: концентрат бабра, концентрат пирита и жаловина при флотирању као и сирови бакар шљака и летећа прашина при топионичкој преради — али да ипак претежни његов део при флотирању концентрише у концентрату бабра, а да се при топионичкој преради знатан део концентрише у летећој прашини, која одлази са димним гасовима из агрегата за пржење и топлење и таложи се у уређајима за хватање прашине.

Према томе као сировине за производњу германиума у Бору се појављују две сировине: концентрат бабра и летећа топионичка прашина.

Кад би у Бору и даље остао у примени поступак којим се производи бакар у садашњој (старој) топионици, онда би по свој прилици летећа прашина остала као основна сировина за производњу германиума, јер тај поступак, кога чине агломерационо пржење и топлење у шахтним пећима, омогућује да се 50—60% германиума садржаног у руди и концентрату који иду на прераду, преведе у летећу прашину, што је сасвим задовољавајуће. Међутим, обзиром да је у Бору већ при крају изградња нове топионице која базира на пржењу у етажним пећима и топлењу у пламеним пећима при чему германиум не прелази у летећу прашину већ највећим делом у отпадну шљаку из које се он, због веома ниске концентрације, не може добијати, показало се дужно да се, за период који наступа после пуштања у погон нове топионице, као са сировином за производњу германиума не рачуна толико са летећом прашином колико са концентратом бабра.

Концентрат бабра пак, иако у њему садржај германиума расте 5—10 пута у односу на полазну руду, ипак има још увек тако низак садржај германиума да његово посебно металуршко-хемијско третирање у циљу директног издвајања германиума не долази у обзир, јер би такво третирање било нееконично иако је технолошки изводљиво. Овакво директно третирање концентрата бабра неприхватљиво је и из тог разлога што би се са њим наметнуо и проблем разраде једног новог процеса за производњу бабра из тог концентрата, јер би се у процесу екстракције германиума толико изменила физичко-хемијска својства концентрата да би највероватније за његово третирање било тешко применити поступак на коме базира изградња нове топионице.

Због тога се као најповољнији пут за екстракцију германиума из концентрата бабра показало издвајање германиума неком физичком методом, при којој се својства концентрата бабра не би мењала, односно при којој би концентрат бабра после издвајања германиума могао ићи на своју даљу нормалну прераду. Продукат таквог физичког одвајања германиума био би обогаћен и на Ge, и могао би се посебно третирати.

Детаљна истраживања извршена у Бору у неким истраживачким институтима у земљи и иностранству показала су да се овакав циљ може постићи применом флотације. Поновним флотирањем флотационог концентрата бабра постиже се да се они минерали бабра који у себи садрже германиум издвоје у посебан флотациони концентрат у који прелази преко 50% германиума садржаног у концентрату бабра уз повећање концентрације за 4—6 пута. Ова истраживања у лабораторијским размерама су завршена и ускоро треба да се пређе на полу-

индустријска и индустријска испитивања која треба да доведу до индустријске производње флотационог концентрата германиума.

Овај концентрат кад буде добијен подвргнуће се даље хемијско-металуршком третирању у циљу даљег концентрисања до садржаја од 8—10% Ge који је као што смо напред навели, довољан за даљу прераду по стандардном процесу (дестилација — ректификација — хидролиза — редуција — зонална рафинација).

Полазећи од садржаја германиума у руди и концентрату бабра као и од неизбежних технолошких губитака у Бору се рачуна да ће се до 1965. године моћи да оствари производња од око 10.000 килограма високо чистог германиум диоксида односно око 6.500—7.000 килограма високо чистог металног германиума. Зато се са овим количинама ушло и у текући петогодишњи план. Оваква производња германиума биће значајна не само за нашу земљу, већ ће она бити значајна и у светским размерама јер светска производња германиума, иако недостају тачни подаци, у 1960. години по свој прилици не прелази 60.000 килограма.

Но, 10.000 килограма високо чистог германиум диоксида је задатак који треба да се оствари до 1965. године што не значи да се у Бору неће и пре тог рока почети са производњом германиума. Напротив, већ у овој 1961. години отпочеће производња високо чистог германиум диоксида у количинама које ће углавном бити довољне да задовоље домаћу потрошњу. Сировина на којој ће базирати ова почетна производња јесте летећа прашина из старе топионице. Технолошки процес за производњу германиум диоксида из прашине је разрађен у лабораторијским и у полуиндустријским размерама, а сада је у току уходовање једног већег опитно-производног постројења, које ће производити германиум све док се не заврше сва истраживања и изградња постројења за производњу германиума из концентрата бабра.

(М. МЕРКОВИЋ)

Филм у школским клубима

I. филм и друге уметности. Изражајна моћ филма.

Од необележеног тренутка настајања па до нашег времена, уметност је превалила огроман пут мена, сажимања, диференцирања, или осамостаљивања, да у свим тим привидним, обично у епидермичним зонама уочљивим метаморфозама задржи своју суштину и могућност трајања, благодарећи човековом нагону да се исказује преко свог дела и да се продужује у емоцијама и мислима оних којима уметност причињава својеврсно задовољство.

Ове опште карактеристике које важе за све врсте уметности, и овај однос између уметника, његовог дела и уживалаца, важе и за филм, ту најмлађу уметност која поседује особено својство да везује уза се огроман број људи.

Снага опчињавања што се емитује са филма у много већем обиму него ли са других уметничких творевина, налази у сваком човеку заједничке садржине тако да психолошке, лингвалне, расне, менталне и класне диференције, неминовно утиснуте у његово ткиво, не чине никакву препреку, јер филм ће бити увек радо гледан.

За разлику од других уметности, филм специфичношћу свог изражавања непосредније, чвршће и дубље ангажује осећајност оног бројног максимума који се обично назива просечном публиком. Ту специфичност сачињавају: основни материјал од кога се филм прави — аморфна животна маса (или њена илузија), динамично догађање, дакле збивање, које је по свом унутрашњем карактеру блиско животној суштини, и уз то, неоспорно и основно средство форме — слика у покрету, која својом индентичношћу са сном даје филмском садржају моћ да снажније од ма чега другог апсорбује психичку активност гледалаца и да их веже уза се.

II. Узроци присности. Омладина и филм.

Ако се сетимо да је људска мисао (сада способна за уздизање до највиших апстракција и за њихово формирање) у свом развоју пошла од делатности мозга изражене у облику слика као последице опажајне способности свести којом је била у стању да стиче искуство и да га систематизује, није тешко уочити да се филм у свом изражавању служи начином примитивног мишљења достигнутог техником

сна, те тако најкраћим путем дотиче човекову емоционалност.

Зато није никакво чудо што гро гледалаца сачињавају млади људи, јер активност њихове психе у годинама развоја достиже кулминативну тачку. У тој амплитуди психофизичког цветања — кад се дрхтаво осећају све нијансе дамарања живота — потребе за магијом филма добијају највеће размере.

Но како све оно што окриљује специјална индустријска производња под називом кинематографије може да има разнолики уплив на уживаоце, а да у себи не носи квалитете на основу којих би се могли назвати уметничким, потребно је

- а) извршити анализу психичких потреба омладине,
- б) открити механизам уживања филма, и
- ц) уочити процес формирања личних мерила

на основу чега би се могло приступити извесним организованим напорима ка оспособљавању младих људи за исправно доживљавање филмских дела.

а) ДУБИНСКЕ ПСИХОЛОШКЕ ПОТРЕБЕ

Прикривено право лице психичке активности од раслих испољава се највећим делом у њиховој жељи за „забавним“ и „лаким“ филмовима. Извесна ухорданост у каналима реалности у којима је зрео, оформљен човек смештен, ретко кад дозвољава да се искре психичке глади, затрпане пепелом одживљеног времена, разбукте у нов пламен. Међутим, свежина животности коју носе млади људи, добрим делом испуњена огњем унутрашње духовне активности, тражи одговор на многа питања које им поставља сам живот. Својим особеним својствима филм им пружа одгонетке.

А. Младом човеку основну област унутрашњег живота испуњава комплекс полности који постоји и који се у извесном виду манифестује још у најранијем детињству, можда чак и у фази интраутеринског предживота, да у доба пубертетне психичке револуције проблем полности нимало прост, нимало једноставан, често пута необјашњен и необјашњив, проблем скоро без одговора, без решења, само у наслућивању, у назирању, ограничаван или спутаван околином, породицом, друштвом, схватањима и устаљеним нормама, неодложно захтева одговор. Чиста сексуалност као активна полност са целокупним збиром питања која собом носи — компликован однос полова, нагон и задовољство, осећање љубави као сексуалне надградње, полни егоизам и алтруизам, компликованост данашњег сексуалног живота, усамљеност, осама, раслојеност између телесне и душевне активности, њихов реципрочитет, итд. — долазе у фокус питања после или паралелно са разним облицима фантастике и радозналости.

Б. Али, ма колико да је тешко утврдити границе између ових људских потреба диктираних унутрашњим нагонима, исто толико је немогуће рећи где престаје њихов утицај, а где се наставља утицај спољашњих фактора, да ли једни или други имају приоритет у расплававању индивидуалних жеља чије задовољење може да има позитивних или негативних последица по друштво, или је њихово преплитање и проткивање толико замршено да се мрежа односа природа - човек, човек - друштво и друштво - природа чини неразрешивом, те тачно одређивање сваке нити изгледа немогуће. Ипак, тачно је једно, а то је да задовољење нагона и могућност одржања личне егзистенције (као предуслова за одржавање заједнице) у многоме зависи од устројства света који окружује индивидуу, који каналише њен психички и физички развој, који је осмишљава у одређеној људској констелацији. Њиме ће великим делом бити моделирана човекова психа, а нарочито њени горњи слојеви у поседству свести, из чега произилази и профил њених прохтева и карактер њених претензија. Колективно несвесно као интегрална спона мнoштва, и колективно свесно као надградња класних друштвених формација, налазе се у контра-позицији према индивидуалним несвесним елементима психе, као и према њеној свесној надградњи, тако да све могуће манифестације тих затегнутих супротности утичу на модифицирање активне индивидуалне делатности, синхроне или размимонђене са интересима заједнице који личност детерминишу. Опредељење, **овакво** или **онакво** (иужно или добровољно, свесно или несвесно, опортуног или опозиционог карактера) повлачи за собом и образовање унутрашњих психичких потреба, које сталним нагомилавањем примају димензије глади. Задовољење тих потреба значи привремено неутралисање личних немира избујалих на раселини између индивидуалних и општих неминовсти. Како је то губање много динамичније код младих него ли код старих, како је њихово осцилирање између себе и света који их окружује брже и оштрије, то је и опсег психичких потреба — оформљених у виду мутних, најчешће нагонских жеља — много већи. Захтев за њиховим задовољењем, што у извесном смислу значи и делимичним, па макар и илузорним разрешењем проблема, јесте константан.

Ц. Из свега овога резултира ангажованост фантазије, усмереним актуелним митовима кроз сањарење о личном херојству, о донжуанству, о „слободној љубави“, о холивудизму, о малограђанској идили, о светачком аскетизму, о политичком самопрегору, о патриотској оданости, о успеху, о авантурама, о освајањима, о оданости јачем, о владању слабијим итд. Они су релативни и зависни: 1. од физичког и психичког устројства личности и њене тийске опредељености, 2. од навика, норми, схватања и морала околине, и 3. од индивидуалног опредељења за став у животу и од односа тог става према потребама спољашњег света. И све те разоноде, у суштини истоветне потребе (којима корени леже у судару свести и вансвесних радијација), врло често у немогућности да се у стварности задовоље, траже **имагинарно** разрешење у уметности. Најпотпуније, најсвестраније, најдиректније и најупечатљивије пружају га, неоспорно, продукти кинематографије који **не морају** да буду на уметничком нивоу па да пружају или бар сугерирају тражене одговоре), благодаревни углавном особености технике ужи-

вањ филма који већ на први поглед карактерише необична присност између гледаоца и филма.

б) ИДЕНТИФИКАЦИЈА

Од тренутка кад утрне светло на таваници биоскопске сале, непрекидно и сукцесивно расте отуђење гледаоца од света у коме се мало пре налазио и у коме се и сада налази непомичан. И упоредо са заборавом реалне стварности почиње мутна игра у свету имагинације коју очима, уму и осећајности намеће хипнотишућа дража филма. И док је у тим часовима гледаочево тело потпуно мирно, дотле се његова емотивна активност динамизује до фантастичних размера благодаревни континуираном активном процесу **уживљавања** у магију филма. Апсолутна физичка и духовна усамљеност у спољашњем реалном свету бива замењена тоталним емотивним ангажовањем у умисљеном свету са екрана.

Основна снага седме уметности састоји се у континуираној моћи привлачења пажње гледаоца у своје ткиво, а остварује се на тај начин што својом сугестивношћу — која снажно и прецизно погађа скривена места у људској мимосвести — провоцира човекове притуљене жеље које се у тренутку иживљавања „одсликавају“ кроз имагинарно збивање на екрану, чиме се успоставља једно особено духовно стање **идентифицирања** са прототиповима скривених компоненти гледаочево личности. Везујући се за одговарајуће јунаке драма у одговарајућим фиктивним ситуацијама који конвенирају његовим психичким комплексима, гледалац се са њима поистовећује и у себи постаје **оно што је тамо**. Тако уплетен у илузију нове збиље, гледаочев духовни апарат се ангажује до максимума.

Вероватно да се једна од компоненти толике сугестивности филма налази у његовом непрекидном временском зрачењу, јер док се уживалац других уметности по својој жељи еманципује из њиховог утицаја, дотле коњстантан атак филма на пажњу гледалаца путем директног дејства слике у покрету не јењава и не престаје; гледалац је немоћан да му се отргне и да се осамостали.

ц) ЛИЧНА МЕРИЛА. ПРИМИТИВНОСТ КРИТЕРИЈУМА. ПОТРАЖЊА КИЧА

Уживање код младих људи постаје стално, оно бива потреба без које се не може, оно је један од садржајних елемената живота чије се неиспуњење осећа као празнина и недостатак. Разуме се да сталан психички однос са филмом мора да формира извесна мерила у сваком гледаоцу на основу којих он врши **своју** класификацију његових вредности.

Из изнетих констатација, (узрочника уживања и стања при уживању), где главни акценат пада на феномен идентификације, види се и порекло личног критеријума који се не образује уз **активно учешће свести**.

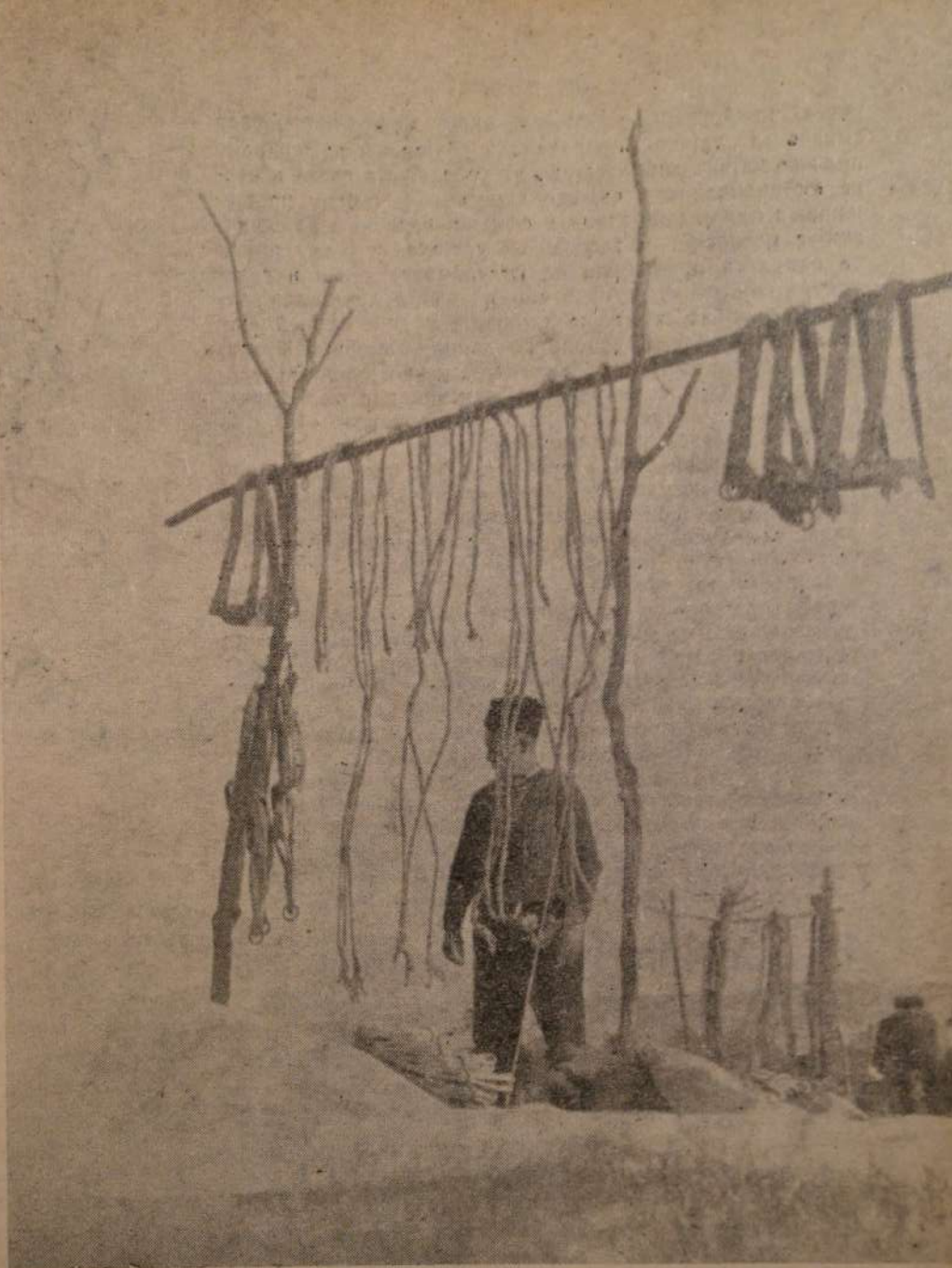
Критички однос према гледаној материји не постоји, јер природа идентификације (тј. активног психичког иживљавања личних унутрашњих потреба) не дозвољава свести да класифицира вредности у оквирима садржаја и форме. Напротив, делатност свести је сведена само на регистровање одјека који допиру са сложеног потсвесног пражњења: од процента максималне психичке ангажованости при идентификацији зависиће и интимно одређивање вредности; на ужитак свест се оглашава

Подне пева, о туго... и лепота је најављена криком: о лепото! и није довољно смејати се испод суза...

Али шта је то, ох! шта је то у свим стварима што одједном недостаје?...

Сен-Дон Перс

(Снимио МИОДРАГ НЕДЕЉКОВИЋ)

мутном и недефинишућом категоријом „добро“. Уколико глади остају незадовољене, (што ће значити да садржаји и начини како су они уобличени у једно дело не садрже елементе привлачне за лични дубински медијум), свет ће реаговати категоријом „лоше“, иако можда дотично дело својим квалитетима (потпуном јединственошћу форме и садржине и симболичним подтекстом са вредношћу извесне животне идеје) припада породици уметничких остварења за које се никако не би могло рећи да су ефемерна.

Из тих разлога лични критеријум који је поникао на примитивном начину доживљавања филма, носи све одлике егзистичког мерила.

Тај лични критеријум, иако на први поглед изгледа веома разноврстан и зависан од специфичности менталне конституције личности, уствари представља просек масовног укуса који, признати се мора, носи све одлике егзистичке примитивности. У њој се рађа афинитет према кичу, тим безбројним производима „фабрика снова“, те се тако образује круг узајамне узрочности из којег се лако не излази. Највећи проценат, управо запањујуће

велик процент филмске производње сачињавају глуши варијететски и мјузикхолски програми, мелодраме, псеудоисторијски спектакли, неукусне комедије, баналне бајке и рђави вестерни и трилери које публика систематски тражи и који истовремено формирају њен естетички ниво.

Стравичну слику владавине кича пружио је Мирослав Крлежа у свом есеју „Амстердамске варијације“, писаном пре II светског рата, али њена актуелност ни данас није усахла:

Човек је данас постао стварнији него што је икада био у својој прошлости; а проливши читаве сланове крви подјетниче је потпуно, те се читаве ноћи игра са сјећама на платну. Пет стотина милијуна гледалаца обмањује се биоскопском илузијом темпа, луксуза, богатства и сретног свршетка свих љубавних пустиловина, што се свакодневно одвијају на платну европских и преокеанских кинематографа, успављујући људске бриге да ће се све ипак добро свршити. Те делујаве црнобијеле сјене у мрачним дворанама безбројних казалишта, то титрање свијетла на бијелим платнима, то је данас огромна нова лаж, јача од седме велевласти што се зове штампа, то је нови опијум маса и народа, опаснија и од религије, чија је снага у маглинама црквене науке већ прилично исхланила. Тровање сваког па и најневинијег личног

укуса, кривотворење човјеку више мање природног смисла за „лијепо“, прорачунато убијање и рафинирано прљање најинтимнијих људских узбуђења и сваке искрене емоционалности, свјесно скретање у смјеру прецјенљивања лажних, смицалица и обмана, величање најисправнијег пословног и трговачког успјеха, у једну ријеч: та одвратна црнобијела од целулоидних сјена и електричне свјетлости саткана тајлоризација друштвене лажности, та чаробна свјетилка најновије људске самообмане, та латерна магика господе Голдвина, Мајера и Фокса, данас, у овој тмини око нас свијетли као једини светионик од Малајских острва до Трансваала и од Копривнице до Гренланда. Укус лоше књижевности, срамна слаба и наказна кривотворина љепоте, каква се је у другој половини XIX столећа ширила по свијету као слаба смјеса псеудоромантике и криминала, била је права дантеовска контемплација спрам ове глупости, што данас самодопадно урла и лаје на све мегафоне свијета као холивудски носорог. Кич, та смјешна заменица стварности, тај трговачки аранжман живота, који трагедије претвара у расвијетљене велеградске излоге с луткама, што се мичу и говоре глупе вицеве, кич, који смртоносне отрове продаје у станиолу, а од људских политичких и моралних увјерења ствара смјешне манекене, тај страшан библијски кич миче својим зубатим чељустима као ихтиозаурус, јавља се у шкотским водама око Лок Неса као фотографија посебних новинских издања, бубња по нашим улицама, говори по судницама и црквеним говорницама, живи с нама, креће нас, гура нас на ногометне утакмице, сили нас да играмо јо-јо, више књиге као Филип Милер или Емил Лудвиг, укратко: претвара нас у своје медије и ради с нама у слијепожипнози све што му доноси профит и проценте.

(С. СТЕФАЊОВИЋ)

III. Нужна потреба ангажовања школе.

Овакво стање које представља одређен и јасно испољен вид духовног живота маса, мора да побуђује интересовање као и жеље да се његове последице што пре и што ефикасније отклоне. Али, изузев утврђивања чињеница, бацања кривице с једног друштвеног фактора на други и привременог преузимања административних мера, није се ништа конструктивно учинило. Томе су узроци: непознавање постојеће ситуације, преувеличавање последица због тоталне неупућености у суштину уметности о којој је реч и непоштовање индивидуалних психичких потреба. То утврђује и дискусија Едварда Кардеља по реферату Петра Стамболића „О раду с младима“ који је одржан на VI пленуму ЦК СКЈ:

... Ми често критикујемо негативне појаве које су последица, а премало се заустављамо на узроцима.

... Колико ми потцењујемо, односно прецењујемо многе факторе, ја бих илустровао следећим примером. Обично — и то с правом — указује се на негативан утицај слабих филмова и слабе литературе као на узрочнике криминала међу омладином. Међутим, анкете које су извршене ту и тамо међу омладином која је начинила криминал показују да је само један врло мали део међу њима уопште посећивао биоскопе или читао такву литературу. Тиме никако не тврдим да није важно борити се противу слабих филмова, противу слабе литературе и других различитих негативних утицаја на омладину, али хоћу да нагласим да се не може све свести само на те врсте утицаја, него да проблеме треба да гледамо у целини и видимо како њихове објективне узроке, тако и субјективне утицаје.

Пошто нас школа највише интересује — јер својом мисијом она мора да врши утицај на своје чланове и онда кад је реч о таквом комплексном и сложеном проблему какав чине прохтеви омладине и утицај филма — погледајмо како стоје ствари унутар ње и не чудимо се

ако наиђемо на парадоксалну појаву да баш у тим институцијама, одакле излећу непрекидни аларми на опасност, о неком односу према филму из школских клупа — односу који би пре свега значао измену стања у смеру квалитативног уживања филма, дакле уживања оних продуката кинематографије који јесу уметничка дела, а затим и оспособљавање уживалаца за аутоанализу сопствене осећајности, што би практично значило opleмењење личног укуса — нема скоро ни говора. Општепозната је истина да ученици искључиво и једино доживљују активан однос према филму ван школе, у обичној и вртоглавој колотечини свакодневног живљења. Практично, до школе допиру одједи кроз ђачка препричавања филмских садржина, кроз еротска иживљавања у сећању на порнографске елементе гледаних филмова, кроз шипаричка сањарења о филмским старовима, кроз опонашање виђених призора и имитирање вестернских грифова и кроз читање булеварске филмске штампе.

IV. Активност свести као елемент више осећајности.

Зато би цео проблем требало преместити у оквире школе, где би уживање филма из школских клупа било употпуњено педагошким напорима, али не ка неком самаританском, мисионарском, моралистичком деловању на „отрежњењу“ „повратку“ итд., већ ка естетском образовању гледалаца у овом случају ученика, што би за последицу имало формирање критичког става према продукцима кинематографије?

Критички став, од осећајности контролисаних свешћу, омогућује човеку да интензивније и свеобухватније доживљава уметничко дело, да га не осећа само као средство за задовољење личних глади, већ да открива и изражајна средства којима се оно служило, да анализира та средства, да их дешифрира, да открива односе форме и садржине, начин на који је садржина изнета и,

што је најважније, основну идеју њене смернице, карактер и сврху, онај основни свестан или мимосвестан ауторов импулс који га је принудио да то дело баш овако и на овај начин реализује.

Неоспорно је да би ово представљало суштинску измену става гледаоца према филму. У њему је јасно уочљиво стање извесне имуности према могућем прокативном деловању филма на унутрашње тенденције које су можда усмерене ка евентуалном негативном отелотворењу, јер и сам захтев упућен уживаној уметности мења суштину: задовољење неживљених психичких напона, ма и илузорно, више није примаран императив који сад гледаоца шаље биоскопским пројекцијама; гледалац је сад жељан потпунијег уживања које му пружа уметност. Откривање суштине уметности значи почетак интересовања за извесне сфере које напуштају љуштину индивидуалног егоизма и примају обележје трагања за општим, те тако примитивна емотивност бива смењивана племенитијом осећајношћу.

V. Школа као оплемењивач укуса

Оспособљавањем ученика, дакле највећег броја младих да одмах непосредно и интуитивно осећају кич као кич а уметност као уметност, постепено би било скинуто са дневног реда питање „опасности“, „штетности“, „деструктивности“ филмског утицаја. То је једино могућ исправан начин сузбијања задовољства од кича и предавања његовим отровним слаповима. Никакве санкције противу уживалаца не мењају суштину стања ствари, и никаква дискриминација филма неће изменити карактер узрока који граде медијум пасивног препуштања филму, јер узроци леже у друштвеном устројству, његовим супротностима, у индивидуалној психофизичкој градњи гледалаца и у њиховом међусобном односу. Школи није могуће, а није јој ни дужност, да мења основе тог компликованог односа, али је у садашњим нашим условима по својој функцији и својој мисији једина погодна да мења став према уживању филма благодарећи могућности да константно оплемењује укус ученика.

Оплемењивање укуса у школским клупама на бази високих естетичких норми до сад није чињено ни са оним уметностима које су постале предмет школских програма (књижевност, ликовне уметности, делимице и музика), али барем постоје тенденције ка томе: међутим, уметности чији се производи безрезервно примају од свих чланова школе, од ученика разних година и узраста до васпитача, предавача и управе, и којима се сви радо подзају, до сада није практично третирана ни као предмет експерименталне наставе а немо ли као неодложна нужност.

VI. Како?

Историја филма и филмска естетика, које би биле излагане ученицима, имале би само допунску улогу у том стању интегралног активизирања. Упознавање историјског развоја филма и општих и специфичних уметничких квалитета служили би као мост ка ближењу суштини дела која би морала бити систематски пројектована ученицима, тако да на живој

материји уметности буду привођени њеним правим вредностима. Уколико комплексни рад на примењивању пружених теоретских знања не би се остваривао у директном контакту са филмом и ако би се филмска теорија и предавала у школи као академизирани предмет ван објекта уз који мора бити везан, онда ту никаквих резултата не би било. Јер ничег не би било апсурднијег, него ученицима, на пример, говорити о Грифитовом филму „Нетрпељивост“ а не приказати им га у време кад дечаци и девојчице хрле у биоскопске сале да гледају вестерне са Оди Марфијем и мелодраме са Ланом Тарнер. Они би вестери доживљавали и даље као и раније, а апстрахована прича о Грифитовој уметничко-изражајној револуционарности била би залудан посао.

Зато младим члановима школе треба омогућити да путем директног контакта са филмом у школским клупама развијају своја осећања за праве вредности која би потом спонтано преносили на сва филмска остварења која ће гледати ван школе, а касније и у самосталном животу.

Специјалне биоскопске сале у школама са погодним пројекционим апаратима, наставни сервиси за испоручење и расподелу филмова који би били грађа програма новог предмета, уџбеници и приручна литература, специјалне представе у градским биоскопима, дискусије, предавања, школски кино клубови са техничким кабинетима у којима би ученици барем камерама од 8 мм могли да снимају материјал и да кроз први свој кадар, први проблем који би им он наметнуо композицијом, ракурсом, осветљењем покретом камере и покретом елемената унутар кадра, првим монтажним спојем и првим проблемом целине у низу кадра, сазнају основне елементе филмске граматике, свестрана помоћ наставника и тако даље, — недвосмислено би омогућили да се начин доживљавања седме уметности коренито измени без икакве пресије на индивидуалну психу, да многе заблуде и погрешна схватања отпадне и да уместо уживања кича наступи искрене потребе за уметношћу.

Неоспорно да би жива реч стручњака (који би играли непрекидну посредујућу улогу између ученика и филма) била драгоцен кормилар на том путу масовног препорода сензибилности. Зато се проблем наставног кадра нагло намеће у први план, јер компликована материја о којој је овде реч захтева поред универзалног образовања и високу дозу стручности као и способност да се знање на најпогоднији начин, у непосредном контакту са објектом, преноси ученицима чија ће радозналост и ангажованост без сумње бити максимална.

Ваља напоменути да у садашњем тренутку ништаван број људи који би се евентуално могао да прими улоге наставника филмске естетике с обзиром на своју способност да осећају вредности других уметности, нема из ове области никаквог знања и да ниво њиховог стручног образовања ипак колико није изнад данашњег нивоа њихових ученика. Стога би се истовремено са осталим побројаним подухватима за васпитање кинематографског укуса ученика, морао да образује привремен наставни кадар од људи који би накнадним школовањем своју урођену осећајност за уметничке вредности допунили личним образовањем из области филмске културе. Ти би људи представљали основну васпитну снагу у школама све док не би стигла стручна лица која би се школовала путем студија и семинара на отсесима високих школа, специјално у ту сврху отворених.

ЈАНКО СИМЕОНОВИЋ

НАРОДНИ ХЕРОЈ Миленко Брковић -Црни

Миленко Брковић се родио 25. децембра 1913. године у селу Брињанима, срез Кутински, у врло сиромашној сељачкој породици. Његови родитељи су се још раније овамо доселили из околине Глине. Приликом деобе са браћом Миленковом оцу је припао врло мали део имања, свега три јутра земље и оскудан пољопривредни инвентар. То је била сва имовина. Осим Миленка родитељи су имали још осам синова и кћери. Отац и мајка морали су да раде код богатијих сељака у селу. Преко целе године они су данима одлазили у надницу и тешко материјално стање породице чинили колико толико сношљивим. Како је које дете поодрасло, преузело би на себе свој део одговорности за опстанак домаћинства.

Када су Миленку биле две године, умрла му је мајка. Скоро сва брига и терет око одгоја деце пали су на његовог оца, који се у то време налазио на некој војној дужности. Да би се у тренутку породичне несреће нашао крај деце, одмах је послао молбу војним вла-

стима да га као јединог храниоца ослободе дужности. Молбу су му усвојили, али му је као услов за то била понуђена служба на коју је морао да пристане, иако није желео.

Служећи у суседном селу, отац је имао могућности да повремено обилази малог Миленка и осталу децу. Али једино што је он у то време могао да више учини за своју небринуту породицу, било је да у селу, у родбини, проналази поједине жене које су пристајале да воде бригу и о овом домаћинству. Са ниском платом и са оно мало запуштене земље он касније није више био у стању да пружа неку бестрашњу материјалну помоћ својој деци. Старање о њима прелази на рођаке.

Миленко Брковић је имао тешко детињство. Одрастао ван дома својих родитеља, без њихове неге и љубави морао је по туђим кућама да свршава доста тешке послове, мада је понекад било и рођачког осећања и пажње према њему. Основну школу је похађао од 1920. до 1924. године у суседном селу Ступовачи. Једино ту,

у ђачкој средини, он се осећао безбрижнијим, јер му учење није причињавало тешкоће. Отресит и бистар, лако је решавао школске задатке и разреде завршавао са врло добрим и одличним успехом. Тај црнпурасти дечак био је врло живе природе, склон разним несташлукима као и други дечаки, али веома благе нарави и добродушан. Због тога и због његове правичности и дружељубља друга деца су га много волела и радо су се дружила са њим.

По завршетку основне школе Миленко не остаје дуго у свом завичају. Стално изложена удару разних материјалних тешкоћа и недаћа, његова породица се распадала, Свако је морао да се сам о себи стара. Миленко Брковић почиње сам да отклања препреке на свом животном путу и да ствара своју судбину. У то време „Привредник“ је посредовао у изналажењу сиромашне деце у земљи и њиховом упућивању на изучавање заната код појединих послодаваца. Миленко се пријављује овој организацији која га шаље у Београд, где ступа на обућарски занат.

Као шегрт Миленко Брковић је у Београду брзо упознао сву тежину живота радничке омладине, гледао је немилојудно израбљивање те омладине и како се она под руководством старијих другова припрема за борбу против капиталиста. Он се и сам укључује у борбу радничке класе Београда, у којој је врло активан све до пред сам рат Од 1936. до 1939. године Миленко узима најживље и свестрано учешће у раду синдиката, учествује у свим штрајковима које је радничка класа с Партијом на челу организовала и водила у том периоду. Београдска полиција га је често хапсила, више пута га је као опасног протеривала из Београда, а он је из свих тих сукоба са чуварима противнародног режима увек излазио још чвршћи и решенији за даљу борбу, све уверенији да је исправан пут којим је пошао. Као опробаног пролетерског борца, Комунистичка партија Југославије примила га је 1938. године у своје редове.

Борба радничке класе широм Југославије кроз многобројне штрајкове и демонстрације све више је попримала карактер отвореног сукоба са реакционарним режимом, који се у целокупној својој политици ослањао на фашистичку Немачку и Италију. Кривући од народа своје праве намере, настојећи да се у народу створи утисак да држава предузима мере одбране од растуће фашистичке опасности, на коју је Комунистичка партија указивала, издајничка влада Драгише Цветковића почела је да мобилише велики број резервиста из села и градова да их упућује у касарне, на „вежбу“. С друге стране, власти су тиме хтеле да онемогуће рад Партије у масама па су посебно мобилисале истакнуте комунисте, за које су знале. Миленко Брковић је 1939. године био мобилисан и послат у бјеловарски гарнизон. Али ни овде његов рад као револуционара и члана Партије не престаје. Напротив, он неуморно и смишљено користећи сваку прилику, окупља војнике, разоткрива им владине намере и објашњава им улогу коју војници треба да имају у случају напада на нашу земљу.

Непосредно после слома старе Југославије, Миленко Брковић се једно време као илегалца налазио на партиском раду у Крижевцима. Ту је био ухапшен и затворен, али ускоро успева да се пребаци у Бјеловар. Он се склања код брата који је тада живео у овом граду и одмах ступа у везу са члановима Партије, мобилишући их на многим задацима искрелим после окупације зем-

ље. Гестапо и полиција, који су настојали да га по сваку цену опет ухвате, убрзо су му ушли у траг. Да би избегао хапшење, уз помоћ комуниста и других поверљивих људи Миленко прелази из Бјеловара у родно место Брињане.

Стално заузет напорном борбом далеко од завичаја, прогањан и затваран, он од оног дана када је пошао на занат није никада био у прилици да посети своје село. И сада се Миленко, после толико година тешког револуционарног рада опет нашао међу својим сељацима, које је затекао огорчене због срамног издајства и са нејасним представама о даљем исходу догађаја. За оно време док се задржао у Брињанима и околним селима он је, са оним њему тако својственим ведрим расположењем и дубоком вером у коначну победу, неуморно растеривао сумње и подизао дух код сељака. Једноставно и јасно говорио је он сељацима о предводничкој улози Комунистичке партије Југославије, која је увек, у свим тешким тренуцима била са народом а сада је опет она једина која може и хоће да народ поведе у оружану борбу и револуцију која ће ускоро почети.

Миленко није дуго остао у свом родном крају. Њега су чекали много тежи и одговорнији задаци на другој страни. Једнога дана добио је обавештење и партиски задатак да се што пре пребаци за Београд. Помоћу фалсификованих путних исправа дошао је у Земун, а отуда је преко партиске везе прешао у Београд.

Његова револуционарна делатност била је добро позната окупаторским и квислиншким властима. Зато, он није могао остати на раду у Београду, те је ускоро добио нове дужности. Крајем јуна 1941. године Покрајински комитет Комунистичке партије Југославије за Србију шаље Миленка Брковића у Зајечар за секретара Округног комитета.

Непосредно пред рат и у време капитулације земље, и у Тимочкој Крајини Партија је имала видан утицај у масама. У протеклом трогодишњем периоду Округни комитет у Зајечару је успео да у свим срезovima створи доста јаке партиске организације и организације Комунистичке омладине. У Зајечару, Књажевцу, Неготину, Бору и Доњем Милановцу, на неким угљеним рудницима и у многим селима радило је око 60 чланова Партије и кандидата и преко 170 чланова СКОЈ-а. У Књажевцу и Неготину су постојала и средња партиска руководства. Увек заступајући животне интересе радних маса у сукобима са противнародном влашћу и послодавцима, и свакодневно објашњавајући политику Партије и ситуацију у којој се земља налазила комунисти су успели да се чврсто повежу са тим масама и да их припреме за одлучујући отпор и борбу. У мају је био образован и Округни војни комитет, који је у целом Округу развио врло живу делатност на прикупљању оружја и муниције и на другим конкретним припремама за дизање оружаног устанка. За три месеца после капитулације учлањени су у Партију поједини кандидати и чланови СКОЈ-а. Биле су се нарочито омасовиле организације Комунистичке омладине, у првом реду у неготинском и заглавском срезу и Бору. У многим селима Крајине и Тимока ове организације младих комуниста у то време су имале за собом већи део омладине и народа и били су чврст и сигуран ослонац Партије. Изневерене и продане, претискиване терором и пљачком окупатора,

маса су се све више сврставале уз комунисте и слушале њихов глас.

Били су сазрели сви услови да се народ дигне на оружје.

У таквој ситуацији је првих дана јула 1941. године крај Зајечара одржан састанак Окружног комитета Комунистичке партије, на коме су присуствовали делегат Покрајинског комитета и Милинко Брковић. На овом састанку прво је делегат Покрајинског комитета, друг Момма Марковић, обавестио присутне чланове да се Миленко Брковић поставља за секретара Окружног комитета. Затим је на основу ситуације и свих предузетих мера донета одлука да још у току јула и у Тимочној Крајини почне народни устанак. Било је решено да се на целом подручју образују три народнослободилачка партизанска одреда, Заглавски, Крајински и Бољевачки. Истовремено су на састанку одређени политички и војни руководиоци будућих одреда. То су били руководиоци чланови Партије, чију је делатност непријатељ познавао и чији је рад и опстанак у позадини, као и многих других комуниста, био немогућ.

Миленко Брковић је дужност секретара Окружног комитета преузео у време мобилизације партиског чланства за оружану борбу против окупатора, у време када су се сва партиска руководства налазила у стању приправности, може се рећи већ под оружјем, спремна за почетак акција. То је било онда када је под крвавим терором гестапоа и народних издајника требало и даље изграђивати партиску организацију, све више је учвршћивати и оспособљавати је за тешке задатке који су претстојали. Као мање познатом за непријатеља, у овом крају, њему је пала у део одговорна дужност да под крајње тешким условима развија и распламсава оружану борбу народа Тимока и Крајине.

Миленко Брковић се прихватио овог тешког задатка дисциплиновано, са пуним осећањем одговорности, дубоко свестан да га Партија поставља ту зато што има великог поверења у њега. Он је то поверење ценио изнад свега, никада га није изневерио. А имао је искрену и жарку жељу да одмах пође са осталим друговима. Просто је желео да свој дуг према народу и Партији испуни у оружној борби, тамо где другови гину, где се фашисти директно уништавају. Он је ова своја осећања, у разговору, интимно и непосредно, износио својим друговима. Био је усхићен и пуи среће што је револуција почела, што и он учествује у њој, али је сматрао да су још срећнији они који непријатеља уништавају у борби, који врше праведну освету за све народне патње и страдања.

Народни устанак је ускоро почео. Још првих дана јула одржани су партиски састанци у целом округу, на којима су комунисти били упознати са одлукама о дизању устанка и где су претресана сва питања у вези са припремама. На неким присуствују другови Миленко Брковић и Добривоје Радосављевић, дотадањи секретар Окружног комитета. Ту, на тим састанцима Миленко детаљније упознаје ситуацију на терену и учествује у разради и конкретизацији планова и задатака. Многи другови га нису познавали; тада су га први пут видели и чули његову благу, једноставну, али тако убедљиву реч. Али Миленко је самом својом појавом, својим једноставним пролетерским бићем увек и свуда освајао, убеђивао и растеривао и последњу сумњу. Поред речи, убеђивали су и његово увек насмејано лице, дубока вера

у победу, његов топао, другарски стисак руке на растанку.

То су били последњи договори са свим комунистима на терену пред почетак акција. Половином јула већ су постојале групе комуниста и симпатизера у околини Бора, у Бољевачком срезу, у Крајини, и Заглавку. Ове групе су обилазиле села, одржавале уже конференције са сељацима, помагале у скривању жита и позивале у борбу. До 8. августа била су формирана сва три партизанска одреда. У целој Тимочној Крајини почињу ситуације и крупне акције: устаници руше телефонске и телеграфске линије, железничке мостове и пруге, разоружавају жандарме и финансије, кажњавају петоклонаше и друге сараднике окупатора. Када су се одреди кроз ове акције више омасовили и боље се снабдели оружјем, вршили су нападе и на руднике. До 20. августа били су порушени рудници угља Вина, Боговина и Ртањ. У нападу на овај последњи рудник уништена је претходно немачка посада. У борби је погинуло свих 6 Немаца који су чували рудник. Све ове акције, а нарочито борба с Немцима на Ртињу у којој партизани нису имали жртава, силно су одјекинуле у народу овога краја. Јер од напада на нашу земљу, од срамне капитулације у априлу, овде су освајају сада први пут осетили отпор, први пут у борби били савладани и уништени. Окупатор у градовима је беснео. Заједно са борцима наших одреда секретар Окружног комитета се радовао и одушевљавао и свим својим снагама потстрекавао и помогао да се борба даље прошири, да буде уперена све више против главног непријатеља, окупатора, „како би он што пре осетио да му гори под ногама“.

Све до своје херојске смрти Миленко Брковић је живео у Зајечару. Имао је неке исправе на своје име, али се није пријавио (његово име је било познато непријатељу). Становао је на више места, код породица одањих покрету. Крећући се често пута јавно, по цену највећих опасности, он је са жаром правог револуционара, не штедећи себе, настојао да да свој пун допринос оружној борби народа, да је правилно усмери и учини је што ефикаснијом. Са неколико чланова Партије који су као и он илегално радили у позадини, Миленко успева да савлада све сметње и да спроведе многе организационе и војно-политичке задатке, да о свему обавештава Покрајински комитет и примљена упутства и директиве доставља штабовима одреда. Често је обилазио Бор, Књажевац и друга места, тамо је окупљао и повезивао родољубе, организовао помоћ борцима у материјалу и људству. У одреде је стизало све више нових бораца и из рудника и градова.

Зајечар су Немци често блокирали. После сваке крупније акције партизана, окупатор је у граду вршио рације, хапсео, убијао. Половином августа, после једне провале, био је ухваћен Живан Васиљевић, који је успео да умакне и дође у Бољевачки одред. Ситуација у којој је Миленко Брковић морао да ради постала је сада још тежа. У поменутој провали Немци су од једног издајника сазнали цешто више и о његовом раду и почели да га прате. Па и у таквим приликама он је предузимао све што је могао да би се до краја спровео сваки задатак, не мислећи на повећану опасност која му је сваки даном све више претила. У време блокада које су биле све чешће, он је уз помоћ поверљивих људи, ноћу, између заседа, улазио у град да се нађе са својим сарадницима, опет излазио и ишао на везе закажане са друго-

вима у околним њивама и виноградима. Тамо је преносио директиве, давао упутства, потстрекавао и бодрио.

Миленко Брковић је 13. септембра пре подне морао неодложним послом да отпутује за Књажевац. Извадивши карту на Зајечарској железничкој станици, упутио се у вагон. Није приметио да га гестаповци и агенти прате.

Пред сам полазак воза, у вагону у који је он тек ушао, одједном су се нашли наоружани фашисти и сручили се на Миленка. Једним снажним замахом руку он је успео да се ослободи нападача и искочио на перон према излазу из станице. У журби, на домаку улице, из чепа му је испао револвер. Није могао допустити да остане голорук и вратио се по оружје. Један издајник, железничар, испречио му се и задржао га. Одмах су пристигли и гестаповци. Крепки прекаљени револуционар песницама се тукао с њима. Срушио је двојицу. Лавовски се носио са осталима. Најзад је био савладан. Неколико ножева се зарило у његово тело. Из мишица, рамена и груди друга Миленка потекла је крв, и он је малаксао.

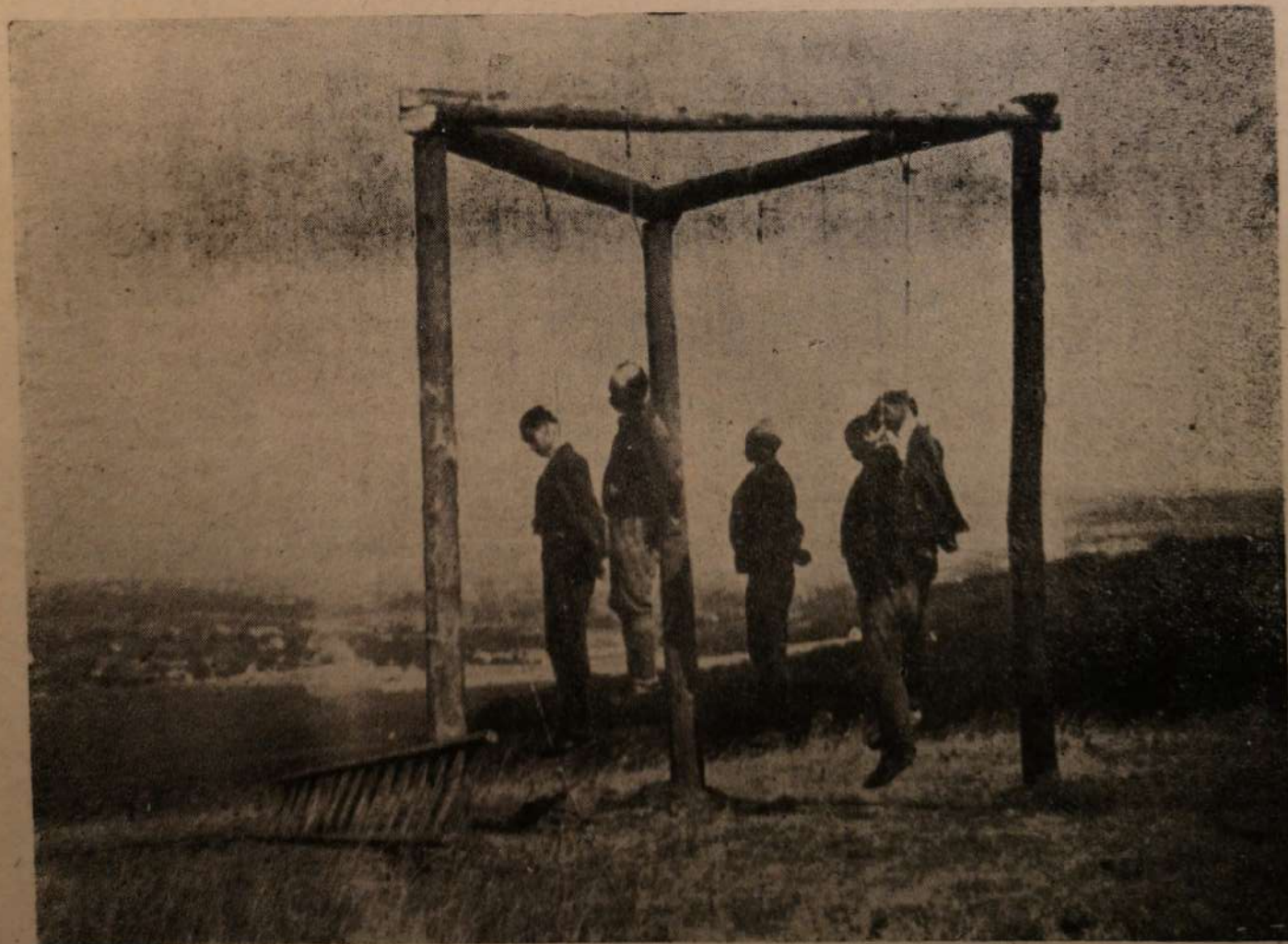
Везали су га и онако измрцвареног и унакаженог протерали кроз град. Успут су га дивљачки тукли, пробадали ножеве кроз његове руке. А Миленко им је, све до затвора, громко и пркосно бацао у лице речи мржње и пркоса: „ Фашисти, гадови, издајнице, зар не видите

да вам гори под ногама! Бежите из моје земље, јер сви ћете бити згажени!“

Немци су већ имали неке податке о њему. Сада су се уверили да им је заиста пао у руке један одговорни партиски функционер. Надали су се да ће од њега сазнати више о целокупном раду Партије, о плановима партизанских одреда, о његовим сарадницима.

У затвору су одмах Миленку ставили на ноге тешке окове. Јаким ланцима су везали и његове искривљене руке. И почело је саслушавање. Гестаповци су постављали питања. Миленко је само пркосио и ћутао. Била су настављена страшна, нечувена мучења. Кидали су му нокте, систематски — са прстију једне и друге руке, на ногама. Разјарени и бесни, крајскомандаит, гестаповци и агенти су корбачима, моткама и гвозденим полугама зверски ударали по његовом телу.

Немци су у затвор довели поједине Зајечарце, за које су претпостављали да су Миленкови сарадници и суочавали их са њим. Многи су га познавали, али охрабрени његовим држањем ниједан га није одао. А он је њима, ту пред избезумљеним фашистима, поручивао да се комунисти и народ и даље боре све жешће. „Бежите крвници, гори вам под ногама! Овај народ ће вас смождити!“ Такве су само речи фашисти чули од Миленка за све време мучења.

На Краљевици изнад Зајечара 18. септембра 1941 године Немци су обесили секретара Окружног комитета Миленка Брковића-Црног (први с лева)

Ипак су се надали да ће још нешто извући. Усијаним гвожђем пекли су Миленкове табане. Дуго су држали усијано говојће на његовим ранама. То мучитељима ништа није помогло. Тестером су резали Миленкове руке и ноге. Ни то им није ништа помогло. Били су поражени. Сазнали су и видели само претње и пркос једног правога народног сина, пркос који утерује страх и убија.

Пет дана и ноћи трајало је мрцварење друга Црног. Последњег дана он није више знао за себе. На Краљевици изнад Зајечара Немци су подигли вешала. Ту су 18. септембра 1941. године обесили полумртвог секретара Окружног комитета Комунистичке партије Југославије.

О мучењу и херојском држању Миленка Брковића Црног убрзо се сазнало у читавом Округу. Ова зверства окупатора дубоко су потресла сваког поштенос човека у Зајечару и целој Тимочкој Крајини. Огорчење и револт, жеља за осветом над злочинцима, решеност на још неми-

лосрднију и жешћу борбу против фашистичких крвника и свих њихових сарадника, захватили су све борце наших одреда, сваког оног ко је Миленка познавао, ко је имао прилике да га види или да чује његову охрабрујућу реч, захватили су и хиљаде родољуба који су о њему сазнали за оних пет дана масакрирања његовог тела.

Поред толиког броја светлих ликова наше Револуције, на чијим су се примерима учили и челичили све новији и новији борци, и Миленко Брковић је за све време народноослободилачке борбе у овом крају, представљао за сваког учесника у борби симбол борца и револуционара, пример како се треба жртвовати за свој народ. Његова херојска смрт је бодрила и јачала снаге у многобројним јуришима на непријатеља; имајући његов пример пред очима, многи Тимочани и Крајинци у окупаторским тамницама и на губилиштима лакше су подносили муке и савладали страх од смрти.

МИЛАН ПЕРИЋ:

ПРВЕ ЖРТВЕ

КРАЈИНСКОГ ПАРТИЗАНСКОГ ОДРЕДА

(ОДЛОЖАК ИЗ ХРОНИКЕ САЛАША)

Почетком јула 1941. године Станоје Гачић, Љуба Нешић и Аца Патлиџановић долазу у Брусник. На састанку који је одржан у шуми више села и коме је присуствовала група омладинаца коју је окупио Бранко Перић, Љуба Нешић је прочитао проглас ЦК КПЈ у коме се народ позива на оружану борбу против окупатора. Бранко се силно обрадовао кад је ово чуо...

Петнаестог јула на састанку који је одржан у Дубрави и на коме су били присутни чланови партије из Неготина, Метриша, Брусника и Салаша Љуба Нешић је обавестио присутне да је Окружни комитет комунистичке партије на свом састанку на Белом брегу код Зајечара првих дана јула донео одлуку да се дигне оружана борба. На овом састанку је формирано Среско поверенство СКОЈ-а за срез крајински. За секретара је изабран Станоје Гачић из Салаша, а за чланове Бора Мидић — Ркман, земљорадник из Метриша, Аца Патлиџановић — студент из Неготина и Миле Радосављевић — Ђаки, учитељ из Неготина. Присутни су упознати и са прогласом који је издао Покрајински комитет КПЈ за Србију у коме је стајало: „Срби, ви знате да је немачки фашизам најгори и заклето непријатељ свих Словена, ви знате да је Хитлеров циљ да искорени српски род... Наш одговор на све то може бити и биће само један: још жешћа и шира борба за народно ослобођење, још пуније и чвршће јединство свих родољубивих снага, још неумољивија борба против окупатора и свих народних издајника... Српски официри и подофицири! Вас мисли „влада“ немачког шпијуна Недића да употреби као

предводнике оружаних руља против сопственог народа. Они који су вас у рату одвели у пропаст и издали вас данас хоће да спасу себе од праведног народног гнева... Ви који још нисте у редовима партизана прикључите се одмах. Демократи, радикали, земљорадници, сви родољуби! Ваше место је у заједничкој борби. Данас се не ради о посебним интересима ових или оних... Данас се ради о нашем народном ослобођењу. Уједините своје снаге са нама комунистима у моћан народноослободилачки фронт противу окупатора“.

Двадесетдеветог јула на састанку у стану Саве Драгојевића, професора у Неготину (састанку присуствују: Сава Драгојевић, Станоје Гачић, Љуба Нешић, Срба Бешир и Јован Михајловић — Гаџон) говори се о формирању одреда, сакупљању оружја, као и о првим акцијама којим би се дошло до оружја од непријатеља. Говорено је и о војном и политичком руководиоцу одреда. Пошто је Љуба Нешић био одређен од Окружног комитета да буде политички руководилац, предложено је да војни руководилац буде Станоје Гачић или Бранко Перић. Станоје је предложио Бранка пошто је овај имао више искуства, јер је био подофицир, и остали су се с овим сложили.

Првог августа на иницијативу Окружног комитета одржан је један шири састанак у Шуљевцу у атару Метришког и на њему су били присутни чланови партије и чланови СКОЈ-а делегирани из Неготина, Метриша, Салаша и Брусника. На овом састанку донета је одлука да се формира одред, направљен је план првих акција и дискутовано о набавци оружја. Тада се распо-

Душан Стефановић: ОБАЛА

лагало са четири пушке и осам револвера, као и са 17.000 динара, добијених од Окружног комитета за набавку оружја. У Метришу је било прикупљено око 8.000 динара, за које је купљен санитарски материјал и нешто обуће. Тада је решено и да се прва акција изврши на железничке станице Брусник, Тамнич и Рајац, а после тога акција на Салаш.

Шеснаести август био је датум одређен у Шуљевцу за формирање Крајинског партизанског одреда. Тога дана Станоје Гачић и Бранислав Рајчић кренули су на Алију (код пирамиде). О овом састанку били су обавештени и остали другови, али се они нису смели кретати групно, већ појединачно и по двојица како не би пали у очи. На одређено место стигли су поподне. Тамо су већ били Љуба Нешић, Аца Патлићановић, Бранко Перић, Миле Радосављевић, Бора Илић — Ркман и други. Састанку је укупно присуствовало 17 другова. Тада је формиран Крајински партизански одред. Као што је већ раније одлучено за политичког комесара постављен је Љуба Нешић, а за војног руководиоца Бранко Перић. Одред је исте ноћи између 16. и 17. августа извршио и прве акције на железничке станице Брусник, Тамнич и Рајац. По извршеним акцијама одред се преко Алије повукао у Латову испод Дели Јована код Салаша.

Вест о нападу на железничке станице убрзо је стигла у Салаш. Драгољуб Алексић, срески начелник био је бесан због ових догађаја и распитивао се о људима

који су то могли учинити. Али до података није могао да дође.

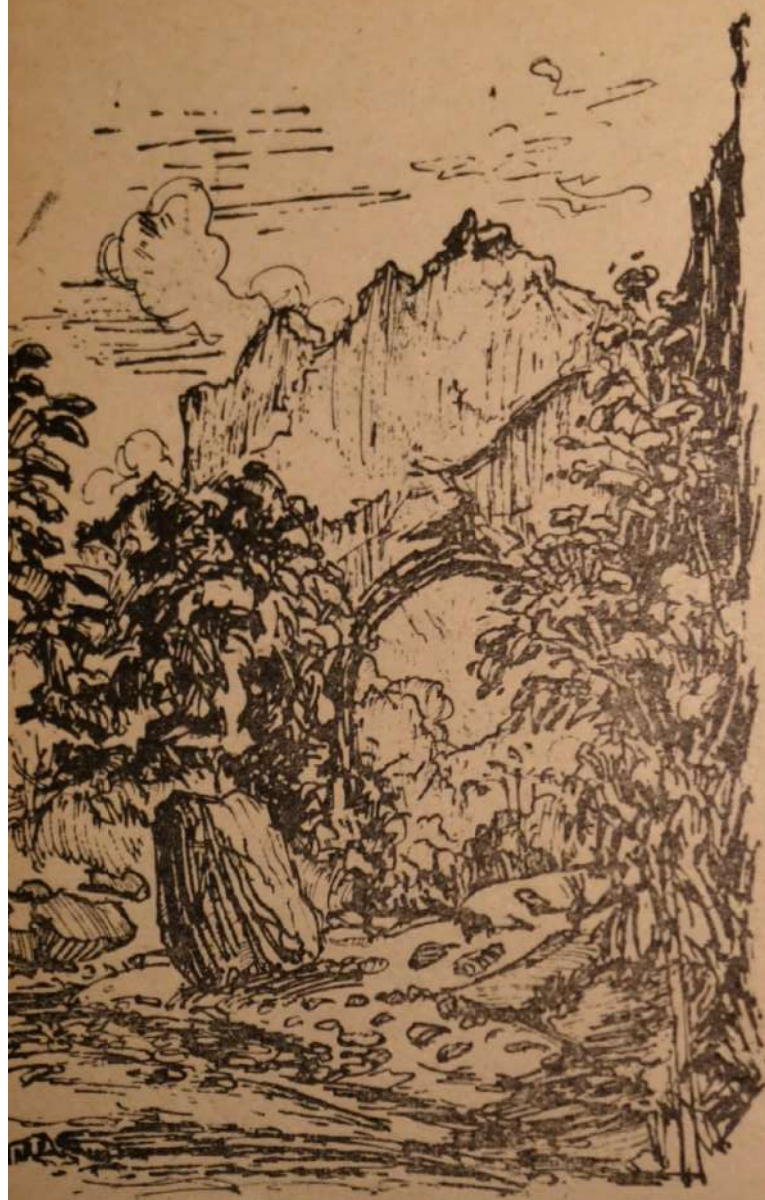
Сељаци су говорили: Значи дошли су партизани и код нас. Није лажа што се дешава по Србији, како причају. Колико их има и каква им је униформа? Ко их води?

Михајло Гачић и Јован Шћекић објашњавали су људима: Партизани су, брате, народна војска. Срби. Ваши синови и кћери који неће да дозволе швабама да нас пљачкају и убијају. Није то хајдучија како неки кажу. Ускоро ви нећете видети Немце да пролазе кроз Салаш...

На неколико дана пре напада на Салаш срески начелник Драгољуб Алексић је ухапсио Ананија Златановића и Воју Станисављевића — Поповчанина, јер је сазнао да сарађују са партизанима. Дознавши за ово Љуба Нешић је написао једно писмо Алексићу и захтевао од њега да ослободи Ананија и Воју. Михајло Гачић је лично говорио Алексићу о томе, али му је овај припретио што се „заузима за мангупе“.

Пошто је начуо да се партизани крију у шумама око села Метриша и Сикола, Алексић је и поред одупирања сељака организовао потеру од сељака, жандарма и финансиа. Један део потере ишао је од села Луке према Дели Јовану, а други од пута Салаш—Сиколе према Дели Јовану. Партизански одред се одмарао у Латови. Потера је најзад наишла на стражаре које су партизани поставили и они су алармирали одред са два

Д. Стефановић: Камена врата на реци Јабучи код Вратис

пуцња. Финанси и жандарми су такође припуцали. На ову пуцњаву одред се одмах развио у стрелце и пошао у правцу одакле су се чули пуцњи. Када су партизани приметили жандарме почели су гласно да командују: „Заломи десно крило!“, „Заломи лево крило!“. „Ура!“ Од ове вике и без великог припуцавања, јер се штедела муниција, потера се разбежала мислећи да се ту налази велика војска. За собом су оставили две пушке и један двоглед.

Браћајући се из потере жандарми су пренели среском начелнику да се у шумама налази велики број партизана. Како је већина сељака отворено симпатисала са партизанским покретом, Драгољуб Алексић је затражио помоћ у жандармима из Неготина и Зајечара. Био је уплашен, јер су му Јован Шћекић и Михајло Гачић отворено говорили да ће партизани напасти Салаш и да би било боље да он Салаш не брани. Алексић је добио и једино писмо од Бранка Перића у коме му овај поручује да не предузима никакву одбрану од партизана. Због тога је он тих дана ноћно у жандармеријској станици, а Михајлу Гачићу је припретило што сарађује с партизанима, јер је у њега посумњао, пошто се његов предлог слагао с предлогом Бранка Перића.

Тражена помоћ је стигла. Око 40 жандарма, које је предводио поручник Ђорђе Цврковић, дошло је из Неготина. Сутрадан се један део жандарма вратио у Неготин, а Цврковић је са осталима остао у Салашу.

По доласку жандарма, Михајло Гачић је напустио Салаш и обавестио одред о њиховом доласку. Деветнаестог августа долази у одред и Стефанија Михајловић.

Руководство одреда желело је да и напад на Салаш прође без губитака, па је због тога Бранко Перић написао среском начелнику писмо, а био је заказан са његовим представником и један састанак до кога није дошло, јер је Алексић одбијао све предлоге. Одред тада доноси одлуку да се 20 августа нападне жандармеријска станица, разоружају жандарми и финанси, ослободе затвореници другови Ананије Златановић и Воја Станисаваљевић и ликвидира срески начелник Драгољуб Алексић.

У први мрак тога дана одред се спустио из Латове преко Ситњара и Одамрла и дошао у Кобиљачу више Салаша. Ту се прикрио, очекујући да се село смири.

Месна десетина је имала задатак да прикупи податке о јачини непријатеља и да их пошаље у Кобиљачу. Како овај извештај није стигао у одређено време, Бранислав Рајчић је отишао својој кући да се обавести о ситуацији. Отац му је саопштио да те вечери не нападају Салаш, јер је дошло доста жандарма. Одред се после тога вратио у Латову.

Двадесетог августа предвече одред је поново кренуо из Латове. Успут су били весели. Аца Патлићановић, студент медицине, кога су звали „Доктором“, јер је у одреду вршио дужност лекара, певао је партизанске песме. Преко Чорбајевца одред је избио на источну периферију Салаша, заобилазећи кућу Милана Анкиног да их лавез паса не би одао. Дошли су неопажено до цркве одакле се добро видела жандармеријска станица удаљена једва 50 до 60 метара. Лево од цркве налазио се стог сламе од кога се благо спуштао терен до једне гараже која се налазила преко пута жандармеријске станице. Поред пута се налазило ниско цбуње које је давало добар заклон.

Ноћ је била ведрa, па је терен био прилично видљив. Партизани су се пребацивали појединачно из сламе. Ту је Бранко Перић формирао три ударне групе, а свака од њих је имала задатак да нападне по један прозор на станици. Остали су одређени да блокирају станицу и притекну у помоћ групама.

Групе су после тога, пузећи преко празног простора до гараже, заузеле своја места. Бранко Перић је први стигао до гараже. Стражар је шетао од угла станице до угла дућана Јована Манојловића. Та удаљеност је била свега неколико метара, али није било могуће да се стражару приђе неопажено због добре видљивости, а убити га значило је алармирати остале жандарме. Бранко је био у недоумици. У одлучивању шта да ради неком од бораца који је пузећи заузимао положај ударила је чутурица о потков кундака и стражар је одмах узвикнуо: „Стој! Ко иде?“. Бранко је истог момента искочио из заклона и потрчао ка стражару. Стражар је опалио метак према Бранку, али га није погодио. Истовремено је и Бранко пуцао на стражара и ранио га.

Алармирани пуцњевима, жандарми који су се налазили у станици одмах су отворили ватру кроз прозоре, на што су им одговорили партизани код гараже и почели појединачно да претрчавају ка станици. Ватра

је била обострано жестока. Бранко је командовао „Напред!“ и партизани су почели да прилазе станици. Жандарми су и даље пуцали. Бранко им је довикивао да се предају и да им неће бити ништа, а из станице му је неко одвраћао да се они предају. Тада је Бора Милић — Ркман убацио бомбу кроз прозор. Из станице се чуло полугласно „Бомба, бомба!“. За тренутак је бомба експлодирала поред станице. Неко је јаукнуо. Палба је и даље трајала. Миле Милошевић и Стеван Ђуричић су под заштитом ватре пришли рањеном другу и извукли га из окршаја. Био је то Сава Драгојевић. Пренели су га до сламе и положили на земљу. Био је тешко рањен. Тражио је воду. Дали су му је да пије и он је клонуо. Рекао је да га оставе јер му је врло тешко и они су пожурили да потраже доктора.

Борба је још трајала. Поново је преговарано за предају, али жандарми су били упорни. Тада је Бранко Перић убацио бомбу кроз прозор и бомба је експлодирала у станици. Жандарми су обуставили ватру и неко је од њих узвикинуо: „Предајемо се, браћо, не пуцајте више“.

Љуба Нешић, Бранко Перић, Бора Милић и још неколицина развалили су врата и ушли у станицу. Остали су тражили „Доктора“, али се он није одазивао. Нашли су га мртвог испод прозора. Одмах су Ацу и Саву пренели до куће Синише Јовића, лекара, који их је прегледао. Аца је био мртав, погођен пушчаним метком који му је прекинуо артерију више срца. Сава Драгојевић је показивао још знаке живота, па га је лекар преврио и дао му инекцију. Међутим, после краћег времена и он је издахнуо.

Ушавши у станицу, партизани су затекли Ђорђа Царковића, жандармеријског поручника и једног кап-

лара који је био рањен у ногу. Срески начелник Драгољуб Алексић, који се такође налазио у станици био је погинуо од бомбе. Једног жандарма крвавог по лицу ухватили су у дворишту. Остали су побегли кроз задњи прозор на станици. Бранко Перић и Љуба Нешић отишли су са заробљеним жандармима у срески затвор и ослободили ухапшене партизана. Упалили су затим један део среске архиве и демолирали телефон. Када су дошли у пошту сачекао их је Јован Шћекић, управник поште и са њима заједно демолирао поштанску централу и друге уређаје.

Бора Милић — Ркман и Миле Радисављевић — Пики оставили су погинуле другове код лекара прикупљајући остале партизана и са заробљеним поручником и капларом кренули на зборно место код млина. Одред се затим повукао преко Нерезине у Латову.

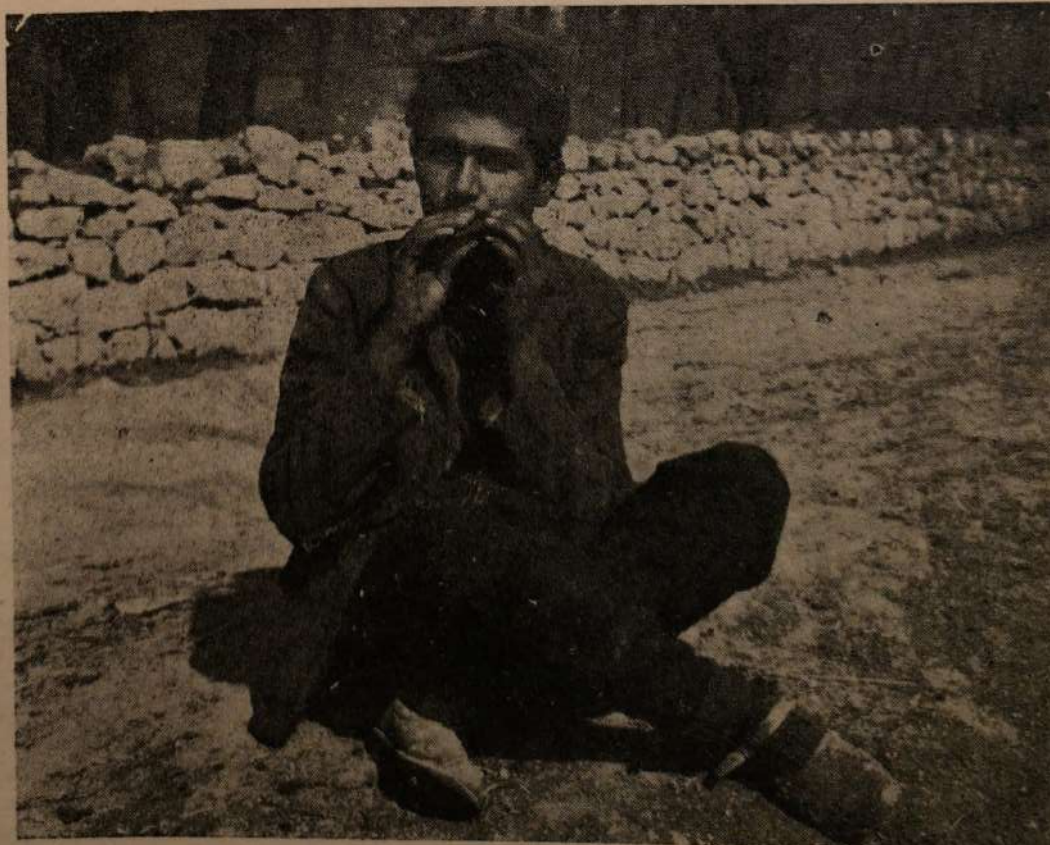
Тела погинулих партизана пренета су сутрадан у општинско двориште. Сељаци су се окупљали око општине и коментарисали догађаје из протекле ноћи. Партизанска месна десетина, којој се у том моменту прикључило цело село, организовала је погреб и сахранила погинуле партизана.

То су биле прве драгоцене жртве Крајинског партизанског одреда...

У овој борби учествовало је седамнаест партизана.

Двадесет петог августа, заменик начелника среза — пристав Мишковић у месечном извештају Банској управи Моравске бановине написао је:

„Стање јавне безбедности у овом срезу у току овог месеца било је незадовољавајуће. Дана 17. августа текуће године наоружани бандити, њих 30 до 40 напали су железничку станицу у Бруснику пошто су претходно покидали телефонске жице, везали шефа станице, скретничара и над-

Што ме је болело — ја сам рекао,
што има у животу — ја сам рекао
Нека други због мене нуте о својој
судбини.

Песма племена Ју, Западна Африка

(Снимио ЧЕДА ИВАНОВИЋ)

зорника пруге, полупали су телефон и телеграф, одузели две пушке и око 20 метака и из касе новац у суми 1.334 динара.

Деветнаестог августа текуће године одметнули су се из села Брусника осам лица и немачке власти су двадесет првог овог месеца попалили њихове куће.

Ноћу између 19. и 20. овог месеца група наоружаних људи дошла је у Метриш и са собом одвела пет младих људи.

Ноћу 22. овог месеца једна група наоружаних људи, њих око 50 напала је варошицу Салаш, седиште овог среза, те се између њих и органа јавне безбедности отворила борба у којој су погинули Срески начелник Драгољуб Алексић, водник жандармериског вода из Неготина поручник Цврковић, жандармериски поднаредник Анвазовић и два одметника чија имена нису позната, јер приликом претреса сем новца код истих није ништа нађено. Осим овога у овој борби је лакше рањено још 3 жандарма, а теже један, који је касније у болници у Зајечару преминуо.

Два дана после напада на Салаш месна десетина из Салаша организује акцију рушења каменог моста код Мале Јасикове и паљење општинске архиве.

После борбе у Салашу партизани су могли несметано да се крећу и организују акције по околини. Од тада су у Салаш жандарми долазили само повремено, ленили летке и огласе и одмах се враћали.

Политички комесар одреда, Љуба Нешић одлазио је у села где су организовани зборови и при повратку са тих зборових у одред је ступало по десетак нових другова под оружјем, те је тако одред бројчано повећан на 106 другова.

После борбе у Салашу у магацину се налазило око три вагона соли и већа количина шећера за производњу.

Из страха за несташицом богатији људи су почели да откупљују веће количине. Партизани су одмах стали на пут оваквом откупљивању и одредили расподелу соли и других артикала према броју чланова у домаћинству. Већина мештана се са оваквом одлуком сложила и људи су јавно почели да хвале партизанску правду.

Осамнаестог септембра био је пијачан дан у Салашу. Месна десетина је објавила дан раније да ће тога дана у Салаш доћи партизани и да би било добро да их дочека што већи број људи.

Око 10 часова наишли су партизани и то једна група са правца Дели Јована, а друга од Зајечара. У строју, певајући интернационалу и партизанске песме партизани су ушли у Салаш. Народ је срдечно поздравио партизанску војску и измешао се с партизанима. После тога донет је један сто са кога је Станоје Гачић отворио збор и дао реч Предрагу Костићу, који је окупљеним људима говорио о узроцима капитулације Југославије, људима говорио о фашиста, истичући њихове злочине у Југославији и о прогласу Косте Пећанца који је издао нареду и везао се за окупатора.

Затим је говорио Љуба Нешић о политичкој ситуацији и стању на фронтима, о народним издајницима Љотићу и Недићу, а Стефанија Михајловић је позвала мајке да пошаљу своје синове и кћери у борбу коју је започела Комунистичка партија.

Последњи је говорио Бранко Перић. Он је истакао издају официра југословенске војске и о Црвеној армији и свој говор завршио: „Да живи Комунистичка партија и партизанска народна војска!“

Тога дана је запаљена среска и општинска архива, као и нека документа пореске управе и Среског суда.

Одреду се тога дана из Салаша придружило још 14 другова...

Осамнаестог јануара 1942. године четници Косте Пећанца стрељали су у Бруснику команданта Првог крајинског партизанског одреда, народног хероја Бранка Перића.

Непознати фотограф забележио је и обележио можда и нехотице, речитије но икаквим речима, но икаквим спомеником, ову смрт дочекану усправно, на ногама, „ову смрт тако потребну против смрти“, овај стуб сећања.

Партизански командан је и мртав остао да стоји. Завејан снегом, раскорачен и мило погнут, као да је подметнуо широка рамена небу које се руши и свим тежинама света које су се свалиле на његов народ. Остао је да стоји као страховита опомена и претиња мраку и злим силама посеглим сунце и ваздух да нам ускрате.

Када су Бранка изводили на стрељање, он је силином дивног пркоса и мржње довикивао у лице slugама окупатора: „Стрељајте ме! Ја сам комуниста! Стрељајте ме! За мноме милиони! Неко ће ме осветити!“

Фотографија је забележила шта су говориле речи ове љубави, овог поноса, овог пркоса, овог крика.

„... Треба запамтити овај крик,

треба разумети овај крик,

и треба га поновити.

Поновити људима slabим и пакосним,

поновити људима јаким и наивним,

заглушити криком лажљиве и грабежљиве;

разоружати злонамерне и ратоборне,

опоменути безбрижне и самопоуздане,

и проказати убице који надолазе

смештајући топове у мирне домове“.

ДРАГИША БАЉОШЕВИЋ:

ВЕТАР И ЛИШЋЕ

III чин

I Слика

(Пословна просторија у предузећу; Јелена и Марко)

Марко: Можда је Бојан превише уморан да би сада дошао овамо. Најбоље је да одем до њега.

Јелена: Поћи ћу и ја са тобом... Треба пазити! (Улази Бојан)

Јелена: Бојане! (Загрле се)

Марко: (Стоји у ницкеивању)

Бојан: Шта је? Што си се смрзао? као да се појавио дух! (Рукују се)

Марко (споро): Јеси ли нешто сазнао?

Бојан: Јесам... Превише и премало... Како се узме.

(Д. СТЕФАНОВИЋ)

Марко: Причај! Седи!

Бојан (седне): Био сам у Сабанти. У општинским књигама нисам нашао никаквог трага, ништа. Кажу да је доста и попаљено у рату. Распитао сам се у селу и нашао...

Јелена: Нашао?

Бојан: Жену код које је становао деда са мном. Ујесен четрдесет прве деда је погинуо при једном упаду. Немаца у село. Деда се звао Јанко, толико зна. Претиме ми, видите, није сасвим измишљено... Када су се Немци повукли деду су затекли мртвог, а мене више није било... Не знају како сам доспео у дом.

Марко: И... то је све?

Бојан (оклева): Неколико месеци после тога у село је долазила моја мајка. Распитивала се где сам. Није сазнала ништа и вратила се... Живела је у Београду...

Марко: Ништа више?

Бојан (раздражено): А шта би више?

Марко: Бојане, ја...

Јелена: Зар није било могућности да пронађем мајку? Зашто ниси отишао у Београд?

Бојан (ћути оборене главе)

Марко: Главни је да си опет овде. Учинићемо све што можемо, трагаћемо даље...

Бојан: Ништа нећете учинити и нећете трагати. Оставите то мени. Испунио сам обећање и вратио се у предузеће. Сада ме оставите на миру.

Марко: Али, Бојане...

Бојан: Марко, молим те остави ме. Рекао сам вам све и надам се да је ваша радозналост задовољена.

Марко: Ако мислиш да је само радозналост...

Бојан: Знам, знам све. Али ме оставите сада. (Марко тешка корака излази; мала пауза)

Бојан (за себе): Као да се свлачим док говорим. Као да се свлачим до голе коже... Зашто сам се уопште враћао овамо!

Јелена (окреће се од Бојана; рамена јој се згрче)
Бојан (прилази јој): Опрости, Јелена, нисам тако мислио.

Јелена (кроз сузе): Ништа, Бојане... Не мари... Жао ми је што ниси више сазнао... Да си бар сазнао имена оца, мајке...

Бојан: Мало пре нисам казао све. Ја сам, Јелена, у ствари сазнао превише... Био сам у Београду... Ја сам ванбрачно дете. Видиш, оца никада нисам ни имао. Име мог оца је Случај. А мајка ме сигурно није желела. Зар мајка може да воли дете чији се отац зове Случај?

Јелена: Јеси ли нашао? Јеси ли разговарао с њом?

Бојан: Нашао сам кућу у којој станује или је становала моја мајка.

Јелена: Не разумем... Зар није тамо?

Бојан: Не знам. У ту се кућу нисам усудио да уђем. Два дана сам обилазио око ње, нисам имао храбрости да уђем. Увече сам стајао испод прозора док се светла не би погасила. Када би се врата отворила ја сам бежао... Плашио сам се...

Јелена: Чега? Зар није страшнија неизвесност?

Бојан: Не знам! Нисам могао!

Јелена: Па, добро, јеси ли сигуран да тамо живи твоја мајка? Јеси ли се распитивао у околним кућама?

Бојан: Све што сам сазнао је несигурно, противуречно. Ту, у тој кући живи жена за коју мислим да ми је мајка. Има мужа, сина и ћерку. Са њима живи и нека бака...

Јелена: Како си нашао ту кућу?

Бојан: Жена у Сабанти ми је дала једну адресу. Са њом сам почео трагање. Али се мајка неколико пута селила. Оно што су ми људи говорили често се није слагало. Можда сам нашао мајку а можда сам и залутао.

Прошло је много година од тада. Када сам се распитивао људи су обично слегали раменима а затим се с мучком присећали, наводили различита имена, давали различите описе. Али све то није било оно што ме спречавало да уђем. У ствари, било ми је веома чудно што треба да видим... своју мајку.

Јелена: Хоћеш ли да ја одем да се распитам?

Бојан: Рећи ћу ти још нешто, Јелена. Ја сам се плашио сусрета са том женом. Шта је између нас сада заједничко? Шта може та жена, та страна жена да значи сада за мене? Шта ја за њу? Шта ми тај сусрет може донети? Она ме је родила и одбацила. Она је одговорна за све што сам претрпео. За године проведене у домовима, за цео живот, цео један живот без тоpline, без нежности, без породице... Имао сам једног друга који је изгубио родитеље тек када је имао десет година. Причао ми је о свом животу с родитељима. Када би само знала колико сам му завидео на тим успоменама! Често сам се по читаву ноћ мучио да у својој свести пронађем макар најмањи траг о лику мајке или оца... Никада ми ништа није долазило... Ништа. Та жена...

Јелена: Зашто је осуђујеш пре него што си је видео. Ти не знаш разлоге због којих те је одвојила од себе. Од кога си сазнао да си ванбрачно дете?

Бојан: Од жене коју сам нашао у Сабанти. Пре дедине смрти мајка је долазила понекад да ме види. Доносила је новац и остајала кратко време.

Јелена: Њој то није било лако, Бојане! Њена је несрећа исто тако велика као и твоја. Ко зна са каквим се она невољама борила...

Бојан: Али, како је могла...

Јелена: Како је могла да постане мајка? Видиш, Бојане, брак се заснива на људским законима, а

У границама тамног облака
непрестано се чује
глас од кога земља постаје лена.

Глас од кога земља постаје лена,
глас низина,
глас скакаваца.

У трави и биљкама
непрестано се чује
глас од кога земља постаје лена.

Песма Навахо Индијанаца.

Северна Америка

(Снимио ЧЕДА ИВАНОВИЋ)

деца се рађају по природним. А ти се закони не поклапају.

Бојан: Мислим да разумем шта хоћеш да кажеш... Али...

Јелена: Али мислиш да је лако говорити кад ниси у таквој кожи? Било би добро кад би мало погледао око себе. Мислиш ли да сва деца која имају родитеље имају и срећно детињство? Бојане ти мораш да одеш у кућу коју си пронашао. Мораш, без обзира шта ћеш тамо да сазнаш. То дугујеш себи и мени. Без тога никада нећемо наћи једно другог, никада нећемо наћи свој мир. Обећај ми то!

Бојан: Нек буде тако. Можда ћемо се после тога боље осећати. Послушаћу те. Отићи ћу још ноћас.

(Улази Марко)

Марко: Опростите, мислио сам да сте већ изашли.

Бојан: Марко, опрости за оно малочас!

Марко: Треба ја тебе да молим за опроштај. Нисам смео онако, неспретно...

Бојан: Не говори тако, ја сам се заборавио...

Марко: У реду, у реду! Задовољан сам што видим да ниси више онако горак...

(Снимко ЈУГОСЛАВ ГЊЕЧ)

II Слика

(Дневна соба грађанске породице)

(Улази Ранко)

Ранко (баца торбу са књигама на сто. Звижди):

Невена!

(Одговара му звиждук)

Ранко: Где си?

(Улази Невена)

Невена: Здраво, велики поглавице! Је ли завршен лов на медведе?

Ранко: Баш смо данас били прави медведи. Ловили су нас професори свих пет часова као по договору.

Невена: Надам се да је мој брат сакрио трагове!

Ранко: Заглавио сам из физике. Чича ми није дао оцену. Само је погледао преко наочара и казао: „Попунташ, попушташ!“, а Јоца из последње клупе добаца: „Дизгине!“ и све се на томе завршило. Кад си ти дошла?

Невена: Малопре. Губили смо пети час.

Ранко: Где су бака и мама?

Невена: У кујни. Тата је јавио да данас неће доћи на време, имају неки велики посао.

Бојан: Иду бака и мама! Један препад, важи?

Невена: Важи!

(Невена и Ранко се сакрију иза делова намештаја; Улазе бака и мајка)

Бака (огорчено): Та данашња младеж! Не зна ни за бога ни за стид. Па, то је страшно!

Мајка: Сирота девојка!

Бака: Не жали је! Нисам имала женску децу али ми се чини да бих пре удавила своју рођену кћер него да дозволим да имам ванбрачно дете. Свему је криво ово данашње време. Некада није било тако, није. Поштовали су се родитељи.

Мајка: Немојте тако, мајко...

Бака: Да сам на месту њених родитеља знала бих шта да радим. Она је, молим те, родила ванбрачно дете, а живи и даље са оцем и мајком као да се није ништа десило.

Мајка: Није ни њима лако. Јутрос сам јој срела ода на пијаци. Направио се да ме не види. Изменио се иекако... Раније бисмо увек попричали...

Бака: Под земљу треба да се сакрије, а не да хода улицама! Они су криви! Што нису пазили! Таква срамота. Све су то направили ти њихови биоскопи и игранке. Ето шта им та претерана слобода доноси. И још ће, молим те, да примају дечји додаток на то копице!

Мајка: Не говорите тако, мајко. Дете је дете... Не кажем да је то добро, али када се већ десило...

Бака: Кад се то десило, кад се десило... Није смело да се деси! Је ли Невена дошла из школе?

У свету се, канда, уморило.
Ко ће такнути душе, дубоко?
Бар да сам насушно зеленило
да на мени одморе око.

Стеван Ранковић

Душан Стефановић: СЕЛО ТРЉАНЕ

Мајка: Дошла је малопре. Треба већ и Ранко да стигне. Идем ја у кујну.

Бака: Ево и мене! Таква срамота! (Бака и мајка излазе; Ранко и Невена се полако појављују)

Ранко (звизди): Ала се бакица распалила! Нисам се усуђивао нос да помолим!

Невена: Хоће Бранкином синчићу да узме дечји додатак. Баш је жестока!

Ранко: Зар ти знаш?

Невена: Ала си наиван! Што не бих знала? Па ево их, трећа кућа од нас.

Ранко: Ваљда ниси ишла?

Невена: Ију, молим те! Види ти бакиног унука! А што да не идем? Отишла сам одмах, чим се Бранкица вратила из болнице. Да знаш само што је мали златан...

Ранко: Невена, престани!

Невена: Ма, шта је теби?

Ранко: Рећи ћу баки да си ишла. Рећи ћу и мами шта говориш. Ти би морала више да пазиш на своје понашање. Хоћеш ли да кажеш да ту нема ничег за осуду и да тако треба да се ради?

Невена: А шта ти, мој мудри, велики брате знаш о Бранкици и свему томе?

Ранко: Знам само то да тако не може, тако не иде... Ванбрачно дете...

Невена (упада): ...је као и свако друго дете! Са очима, носем, ножицама и ручицама. Нигде на њему нема ни греха ни срамоте. То је у вашим мудрим главама, не на њему!

Ранко: Не лупај, гушчице! Шта ти знаш!

Невена: Више него што се теби чини, изгледа. Ја нисам наследила морал твоје баке који заудара на плесан!

Вујица СПАСИЋ

ПОДНЕ ПЕСМЕ

На њивама лето
 На уснама јутро
 Клао сам лето
 два пута дневно
 да бих дошао до твог јутра
 Прескакао сам плотове
 заједничке крви
 да бих загревао твоју крв
 Горео сам често
 на ломачи свести
 и био немирна крв
 што јурн улицама

Замолио сам лето
 да поново сиђе у поље
 И опет је лето
 али без твога јутра
 И опет је песма
 али без твога смеха
 Отворио сам све капије смеха
 јер сунце времена греје у теме
 Усели се у моју песму
 па да наставимо
 заједнички круг крви.

Божидар МИЛОШЕВИЋ

ТРЕНУТАК

Стојим забоден ко бол у кост
спреман да волим све што повремено отиче
на крају једног смеха
на крају једне шуме
на крају једне младости
Стојим забоден
на крају једне даљине
спреман да схватим
да се не може даље
и да је сваки одлазак
само враћање у тренутак
кратке отсућности.

(М. МИРКОВИЋ)

Ранко: Правдају те године. Зар не мислиш да се Бранкица огрешила о своје дете?

Невена: Ако то дете буде патило што је ванбрачно неће бити крива Бранкица него савести глупих, злих људи.

Ранко: Претерујеш, Невена. Па шта би ти хтела?

Невена: Хтела бих да сви људи схвате да су та деца довољно несрећна што им је удес одузео једног родитеља. Да се према тој деци сви понашају као и према осталој деци. Хтела бих да их живот и људи... Хтела бих...

Ранко: Али како не разумеш да је почетни кривац у ланцу невоља једног ванбрачног детета ипак његова мајка? Зар мислиш да неш све глупе и зле људе, све савести глупих, како ти кажеш, моћи одједном да измениш? Покушај да баку убедиш у те твоје приче! Лепо би се провела!

Невена: Не баку, Ранко, али бих желела да ме ти схватиш. Није важно...

(На вратима се појављује мајка)

Ранко: Ни мене нећеш убедити. Ванбрачна мајка за мене остаје први и највећи кривац за све патње које ће снаћи њено дете: што ће му се други потсмевати, што ће у његовој крштеници вечито стајати да је он ванбрачно дете... На крају, није потребно ни да му се неко потсмева. Неће ли то дете увек да пати што нема оца? Не, Невена, грешиш. Ништа не може да оправда такву жену, за све патње и сузе њеног детета остаће она

главни кривац. Таква жена заслужује само презир.

(Мајка се повлачи непримећена)

Невена: Ти, зли и сурови дечко! Твоји разлози су груби као и ти сам. Ако баш тражиш почетног кривца зашто се не сетиш ванбрачног оца? Зар није он главни кривац за патње не само детета већ и мајке? Лакоми-слено склапање веза, лажна обећања, издајство, кукавичлук...

Ранко: Таква жена је такође лакомислена!

Невена: Аха! Такође! Значи половину кривице ипак примаш на свој јуначки мушки род. Све болове и патње преузима жена, а мушкарац се храбро изгуби. А онда је једини кривац ипак жена. Лажан је тај морал, Ранко...

Ранко: А ти о животу не знаш баш ништа. Живот се прима такав какав је... Ти лебдиш у нестварним жељама и хтела би да измениш свет!

(Улази бака)

Бака: Каква је то галама! Јесте ли подивљали?

Ранко: Ништа, бакице. Нешто расправљамо.

Бака: Можете ли да расправљате без вике? О чему сте разговарали?

Невена: О... поезији!

Ранко: И о прози!

Бака: Добро, али не морате да вичете! (Седа) Ненице, отсвирај ми нешто. Нешто сам нервозна данас. Твоје ме свирање увек смири.

(Невена седа за клавир и свира. Улази мајка; Ранко јој прилази смећећи се. Мајка не обраћа пажњу на њега, одлази у кут и седне; нешто касније зачује се звоно на улазним вратима)

Бака: Ранко, иди види ко је!

(Ранко излази; Невена и даље свира; нешто касније Ранко се враћа)

Ранко: Мама, неки младић жели да разговара са тобом.

Мајка: Младић? Са мном? Зашто га ниси увео?

(Ранко излази; нешто касније улази Бојан, за њим

Ранко; Невена престаје са свирањем и устаје; Мајка такође устаје, остаје да седи само бака)

Бојан: Добар дан!

(Невена се наклони и излази са Ранком)

Мајка: Добар дан! (гласније) Седите! Хтели сте да разговарате самном?

Бојан (збуњено): Да... ја...

(Пауза; Бака се накашље и излази)

Бојан (нагне се према мајци и нетремице је посматра): Извињавам се што вас узнемиравам. Ја... тражим податке о једном свом другу. Да ли вам име Бојан Јанковић нешто говори? Да ли сте чули то име некад раније?

Мајка (Укочено га посматра; не одговара).

Бојан: Знате ли можда нешто о жени чији су отац и четворогодишњи син живели четрдесет прве у Доњој Сабанти? Знате ли?

Мајка (изнемогло али решено) — Не! Не знам!

Бојан: Не? Сигурни сте?

Мајка: Не знам! (Мала пауза)

Бојан (Измењеним гласом) — Можда је боље овако... Опростите што сам вас узнемирио. Морам да одем. Збогом.

(Бојан спорним кораком одлази до врата. На вратима се окреће. Мајка укочено стоји леђима окренута вратима. Бојан излази).

Зоран МИЛИЋ:

ТРИ ПЕСМЕ

У МОЈИМ МИСЛИМА ЈЕ ТЕТКА АНИНА ДЕВОЈЧИЦА ПАЛА СА БАЛКОНА

Добровече тетка Ана
(Обманута је једна мајка
у беспомоћну наивност је претворена
и ето сад ми је на трагу)
Сад ми је на трагу и има у очима речи
од којих би свет изгорео

Добровече тетка Ана
У име тога ја се ево претвaram
у вашу лепу црну девојчицу
и падајући одбијам да признам
да постоји поље пуно ружних мисли
које смо очима посејали
осећајући празнину
око речи пад

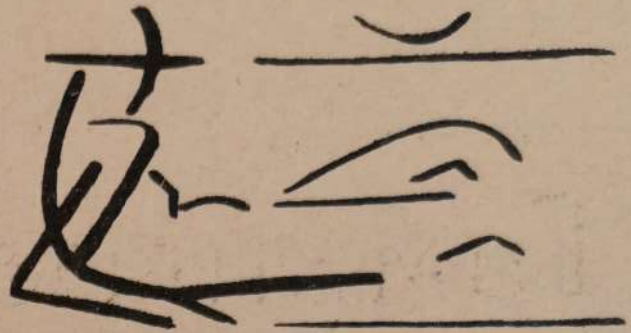
Добровече тетка Ана
Имам светле црне очи
и стојим на ивици света
осећајући под собом једну сасвим луду реч
налик на светлу коцку која
последњи пут до краја изговоривши ваше име
остаје изван себе

Добровече тетка Ана
Сад знам да су само биле неке лепе речи
и да сам од њих направио мала сунца
која сам сам по својој вољи
окретао по небу
бојећи се да признам да сам због вас
наукао на себе
смртоносно значење речи пад

Добровече тетка Ана
Добровече
Макар и сам постао
ваша приоока девојчица.

(М. МИ. КОВИЋ)

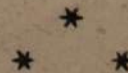
(М. МИРКОВИЋ)

ОДАВДЕ ГДЕ ТЕ ИЗГОВАРАМ

Чућеш бројне звуке у немирном лишћу
кад дођеш у наше мало место
Тополе ће изговарати и једну твоју мисао

Из мочваре ће се дићи трске
на којима су птичија гнезда
мали трагови нашег растанка
јер се већ свуда опружила отровна река

Кад дођеш у наше мало место
пажљиво изговори прве речи
јер ветрови већ односе твоју сенку
одавде где те изговарам
далеко у непознатом погледу

Глас подмукло чулима ми лута
Опустеле речи у мени говоре
Зле ми мисли звуке отровале
У срцу девојке моје ватре горе

Ветрови лажљиве ћуприје
већ ми пуне очи муњама крвавим
Чудан говор сну ми одолева
Од мога ће гласа пустош да направе

Песмо и гроб пева
Славе смртни свечаност мог слома
У оку ми девојке заспале
отровне јабуке тресу изнад главе.

ЂОРЂЕ МАНО-ЗИСИ

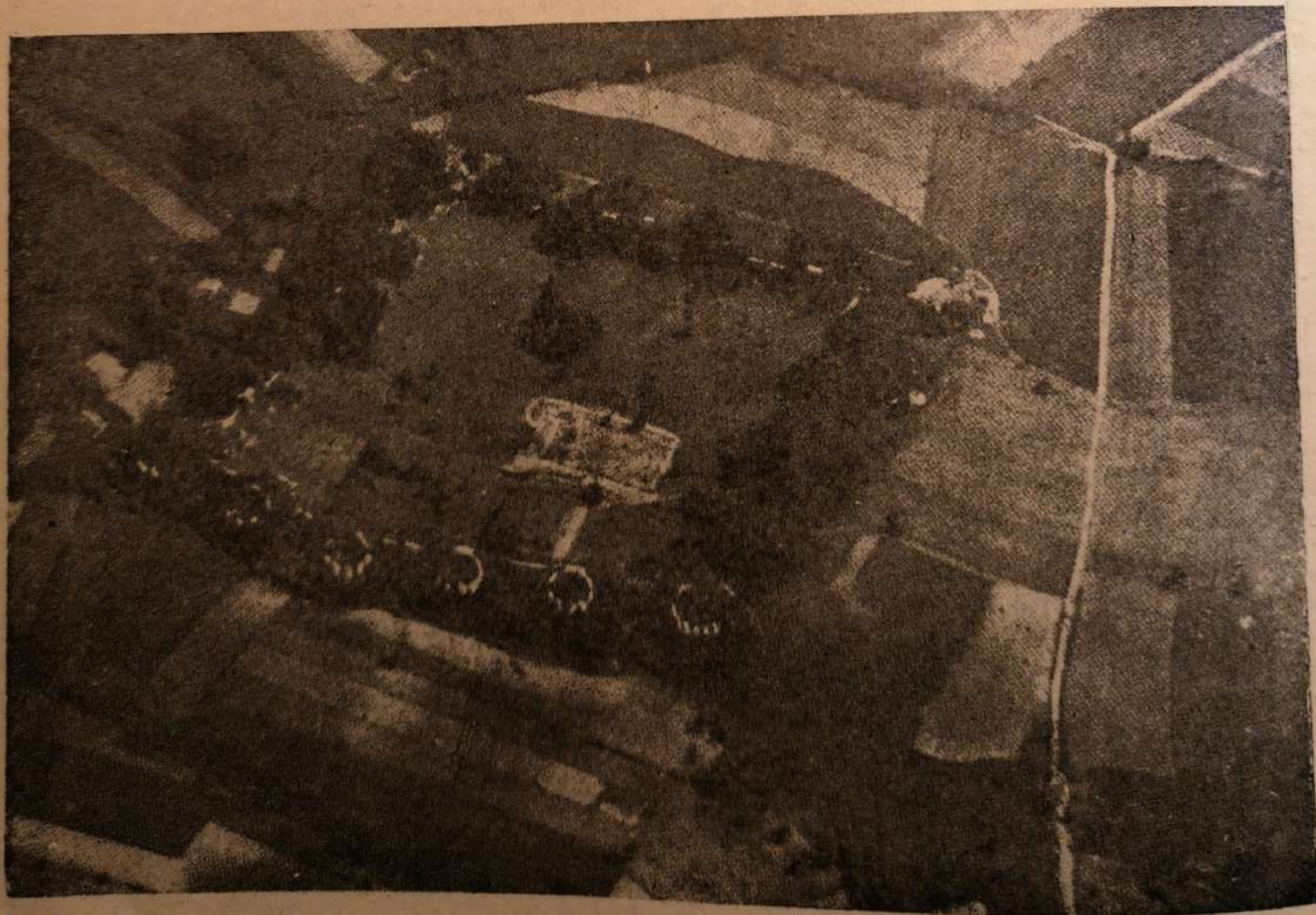
Гамзиград и његови мозаици

Наш велики песник и сликар Ђура Јакшић, обилазно га је и опевао, а један страни путописац, археолог и сликар, Каниц, насликао га једном. Обојица су наслућивали интересантност овог локалитета.

Занимљив је овај град трапезасте основе, око 300 × 230 м. пространства обрастао у шумици, из које вире импозантне куле и зидови, пркосећи зубу времена. Али узалудне капије, улице и грађевине утонуле су у земљу,

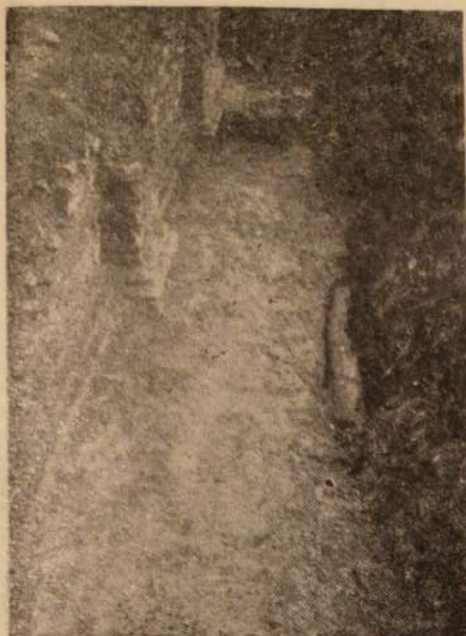
засуту песком, налетим од ветрова дугих векова, и затрпане рушењем и вегетацијом.

Између села Гамзиграда и Звездана, у близини Зајечара, на једном платоу окруженом шанчевима налазио се касноримски каструм, подигнут вероватно у доба Аурелијана, по напуштању Дакије од стране Римљана. Он је обновљен у доба цара Јустинијана. Очуване округле куле и бедеми воде своје порекло из овог каснијег времена. Карактеристична је за то на југозападном углу

Авионски снимак гамзиградског каструма

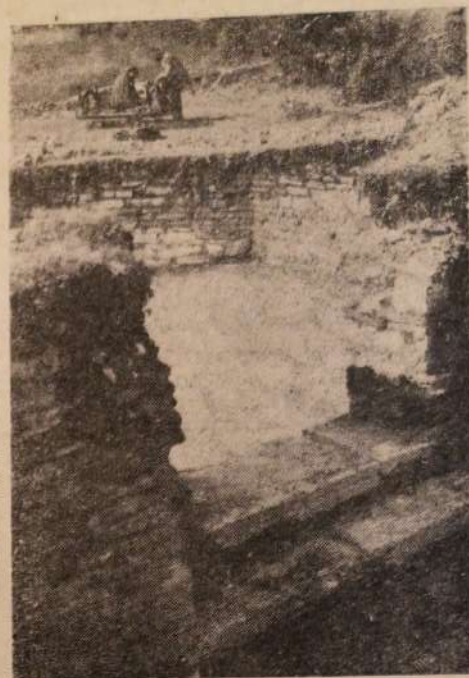

Спољна фасада

Хипокауст

Окшогон

ископана кула са сачуваним сводом од опека, изведеним кришкастим сегментима, као и пропугнакуле западне капије. Иначе из ранијег III века н. е. има на овом терену стубова, капитела, надгробних стола, док новци индицирају живот овог места од времена Проба до Јустинијана I. Нађене су и опеке III галске и V македонске легије. Даљи живот града у средњем веку доказују многи остаци керамике, крстића, па и рушевине неких грађевина у јужном делу града.

Има већ неколико година да се врше испитивања и ископавања у Гамзиграду, иницијативом Музеја у Зајечару и уз сарадњу Археолошког института Српске академије наука. У мањим кампањама од петнаестак до месец дана, са скромним средствима, споро се открива један успавани свет. Савезни институт за заштиту споменика стално и упоредо, а и Народни музеј из Београда, једне кампање, дали су такође своје доприносе на одржавању ископина.

У току досадашњих радова најважније откриће је једна велика грађевина формата 60 × 40 м. Судећи по својим монументалним особинама била је то једна значајна палата, (преториум или терма) у овом, тадашњем римском логору - кастрому командног значаја, на на раскрсници путева, у позадини система утврђења лимеса на оближњем Дунаву, а који је служио вероватно и као управни центар за околно рударство, испиралишта злата и каменоломе.

Зграда је имала спољну фасаду рашчлањену пиластрима и оплаћену порфиром, сиенитом, серпентином и андезитом, т. ј. разнобојним камењем. Пред улазом на југоисточној страни налазио се мраморни плочник са портиком - тремом. Улаз је био широк, фланкиран са две стране стубовима. Кроз оваква помпезна врата улазило се у један простран и дугачки ходник, чији је под био покривен мозаиком, т. ј. ћилимом од ситних разнобојних камених коцкица са раскошним шарама. Он је досад откривен у дужини од 40 м. У даљем свом току, он је у облику П затварао једно унутрашње двориште (у коме је нађен бунар-цистерна, са керамичким цевима за водовод), надовезујући се на северној страни на јед-

ну пространу, величанствену дворану, која се на северо-источној страни завршавала у средишњој осовини са једном апсидом, са узвишеним подиумом у великој ниши. Досада је позната још и једна мања осмоугаона дворана са централним грејањем (системом хипокауста помоћу топлог ваздуха) под патосом и у мраморним плочама

Детаљ оштећене емблеме на којој је представљен пантер у скоку

облаганим зидовима. Налазећи се на вишем нивоу, ова октогонална просторија комуницирала је степеницама са поменутом свечаном двораном. Октогонална дворана имала је под од печене земље, док је велика дворана са апсидом била патосана мозанцима не само орнаменталним, већ и фигуралним. Треба још напоменути да су у овој дворани нађени и одломци штукатуре, фресака и мраморне оплате са високог сокла ортостатног типа са пиластрима.

Цео овај декоративни пластични оквир првобитне грађевине, својом тежњом за обнављањем класичних ефеката лажним средствима, системом пиластара и ни-крустационим стилем, одговара времену тетрархије (од Диоклецијана до Константина великог). У то доба су римски императори били и родом из наших крајева и често боравили на овој граници царства, ради њене одбране од навале варвара. Сличан архитектонски систем налазимо у Диоклецијановој палати у Сплиту, у Сирмиуму, у Могорјелу и на Мљету. Слично овој последњој (нашто је указао Дигве) октогон као омиљени облик, говорило би за нешто каснију фазу овог истог раздобља. Због целокупне историјске констелације (навале Хуна и готских ратова) међутим у Гамзиграду нема изгледа за датовање у V веку н. е. За раније датовање првобитне грађевине у IV веку говоре и касније надградње: над западним, већим делом главне свечане дворане, после катастрофалног рушења (вероватно од стране Хуна), изнад остатака мозаичног пода подигнута је једна базилика са полукружном апсидом, а изнад ње, у време Јустинијанове обнове, друга, са за то доба карактеристичном апсидом поља трапезарског облика. Вероватно већ у времену VII до IX века су се настанили Словени

над мозанцима вестибила, дижући своје избе уз помоћ везивног материјала блата. На нивоу изнад мозаика ситни налази су касноримски па нешто вишој нивелети рановизантиски (са грчким натписима на кантару и на елегантном крчагу), и најзад словенски (керамика).

Мозанци су ретко усклађени са декоративним стилем архитектуре. У осовини апсиде велике дворане као и у случају улазних врата вестибила тече једно истакнутије средње поље, са значајнијим, махом фигуралним представама — то су такозване емблеме, — а са бочних страна их прате декоративни орнаменти. Карактеристично је ово рашчлањивање лауфтепиха у три стазе, од којих централна је истакнута и специјалним оквирима и рубовима, меандрима или плетеницама. У све три стазе приметан је изванредан ређајући ритмички систем, карактеристичан већ за касну антику.

На бочним стазама преовлађује северовска пројекција (традиција III века н. е.) касета, штукатуре, таваница, на под, али већ претворен у прикладнији тепих. И оквири емблема (плетенице, меандри), и ако су дати у пластичној геометриској перспективи, скоро аксонометријски, — добију импресионистичко решење у колору, у духу текстила, супротстављањем комплементарних боја. И код пресека кругова и квадрата наглашавају се секундарни елементи упадљивијим бојама, подсећајући на налицје тканина. Мотиви су још класични, а поступак оријенталнији, али су аналогични из круга области Подунавља и Приморја. Крајњи руб целог пода

Мозаик чији квалитет указује на првокласног мајстора. — Детаљ сцене из борбе венашора с дивљим зверима

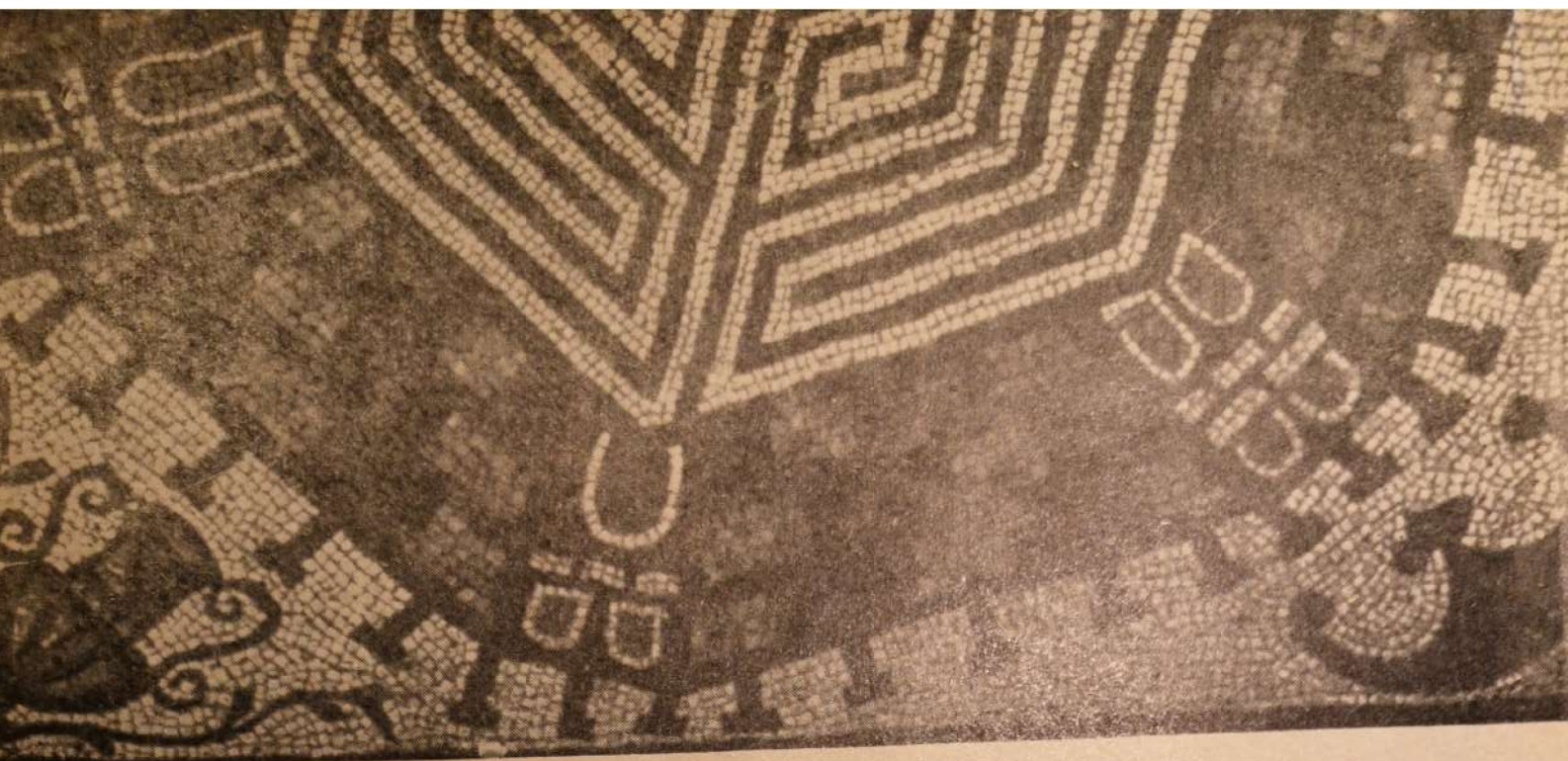

Детаљ разнобојног мозаика - ћилима који се налази у једном просторном ходнику

Интересантна емблема у вестибилу: осмоугаони лабиринт са истакнутим градским кулама и капијама

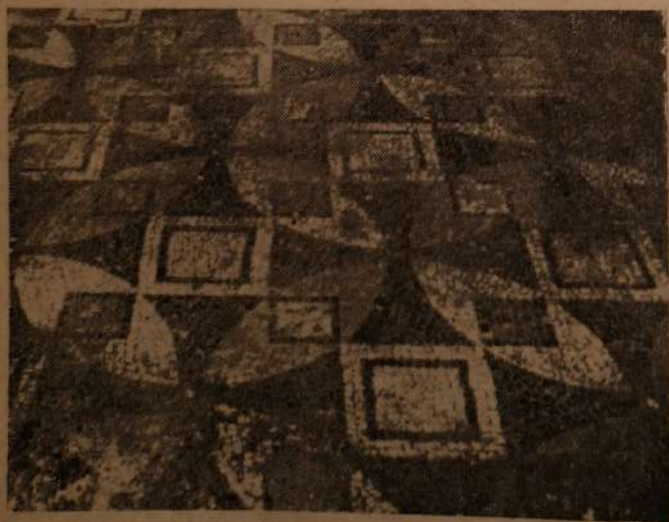
сачињава лоза са воћем и срцастим листовима, који подсећа на ободне металних судова аугустовске епохе или, боље рећи константиновске ренесансе. Концепција је синтетична, јасна и монументална. Поља су великих димензија. Нешто што подсећа на палате царева! Сличан систем налазимо у царској палати Piazza Armerina у Сицилији. У тамошњем перистилу се нижу редови медаљона и октогона, као овде, а око централне емблеме исти пластични меандер. У Гамзиграду декоративни систем и мотиви су везани још нешто јаче за класичне империјалне римске традиције и узоре III века. Поред реминисценције касета, то су дуплирани оквири, као и вазе, пелте, лозе и нарочито занимљива представа осмоугаоног лабиринта са истакнутим градским кулама и капијама. То је најинтересантија емблема у вестибилу.

У главној дворани средишња емблема састоји се од низа поређаних и уоквирених слика, које представљају сцене из лова и борбе венатора у амфитеатру са дивљим зверима, имитујући лов, — како је то постала мода почев од Константина, који је забранио борбу гладијатора и мучење хришћана. Те представе нису дате

по старом римском обичају, са исеченим пластичним фигурама у празном простору, већ као сцене у природи Земља, средина је наговештена травом, шума дрвећем. Ту је осетан далеки одјек афричког стила у мозаику, који је тежио (неспретношћу примитивном) за наговештавањем натуралистичке репродукције милијеа, на штету истицања фигуралне композиције. Хеленистички и византиски Исток успевао је постепено са више шарма да дочара наговештаје са дискретним истицањем само најкарактеристичнијих појединости из милијеа. У том погледу Гамзиград је ближи хеленистичкој, а Piazza Armerina афричкој концепцији.

Крајња источна емблема, крње очувана, приказује дивљи скок једног дивног пантера, — много сећајући на сличан пандан у Марсали (на Сицилији). Концепције се разликују, а детаљи су слични. Средишња оштећења емблема представља изгледа пре пса који лови срну или газелу, — (изазивајући слику истоветног мозаика из Le Bardo-Alaoni — музеја у Тунису), него ли идилу одмарајућег ловца са псом (из Апамеје, каснију из VI века).

У западној очуваној емблеми три венатора се боре са лавом. Један је бацио ласо, други убада у звер свој пилум у клечећем ставу. Драматика је потенцирана у покретима и у изразу фиксираних, широм отворених очију константиновске епохе. Али зелене тунике венатора, са округлим клавима на раменима, њихова кришкаста ондулирана фризура, камашне, сличне су још онима на ловцима великог лова у Piazza Armerini. У нечему се разликују. Наш мозаик је у великој мери експресивнији и ако није толико живахан у радњи. Не у замаху покрета, већ у његовој карактеристичности, у унутрашњем изразу, који зрачи. У лепоти ликова и елеганцији. У колориту импресионистичког шарма, у смелом супротстављању боја. То чини овај наш мозаик једним од ремекдела сликарске уметности, чији квалитет указује на мајстора више класе. Он можда нема снаге да да широку епiku сицилијанску, али је веома близу хеленистичком укусу Цариграда, да створи fine детаље и групне целине, са наговештајем атмосфере, карактера трагике и идиле. Гамзиградски мајстор није достигао снагу композиције

Орнамент у сали са апсидама

цариградског хеленизма. Он је у том погледу недорастао. Али има скоро више осећања од обеју упоређених у погледу боје и декоративности. Нећемо претерати, ако га стављамо у исти ред по значају са сицилијанским мозаиком, који је временски претходни њему, и са мозаиком царске палате у Константинопољу, који је остварен после Гамзиграда. У том раздобљу између њих, када је

настао мозаик у Гамзиграду, — наша земља, Илирикум, имала је у току IV века важан међународни положај, играла је важну политичку улогу у царству и поседовала је развијени културни живот и уметност. Све нам то даје наслутити Гамзиград са својим мозаицима, као ретко сведочанство, које је изненадно заблистало из таме прошлости.

ЈАКША ДИНИЋ:

ПОЛОЖАЈ РАДНИКА И ЊИХОВЕ АКЦИЈЕ НА РУДНИКУ „ТРЕСИБАБА“ ОД 1915. ДО 1920 ГОДИНЕ

Рудник „Тресибаба“ налази се на Сврљишком Тимоку четири километра узводно од Књажевца. Први пут се помиње 1909. године. Све до 1915. године на њему су извођени истраживачки радови. Почети експлоатације били су врло скромни, једно због слабог капитала тадашњег власника Николе Ђорђевића,^{*)} а друго због недостатка радне снаге, јер треба имати у виду да је 1915. године први светски рат, који је апсорбовао све способне људе, био зашао у другу годину свога трајања. Тада је пред рудником стојало питање, пронаћи људе да ваде угљак или обуставити посао. Никола „Рудар“, како су га звали определио се за прво. Ма да су за то изглед били минимални он се као млад капиталиста бацио на посао да одржи и рашири предузеће.

У настојању да реши проблем он је већ 12. јануара 1915. године упутио једну молбу Министарству народне привреде, да му се из Ниша пошаљу 10—12 заробљеника, првенствено рудара. Али током читаве прве половине 1915. године од тога није било ништа, те се он жали да због недостатка радне снаге не може испоручивати угљак Српским железницама.

Средином лета, пише Прометној банци да убрза тражњу 30 заробљеника, али ни од тога није било ништа, те се морао сналазити на друге начине. Једанпут видимо да је од „Треће секције за одржавање пруге Ниш—Књажевац“ позајмио 12 заробљеника, који су на руднику радили четири дана. За то је Секцији платио по 2 динара дневно од заробљеника, саме заробљенике је добровољно награђивао са по 1—2 динара дневно. Други пут видимо да су заробљеници поправљали пут од Прошта до државног друма, како би се омогућио бољи транспорт угља.

Пошто заробљенике никако није добијао као сталну радну снагу, а на српском фронту у току 1915. го-

дине највећим делом владало затишје, Никола Ђорђевић се почео преко општина распитивати у којим се јединицама налазе његови рудари, намеравајући да их од војних власти потражи за рад. Ни корак у томе правцу није успео, јер му је одговорено, да Врховна команда неће ослобађати обвезнике који су у борацким јединицама I, II и III позива, али хоће оне из позадине. Али „управа рудника нема радника који су војни обвезници у позадини сем доле потписаног (Николе Ђорђевића — Ј. Д.)“.

Колико је радника у таквој ситуацији било на руднику тешко је знати, али је сигурно да су то били људи, који због старости, болести и других разлога нису били у војсци. Међу њима видимо и три бугарска држављанина, који ту раде као стални радници од 1912. године. Управа рудника моли начелника среског да их не дира јер су јој неопходни и добри су радници, а она је спремна да њихову лојалност гарантује.

У јесен 1915. године Србија је капитулирала, па се и са рудником губи веза (архива из доба окупације не постоји). Зна се да су га најпре експлоатисали Бугари, а потом Немци.

Када је Никола Ђорђевић, који се био повукао са српском војском, вратио на рудник 27. октобра 1918. године, затекао га је у стању скоро потпуних рушевина. На неким местима претила је ватра, потенцијална опасност овог рудника. За нов почетак најпре је била потребна радна снага а то је опет био, како се чинило, нерешив проблем.

Рат се истина завршио, али демобилизација која би руднику дала радну снагу није спровођена. Зато управа рудника већ почетком 1919. године пише појединим командама да јој, сходно решењу шефа штаба Врховне команде и Министра војног, ослободе војне дужности рударске раднике. После овога на руднику видимо 66 радника али од тога само 19 рудара. До ове радне снаге дошло се делимичном демобилизацијом новембра 1918. године. Али већ у току априла команде су почеле зах-

*) Рудник је убрзо постао власништво Прометне банке из Београда. Никола је као један од акционара руководио рудником.

тевати да им се радници ослобођени војне дужности у јесен 1918. године поново пошаљу у јединице. То је за управу био нов велики ударца, јер Никола поводом тога пише својим компанима: „Молим спасавајте ме ове беде. Ово је брука. Овако се више не може“. „Снагу коју сам за рад у руднику формирао узеле су војне власти, а што није војник не може да буде ни рудар.“ Рударник је поново био упућен само на неспособне људе и старце, као за време рата.

У мају 1919. године Никола врло енергично реагује код Прометне банке, да је крајње време да се дефинитивно реши питање радне снаге. „Рударско одељење јавља да именујем људе и њихове јединице и упутим њему за дејство за ослобођење. Штаб врховне команде извештава управу рудника, да јој не ослобађа депешом тражене људе преко Рударског одељења“. Зато препоручује Прометној банци да ствар о радницима расправи директно са владом, јер решења Министра шума и руда, Министра војног, Шефа штаба врховне команде, појединих дивизија и окружних команди само стварају забуну у овом питању.

На концу су власти биле вољне да ослободе за рад у руднику само оне војнике који су били на Солунском фронту, међутим, управа не жели да их прими јер се боји да јој Солунци не праве неке неугодности.

Средином 1919. године рударник је ипак добио једну групу демобилисаних трећепозиваца, али су то ипак били само старци, а међу њима није било рудара. Са демобилизацијом људи од 21—38 године још увек се отезало. Кораци Прометне банке у том смислу нису обеспокојили рударник.

Због недостатка нормалне радне снаге употребљаван је деџи рад, сем тога он је био јевтинији. 1915. године на руднику раде три дечака. Један има надницу 9 гроша а друга двојица 3 динара. Пројекат о реконструкцији предузећа из 1919. предвиђа запошљавање петнаесторо дечака и старца за чишћење угља.

Почев од октобра 1919. године стање се почиње постепено поправљати. На Тресибалу су стигли извесни рудари ослобођени из војске искључиво за рад у руднику. А нешто касније почели су се пријављивати и војни обвезници који су дошли на отсуство. Они су молили управу рудника да и за њих издејствује коначно ослобођење. Ускоро је рударник имао око 140 радника, а било му је потребно још 50—80 па да ради без застоја. Крајем октобра има око 170 радника, па се и поред тога тражи ослобођење 26 рудара из војске. Демобилизација извршена крајем 1919. године коначно је решила питање радне снаге, јер почетком 1920. године рударник има око 200 радника.

Поред сталне радне снаге, пошто је она већ била формирана, употребљавани су и повремени радници — рабаџије. Мада је рударник имао нешто својих рабаџија и старао се да њихов број увећа, морао је изнајмљивати из околних села људе са колима и запрегом да транспортују угаљ до Борског рудника, до Војнотехничког завода у Крагујевцу, до Прахова на Дунаву затим до жељезничке станице у Књажевцу од кад је прорадила пруга Књажевац—Прахово. Колико ће се дуго ови повремени радници задржати на руднику зависило је од продукције угља и његове потражње. У априлу 1919. године било их је 19 међу њима и једна жена. Платом која је за релацију Тресибала—Књажевац износила 80—100 динара од вагона нису били задовољни те су се нехатно односили према послу. Успут су бацали или крали угаљ да би олакшали својој стоци.

Крајем 1919. године, како смо видели, потребе у радној снази биле су задовољене. Међутим, демобилизација није решила питање радне снаге, поготову што је рударник „Подвис“, који се налази само неколико стотина метара даље, био у тешком положају у том погледу. На неке моменте који су утицали на окупљање радне снаге смо указали, али неке ћемо тек сада разјаснити.

Управнику рудника „Тресибала“, Николи Ђорђевићу, било је јасно да раднике у рударник неће привући само плата, јер она у времену опште оскудице животних намирница, које је настало после ратног пустошења није много значила. Морао је пронаћи нешто друго што ће моментално вредети више од плате. Дошто је на идеју да отвори рударнички магацин за набавку и про-

дају животних намирница: соли, гаса, пиринча, зејтина, обуће и др. Идеја се јавила још почетком 1919. године и наишла на леп пријем код радника, јер они су према Николиним речима тада казали: „Ако уведете продају намирница које ће да буду јевтиније од Књажевачке пијаце, знајте да ћете ви а не ми одређивати висину дневне зараде“.

Користећи, дакле, несташицу намирница и њихове високе цене, он настоји да оснивањем магацина приваже за себе осиротелог и ратом опустошеног сељака и же да му при том унапред одузме право на одређивање висине наднице. Одмах је пронађена зграда, човек који ће водити дућан, издејствована дозвола среског начелника и упућен захтев Прометној банци да одмах од државе узме соли, гаса, шећера, зејтина, пиринча и од државе лабом до Прахова. За обућу би се требало обривати Енглеској или Америци. Банка се сагласила са идејом, али није могла помоћи у набавци робе.

Магацин је ипак прорадио у току лета 1919. године, јер је Никола издејствовао да му Тимочка дивизија даје по један килограм соли месечно за сваког радника и то по цени од 0,32 динара за килограм (на другим местима со се продавала по 5—6 динара). У мају је добијано по 500 килограма соли од монополске управе из Ниша, а у октобру по 100 килограма, уз то још дувана, жица и гаса. То је леп напредак кад се упореди са скромним почетком, али то ипак није довољно да задовољни потребе свих радника па се настојало да се обрт повећа. Никола се обраћа својим компанима да га помогну да магацин снабде што боље, јер „у противном нећемо имати радну снагу“.

У току 1919. године магацин проширује своју делатност. Задовољавајући делимично захтеве својих радника управа пише Савезу земљорадничких задруга у Београду: „Пошто је животно питање за нашег сељака, да добије што савременији алат за обраду његове земље то је управа рударника решила у договору са својим радницима да рало замени са плугом“. Плугови морају бити „обртачи“, а прва лиферација да износи 50 комада.

У погледу цена по којима је роба набављана Никола се хвали да је добио јавно признање да је једини који даје животне намирнице својим радницима без зараде, док други пљачкају. Он гас продаје по 2,60 литар, а други по 4—4,5 динара, со даје по 0,80 динара килограм, а други 2—3 динара.

Сам организатор био је одлучујући фактор у магацину. Неке расподеле робе није било већ он сам „даје радницима колико и коме хоће, а неке избаца“.

Рударник „Тресибала“ снабдевао се радницима искључиво из околних села: Васиља, Орешца, Прошта, Вине, Балановца, Глоговца, Грезне, Зоруновца, Слатине, Стогазовца, Потркања, Штипине, Мучибабе и других. „Они су услед дугогодишњег рада у руднику у сваком погледу квалификовани“. После завршеног рада одлазе у своја села и обављају пољопривредне послове. У колико је било могућности за одсуство тражили су га у време најжешћих пољопривредних радова. Колико су они пре свега били везани за своје домаћинство види се по томе да су рударнику поставили услов да им набави савремене плугове.

Има више разлога што на рударнику тада није било правог пролетаријата. Пре свега у Тимоку је и иначе било мало радника, а друго, пасивност поменутих села нагнала је сељаке да траже излаза на другој страни и они су га нашли у рударнику. Самој управи одговарао је радник таквог социјалног порекла јер „он је сељак, а не господин, за свега не требају све друге бенефиције“, каже у једном писму Никола Ђорђевић. Сем тога управа страхује од радника „са стране“ да не донесу „синдикат и социјализам, који ће заразити нашег сељака рудара“.

Ако је и поред свих стрепњи и овде дошло до покретања радничког питања Никола је у стању да својим компанима пошаље извештај да оно „није у тако оштрој фази... Код нас овде нису исти услови као на другим местима, јер овде имате посла са сељаком, а не са професионалним радником, зато сам мишљења да оно може да се реши донекле повољније но што може на другим местима“, а пре свега околину рударника треба очистити од незваних.

О питању здравствене заштите радника има врло мало података, али се ипак могу добити основне кон- туре тога проблема. До првог светског рата рудник је имао свог хонорарног лекара, који је плаћан из братин- ске благајне, месечно. У току рата лекара није било, те су болесници слати у Књажевац на лечење. Управа се решавала да узме једног од средских лекара, али из- гледа то није учинила за време рата него тек после осло- бођења. Но он ни тада није обилазио рудник него се одлазило њему у Књажевац. Тешко је установити да ли је управа све болесне слала на лечење или само неке. Знамо да су од петорице четворица били радници и да се један повредио на послу. Пети болесник била је кћи Гаврила Ивановића која је као члан породице има- лала право на лечење по правилнику о братинским касама.

Два документа из 1924. године бацају на ово више светлости. У њима се говори како управа рудника избе- гава да раднике шаље на лечење. „Ђура Ђурановић упу- ћен у бању на лечење каже да му од стране управе није исплаћена помоћ за путовање и лечење... Божа Чоловић ни до данас није упућен на бањско лечење... Сима Негин коме је избијено шест зуба у руднику на раду ни до данас није упућен на лечење. Вујици Марја- новићу из Балановца није додељена помоћ за погнулог му сина... Када су радници протествовали против ово- га, управа рудника је отпустила око двадесет радника.

Братинска каса основана је на основу Рударског закона још пре 1914. године. Извештај о њеном стању слат је рударском одељењу министарства народне при- вреде, а финансијско пословање водила је управа руд- ника и приходе од касе уписивала у главну књигу бла- гајне рудника. После рата новац је изгледа слат управи фондова, али је за првог светског рата рудник сам чу- вао новац.

Братинска каса се попуњавала радничким улозима од 3% и улогом радника од 50% (од целокупног рад- ничког улога). На дан 24. јануара 1920. године стање касе за 1914, 1915, 1918. и 1919. годину износило је 6.542,57 динара. Од овог новца плаћен је хонорар руд- ничком лекару, а затим други здравствени трошкови и радничке казне које су износиле 2%. Износ од казни заводно се у рудничку књигу примања. Једно време управа је чинила предлог да се новац од казни да неком заводу за приплод.

Што се тиче исплате радника она у ратним годи- нама није била редовна. Тако у јануару 1915. године видимо да радници нису исплаћени ни за децембар 1914.,

а управник рудника ни у фебруару 1915. није добио децембарску плату од прошле године. Радници који су радили у руднику за време бугарско-немачке окупа- ције такође нису редовно плаћани, па су после рата тражили од управе да им се разлика исплати. Ова их је одбила, јер „они нису нама радили, пише Никола Ђорђевић, они су радили непријатељу, и отуда долази то да ми плаћамо наднице радницима који су радили другом па још непријатељу... Природна ствар, ако нама Бугари и Немци буду платили одштету да ће мо и ми тим радницима признати њихове зараде, али ако то не буде немају права радници то од нас да траже“.

После рата финансијске прилике на руднику су се поправиле, јер је управа у стању да радницима у јану- ару 1920. године исплати на име аконтације 6.000 динара.

Платни спискови никада нису вођени како ваља, јер су радници често чинили рекламације, да им је ис- плаћено мање него што су зарадили.

О висини надница знамо то да је техничком управ- нику рудника, Почубају, 1915. године плата износила 333,35 динара месечно, а шефовом сину који је вршио дужност надзорника спољних радова 60 динара месечно. У исти мах дневница радника је износила 1,50, 1,60, 1,90, 2,50, 2,80 и 3 динара.

После рата Почубај има 400 динара месечно пла- те поред тога парче земље за сејање поврћа и кукуруза као и бесплатну радну снагу на тој парцели. Радничке плате у то време износиле су 150, 175 и 180 динара ме- сечно. Крајем 1919. и почетком 1920. године можемо прецизније да пратимо кретање радничких дневница. Наиме, у децембру је дневница износила 6—9 динара, а јануара 1920. године 5—10 динара (тј. 156—234 одно- сно 130—260 динара рачунајући по 26 радних дана у месецу). Од те зараде управа је сваком раднику месеч- но задржавала по 10 динара за коришћење њених лам- пи (које су набављене по 58 динара, и тако се исплатиле за шест месеци, али узимање суме од десет динара и даље се настављало, што није ништа друго него дрска експлоатација). Када је крајем 1919. године смењен стари управник Почубај и дошао нови њему је плата утврђена на 7.200 динара годишње.

Ове наднице и плате исплаћиване су за дванаесто- часовни радни дан. У подне су радници имали мале слободног времена за ручак.

О томе какав ће бити однос послодавца према рад- ницима одређивала је моментална ситуација. Ако је била криза у радној снази послодавац је боље поступао пре-

Ко би рекао да ћу те видети
у таквом тренутку?

Ох, боде осветљене сенке!

Два се гласа чују: часовника и ветра,
док зора плави без тебе.

Занос пепељастог смиља

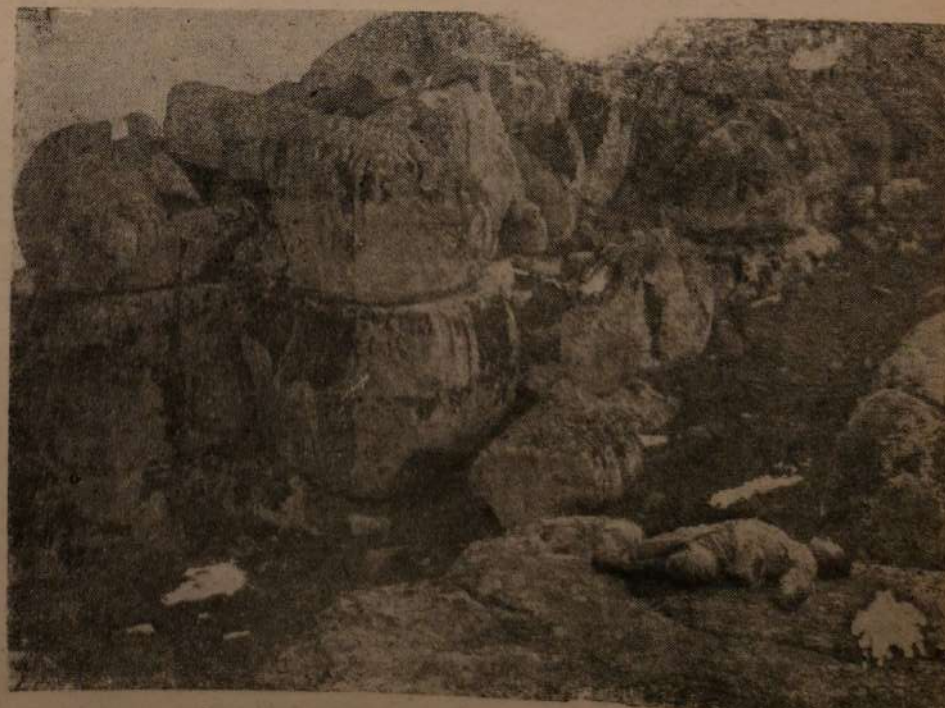
преплавио је твоју нежну главу.

Човече! Страсти! Боле светлости. Тренутку,

врати се претворен у месец,

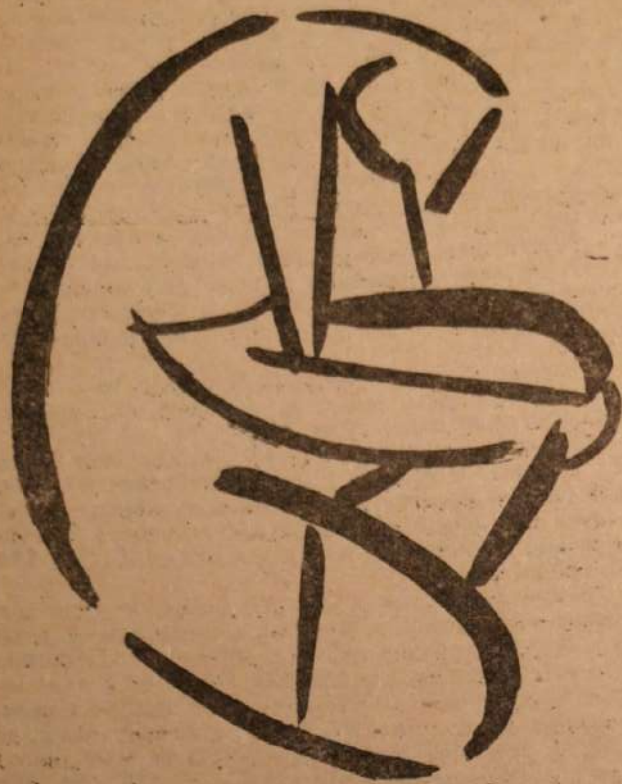
дретворен у срце!

Федерико Гарсија Лорка

(СНИМКО ВОЈИСЛАВ МИЦИЋ)

(М. МИРКОВИЋ)

ма својим радницима. То показује једно писмо из доба рата упућено војној команди у коме се каже да је управа рудника решила „да својим бившим радницима, а сада ратницима да по један грудњак, јер сматра да је она морално дужна да то учини“. Ово је свакако био маневар да се ти ратници после рата поново врате у рудник. Чак је и према заробљеницима који су једно време били позајмљени за рад управа показивала доста човечности, јер је свакога заробљеника награђивала са по 1—2 динара дневно.

У периоду када је са испоруком угља ишло веома тешко, због ратног стања, па су велике количине руде пропадале на складшту, Никола Ђорђевић без икаквих обзира лаконски наређује своме управнику: „да од нас (12-1-1915.) отпустите све раднике сем Крсту Милчева, Крсту Велимировића и још три Орешчанина... јер државе отказују уговоре те ми да не откажемо“. Отпуштени су се жалили те је Никола цинички омекао, дозволио је да остану још двојица, али под условом да на то пристану она петорица, као и да се сагласе да са овом двојицом поделе своје плате, тако да сви буду исплаћени из суме од 11,50 динара дневно, колико је најпре било одређено само за прву петорицу.

После рата када су се прилике почеле стабилизувати и питање радне снаге постепено решавало, управа је све безобзирнија према радницима, јер их отпушта, а да им и не каже зашто. Никола пише једном приликом Почубају: „Молим да из ваше књиге радника избришете Светозара Петковића из Орешца и упишете Душана Констандиновића. Кад будем дошао казаћу вам зашто сам ово учинио“. Мало касније су два надзорника просто најурена са посла. После штрајка 1920. године такође су неки радници били отпуштени са посла без објашњења. Ако се има у виду да управа рудника није све раднике пријављивала братимској благајни нити се старала о повређеним и болесним радницима, онда се може јасније сагледати однос управе према радницима.

Против оваквог става према њима радници су се борили и пружали отпор. Додуше, то је све у почетку било стихийски и неорганизовано.

Радници су на пример одбијали да раде недељом и празником иако је управа понекад од њих то захтевала. Неки пут су показивали нетрпељивост према прегостављенима. Тако када је једном управник халде на-

редно ковачу Драгиши Ђорђевићу да обави неки посао, он је одбио препоручујући управнику да га сам уради. Када им се није редовно исплаћивала зарада претили су да откажу рад, као ујесен 1919. године (поготову што су знали да рудник још оскудева у радној снази). Неки су се веома слабо залагали на послу и само су чекали да им прође дан. У другој прилици су инсистирали да добију аконтацију, па кад би успели нередовно су долазили на посао и безвољно радили и како каже управник Почубај „хоће човека да изазову да их отпусти са посла, како не би вратили новац“. Има случајева да су неки тако обављали посао да је требало још толико рада да се њихове грешке исправе. Напред смо указали да рабације успут бацају или краду угљем. Затим радници који раде на утовару угља стављају у вагоне мање угља него што треба, тако да се управник жали да у неким вагонима има и по 300 килограма мање. Исти ти радници при утовару не одвајају земљу од угља, па је београдска општина којој је угљем испоручиван довела рудник у незгодну ситуацију, или да узме рудник угљем назад или да пристане на образовање стручне комисије која ће предгледати угљем и извршити ревизију цене.

Заједничка потреба свих радника да се боре за задовољење својих захтева већ почетком 1919. године приморала је Николу Ђорђевића да пише у Београд: „И код нас је овамо на дневни ред радничко питање, оно истина још није у тако оштрој фази, али му ништа не смета да то буде“. Што оно већ тада није узело оштријег маха може се тражити разлог у социјалном пореклу радника — сељака из околних села, још недовољно класно свесних. Управа рудника још не показује велику жељу од радничког покрета, али после Конгреса уједињења она је све обазривија. Мада је тада патила од недостатка радне снаге, она се није усуђивала да потражи радну снагу изван своје околине, јер „ако покушамо да радимо са страним радницима, пише управник, бојим се да ћемо тиме ударити у синдикат и социјализам, који ће да зарази и нашег сељака рудара“. У току лета 1919. године управа још неколико пута испољава страх да не дође до „бољшевизма“.

Те идеје су и поред свих предузетих мера ипак на рудник незадрживо продирале. Протурнио их је међу раднике грошки учитељ Јован Јовановић, комуниста, који је веома активно радио у радничком покрету и био заплањен и код радника и код власти. Много је допринео да на изборима 1920. године комунисти победе у Ргошту и још три оближње општине. „Ишао је тако далеко да је сам на леђима преносио изнемогле људе до гласачког места“*) Био је често затваран од полиције. Поред тога што је радио са сељацима и међу интелектуалцима највише се, ипак, ангажовао на раду са рударима. Организовао је зборове раднике, на којима је држао ватрене говоре о потреби борбе за већу надницу и осмочасовно радно време. Имао је стога много пријатеља међу омладином и радницима. Када му је једном приликом средски начелник рекао да се не меша тамо где му није место, јер он има добру плату коју треба да чува, он је одговорио: „Не могу да будем миран, јер хоћу да сваки радник има добру плату као ја“. Слао је своје људе на рудник да на лицу места испитују услове под којима радници раде. Имао је своје сараднике и на пословима и ван рудника.

Управа рудника је у више наврата писала високим личностима: Миливоју Павловићу, Аци Станојевићу и Николу Пашићу (власницима рудника) да израде преломе рудника, јер он је: „безначаљни социјалиста — бољшевик и свакога дана врбује наше раднике и даје им инструкције, које нису у сагласности са нишим интересима... стално се уплиће да га наши радници изабере за свога делегата, који ће заступати њихове интересе.“

Од септембра 1919. године Јован Јовановић је почео озбиљније да припрема раднике на „Тресибаци“ за штрајк. Највише је разумевања нашао код бивших вој-

*) Писмо Ненада Јовановића, судије из Пирота Сми Самарцићу писцу хронике о Подвису.

ника II позива, који су се о сличним акцијама радника упознали на Солунском фронту.

10. јануара 1920. године Никола Ђорђевић пише начелнику среза заглавског: „Захваљујући учитељу ргошке основне школе већина радника спрема се за 12. т. м. да штрајкује. Подписати је сазнао да ће штрајкачи и силу да употребе против оних радника који хоће и даље да раде. Образован је штрајкачки одбор који је извршио анкету о расположењу радника за штрајк. Показало се да је већина за акцију.

Штрајк је започео 12. јануара 1920. године у осам часова ујутру, када у руднику почиње рад и трајао до 13. јануара у подне. Штрајком су руководили Јеленко Јовић, Јанош Милојич, Ранђел Милутиновић, Најдан Првуловић, Владимир Петровић и Јован Јовановић, учитељ из Ргошта.

Пред улазом у рудник стајали су рудари са рударским секирама, спремни да не дозволе никоме да ступи на посао. Нико није сишао у јаму. Радници су коментаришали и препирали се. Никола Ђорђевић који је за ту прилику дошао из Књажевца није смео да ступи међу штрајкаче, него је са врата своје канцеларије викао на раднике да се разиђу и крену на посао. Једног надзорника је послао да неке раднике подговори да оду на рад, али су му штрајкачи запретили те се убрзо изгубио у правцу канцеларије.

Вођи штрајка отишли су Николи Рудару и предали му следеће услове:

1. Да се убудуће плате на осмочасовни радни дан повећају од 10—15 динара.

2. Да се сваком раднику даје 100 килограма угља месечно а у случају да неки радник не узме тај угаљ

има да му се исплати по продајној цени. Међутим, радник не сме угаљ узимати и другоме продавати.

3. Да једна комисија састављена од пет људи управе и радника, свакога месеца врши ревизију братинске касе.

4. Да се сваком оболелом или неспособном раднику плаћа лекарска помоћ из братинске касе.

5. Да се рад празником плати дупло.

6. Да управа не може отпустити радника са посла за сваку маленкост, него да радника, ако је крив, казни најпре укором пред свим радницима, ако исти учини нов прекршај, да се казни благом новчаном казном, деси ли се да опет згреши има бити кажњен најстрожијом новчаном казном и тек после четврте грешке отпуштен са посла са уверењем у коме ће бити наведени разлози отказа и понашање радника на раду.

7. Да се међу радницима изабере комисија од три члана која ће прегледати кривице радника.

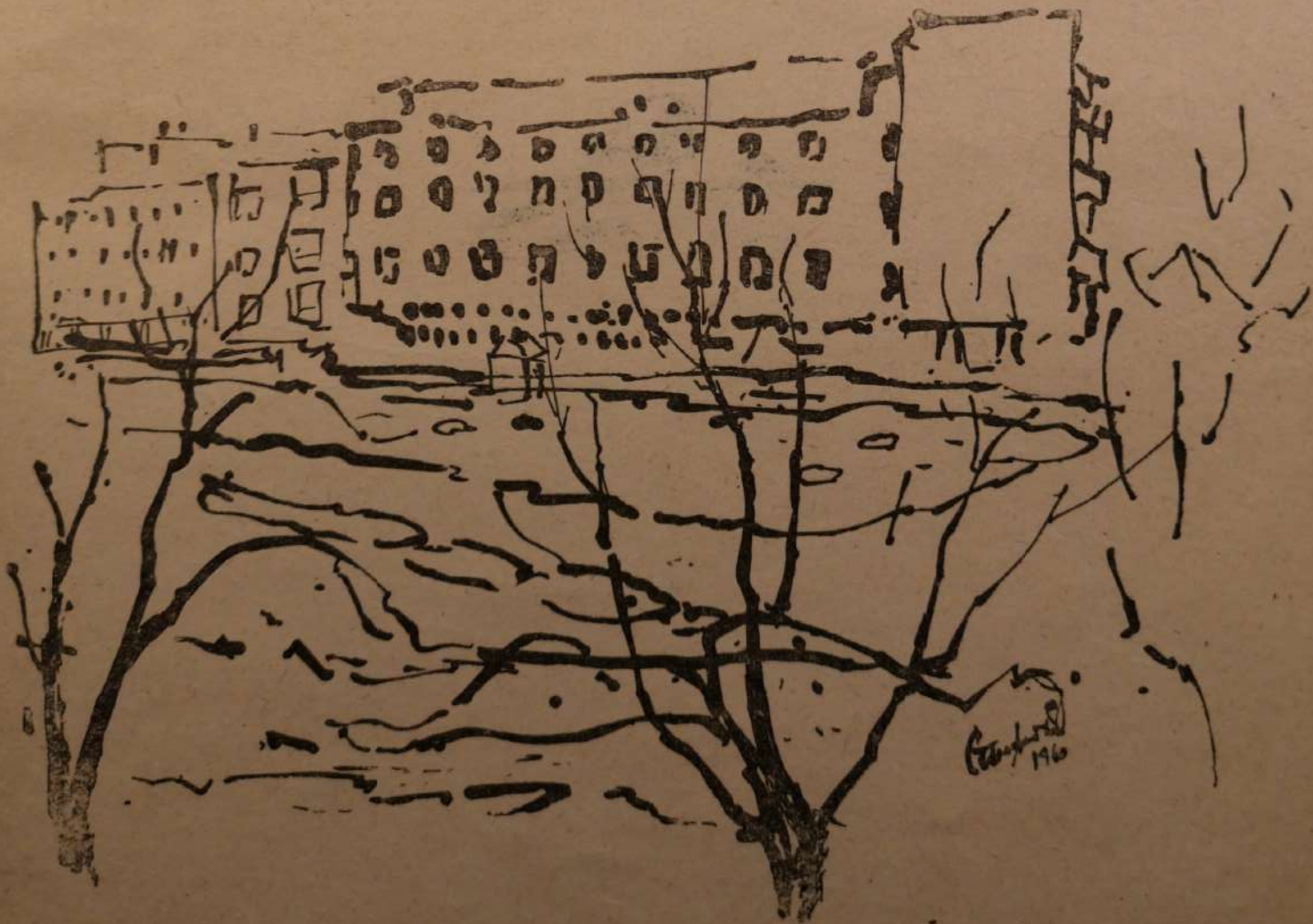
8. Да се отпуштеноме раднику плати 15 дана унапред. А сваки радник дужан је да поднесе отказ 15 дана пре напуштања посла. Ако сам без отказа буде напустио рад грби сву месечну зараду до тога дана.

9. Сваки радник је дужан да од управе тражи одсуство за нужне кућевне послове, а управа је дужна да му га одобри.

10. Да се свакоме раднику који ступа на посао одмах сопшти његова надница, и да му се изда плата за пола месеца унапред.

11. При смењивању радника на послу, управа има право да претходну смену, ако је то потребно, задржи на радном месту још пола сата. Ако радник тада одбије захтев управе, она је дужна да га казни.

12. Да се у јами постави једно стручно лице које ће знати да обезбеђује раднике у земљи.

Душан Стефановић: ИЗ НЕГОТИНА

Услове је потписао 161 радник.

После подне на ручак је дошао срески начелник из Књажевца са жандармима у намери да угуши штрајк. Међутим, није познато да је полиција употребила силу, али само њено присуство деловало је на неискусно руководство. Управа охрабрена доласком чувара режима није прихватила услове, али је изгледа дала нека обећања. То присуство полиције утицало је да већ сутрадан већина радника кренула на посао, чиме је штрајк био завршен.

Неколико дана после тога биле су предузете оштре мере против активних учесника у штрајку. Једне, који су као војни обвезници били послати на рад у руднику, управа је поново отерала у војску а друге, Јеленка Јовића, Јаноша Милојића и остале чланове штрајкачког одбора отпустила са посла са уверењем да су рђави радници.

Међутим бојећи се новог штрајка управа је брзо учинила уступке на основне захтеве радника. Повећане су плате и скраћен је радни дан на осам часова. Повећање плата није извршено директним подизањем надница, како су штрајкачи захтевали, већ увођењем тантијеме. И то надзорници су добијали 0,50 динара од тоне, рудари помоћници и вагоничари 0,20 динара од вагонета који запрема 500 килограма, а вагоничари на ускрсници где се скупљају вагони из свих слојева и прерова по 0,10 динара од вагонета. У току исте 1920. године дошло је и до директног повећања наднице и то рударима на 25, а вагоничарима на 20 динара дневно.

За остале ставове из захтева водиће се дуга и постепена борба у условима појачаног терора буржоазије. И поред свега што знамо о радничком покрету на „Тресибабн“, ипак нисмо у стању да утврдимо да ли је

у време штрајка на руднику постојала партијска организација, али се зна да је међу радницима било социјалиста и комуниста. Њима је наравно много помогао учитељ Јован Јовановић.

Кад ово знамо онда није случајно да су на општинским изборима 1920. године у Орешцу, Ргошту и још неким селима победили комунисти. За председника општине у Орешцу изабран је комуниста Видојко Станковић рударски радник са „Тресибабн“. Кад је управа рудника видела шта се догодило у Орешцу, претећи је захтевала да се то стање одмах измени. После обзнане њене су жеље задовољене јер је председник општине Видојко Станковић ухапшен.

Од јесени 1920. године почели су на „Тресибабн“ долазити професионални радници већином из Далмације и Словеније. Било је Шиптара па чак Немаца и Чеха. Они су названи „странцима“. Мењао се дакле, социјални састав радника. Управа се више није морала плашити да ће дошљаци донети „бољшевизам“, јер га је сада имала и код своје куће. Али ускоро, са доношењем обзнане стишан је привремено сваки политички рад на руднику.

ЛИТЕРАТУРА :

1. Архивски документи Историјског архива у Зајечару.
2. Развој радничког покрета у Књажевцу (стенографске белешке). У Историјском архиву у Зајечару.
3. Сима Самарџић: Хроника Подвиса (у рукопису).
4. Светислав Миленковић: Одјаци Октобарске револуције у Тимоку и Крајини („Развитак“ бр. 1. Зајечар —Неготин 1957.).

**МУТНИ
ВОЋНИ
СОКОВИ**

малина
    купина
вишња
    трешња
кајсија
    јабука
дуња
    крушка
грожђе

ЦЕРВИН

ЗАДРУЖНИ ПОДРУМ

КЊАЖЕВАЦ